KNJIŽEVNE NOVINE

GODINA V. BROJ 63 — BEOGRAD 16 AVGUST 1952 GOD. — CENA 15 DINARA

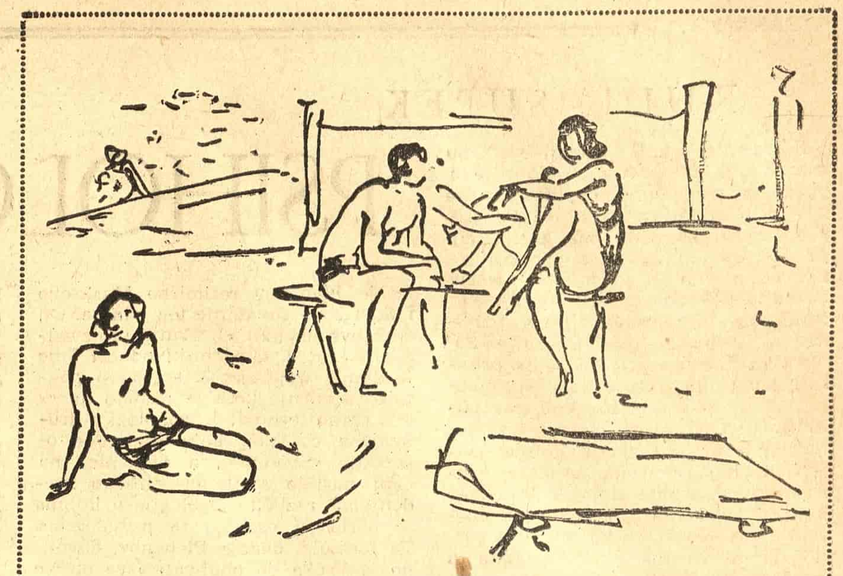

Milivoje Nikolajević: SA PLAŽE

Bogdan BOGDANOVIĆ

UVOD U JEDNU DISKUSIJU O ARHITEKTURI I O PEJZAŽU

Bilo bi prirodno da naši arhitekti projektuju građevine u pejzažu sa punim obzirom za celinu pejzaža — da se bore protiv svih vrsta nerazumevanja, za dobru arhitekturu, dobro postavljenu u prirodu. Nažalost, arhitekti su vrlo često teški krivci. Baš oni katkad nemilosrdno načinju, rastaču ili čak ponekad i potpuno razbijaju naše pejzaže. Izgleda da je ona vrsta arhitekture koja se danas kod nas naziva »modernom« teško spojiva sa pejzažem, da se ,ako mogu tako da kažem, ne oseća dobro u pejzažu. Čovek se oseti lično povređenim kad vidi kako i koliko moderna arhitektura, kad je rđava, razbija karakter i celinu pejzaža. Sa koliko se samouverenosti ugnjezde grube i besmislene forme u prirodi. Umesto arhitekture koja oplemenjuje pejzaž i oplemenjuje se u pejzažu, danas prodire u prirodu uglavnom takva arhitektonska forma koja razara prirodnu celinu. U prirodnoj celini pejzaža sve je spontano, ali ništa nije slučajno ni stihijno, na onaj brutalni način na koji može da se manifestuje stihijnost čoveka. Međutim, vrlo često baš čovek unosi u prirodu stihijnu i slučajnu formu.

Uniformisana »moderna« arhitektura, bez duha, gotovo ignoriše u potpunosti pejzaž i one zahteve, onu logiku koju pejzaž neizbežno mora da nametne arhitekturi. Ovakva arhitektura nastaje za stolovima projektantskih organizacija i projektanti vrlo često ne samo da nemaju nužnog osećanja odgovornosti, da ne haju mnogo za pejzaž, nego vrlo često nisu ni videli mesto gde njihove zgrade treba da se podignu. Mislim da bi bilo umesno da danas već određeno postavimo pitanje — kako da se odbranimo od ove arhitekture uniformisanih zahteva, arhitekture koja je ista za sve naše pejzaže, ista u raznovrsnim i po tradicijama bogatim regionima naše zemlje.

Čovek ima utisak ponekad da uvek iznova sreće istu zgradu ili istu grupu zgrada. Isto tako mogli bismo već da se pitamo kako da se odbranimo od ovog bezličnog projektovanja, koje ustvari ukida osećanje odgovornosti, dopušta sve moguće prestupe.

Teško je, međutim, biti ravnodušan. Još smo iz detinjstva poneli neku nejasnu i jaku vezanost za lepotu naših predela, za njihove celine. Pejzaž kao da kondezuje ponekad i sadašnjost i prošlost. Naša je istorija tako još uvek živa u ponekim pejzažima. Naučili smo čak da ponešto, kroz njih, sagledavamo i od naše budućnosti. Ono što čini najveću vrednost naših pejzaža nije samo njihova slikovitost, već to pre svega ono što živi u njima, rekao bih možda čak njihova h u m a n a v r e d n o s t, vrednost koju imaju za čoveka i koju im daje čovek.

Posmatrao sam toliko puta dinarske kuće u pejzažu, one superponirane geometriske forme, jednostavne i mimikrične, kuće koje su se pokrile bojama i formama pejzaža — pritajile su se u pejzažu. Čini mi se da čak i sama iskonska lepota ove arhitekture nosi nešto od sudbine i istorije čoveka i njegove borbe za održanje. Koliko pejzaž sa ovom arhitekturom, koja je tako sjajna u pejzažu, nerazdvojiva, identična sa njim, kondezuje ljudskog; koliko je svaki pejzaž očovečen i onda kad se čovek u njemu i neoseća neposredno.

Bilo bi dobro da postavimo pitanje, da li se sme dopustiti nepromišljeno, nesmišljeno uništavanje njihovih celina. Hoćemo li onu rđavu modernu arhitekturu koja, nažalost, preovlađuje kod nas, primiti onakvu kakva jeste, otvoriti joj put u naš pejzaž, prepustiti joj naše pejzaže, podvrgnuti se njenim ćudima bez maštе, njenim nezgrapnim dimenzijama bez prave snage? Koliko je, međutim, takva arhitektura u nesporazumu, u teškoj disonanci sa p r i r o d n o m a r h i t e k t u r o m naših predela, onom arhitekturom završenih i ustaljenih formi, samoniklom arhitekturom, logičnom i bogatom. Ako hoćemo da odredimo jednu novu pravu arhitekturu u našim pejzažima, arhitekturu koja raste i živi na tlu, skoro kao biljka, onda će ova prirodna arhitektura biti riznica istinitih formi i duha.

Ova arhitektura ponikla je sa tla i vezana je za tle i za pejzaž hiljadama niti. Elementi arhitekture i elementi pejzaža prožimaju se, sustižu se, razdvajaju, beže »punctum contra punctum«, tako sjajno i začudujuće, da čovek mora da se upita, koji su ti skriveni zakoni koje je ova arhitektura uspela da ovaploti. Ona ingeniozno pronađe ravnotežu, pravu ravnotežu između pejzaža i arhitekture, elemenata pejzaža i elemenata arhitekture, jednih prema drugima, onih korelativnih elemenata koji su nesumnjivo međusobno zavisni. Ova arhitektura sjajno uravnoteži i poveže vidike pejzaža i volumene arhitekture, svetlost pejzaža i boje arhitekture, prirodu tla, koja preovlađuje u pejzažu i materijal kojim se gradi. To je arhitektura u punom smislu reči nastala u pejzažu — čovek bi bio sklon da pretpostavi da je nastala sa samim pejzažom, da je tu od iskoni — arhitektura u punom smislu reči nadahnuta pejzažem.

Koliko mnogo za praktičnu kompoziciju u pejzažu, za sinhronizaciju arhitekture u pejzažu može arhitekt da nauči od ove arhitekture! Naučimo kako se mogu sjajno da odrede osnovne mase, zapremine arhitekture u prostoru, u prostranstvu, »pod kapom nebeskom«. Izgleda da pejzažu širokih, beskrajnih vidika odgovara arhitektonska forma reskih, otsečnih, jakih masa. Pejzažu nemirne topografije, kratkih iznenadnih vizura, pejzažu koji na neki način obiluje iznenađenjima, odgovara baš naprotiv nervna, više pokrenuta arhitektura — potrebne su slobodnije i razuđene mase. Teško je danas naći savremenog arhitekta koji ume svoju arhitekturu ovako da sažme u prostoru. Ova arhitektura, međutim, kao da je i sama produkcija vizuelnih i koloristićnih odnosa u pejzažu. Ona nas uči kako da formu postavimo pod svetlost, može da nas nauči kako arhitektura »zvoni pod suncem«. Jaka, plaha svetlost, svetlost koja se, kao, naprimer, u Dalmaciji, odbija od velikog karstnog zida planina, svetlost koja intenzifikuje do neverovatnog svaku boju, pa čak i svaki trag boje — rađa u ovoj arhitekturi mirne i pastelne boje, koje u plamenom kovitlacu svetlosti dolaze do svog punog, rekao bih skoro, belog usijanja. Naprotiv, pejzaž prigušene, difuzne svetlosti, izgleda da traži minucioznu igru materijala i boja, sa, ponekad, vrlo jakim koloristićnim akcentima.

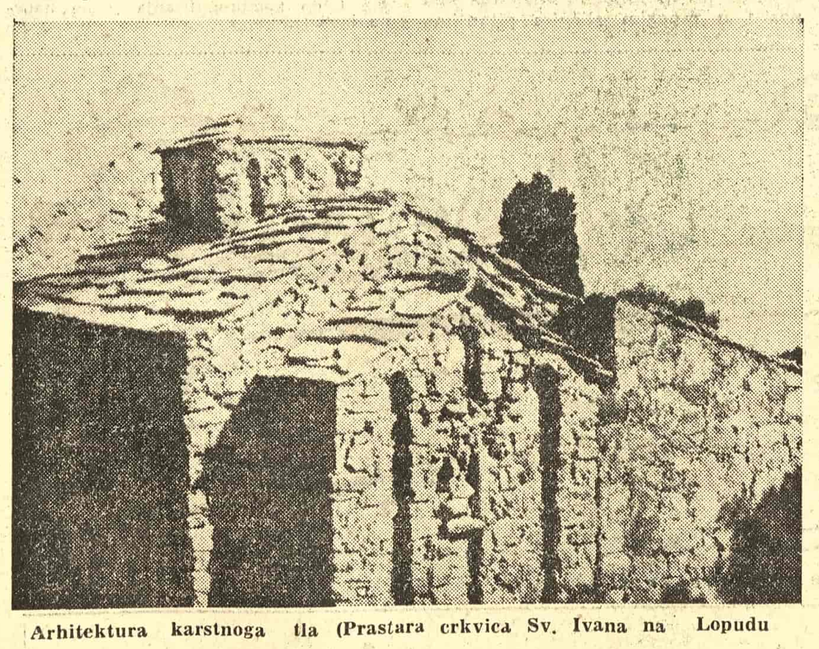

Arhitektura karstnoga tla (Prastara crkvica Sv. Ivana na Lopudu

Koliko tek bogatstvo obrade i primene materijala možemo da otkrijemo kod ove arhitekture, koliko načina da se materijalom, kroz materijal, arhitektura veže za tle, da se postavi na tlu, čak i da se izdiferencira do izvesne mere, ali ipak da ne izneveri sredinu i da se ne odrodi. Ponekad je prosto čudno do koje mere ovakva arhitektura rođena u pejzažu ne može da bude drukčija do uvek odlična. Nju ne treba uklapati u pejzaž, sinhronizovati je sa pejzažom, kao što se to mora da radi i sa najboljom arhitekturom našeg vremena — naprotiv, ona je samo tle sama je pejzaž.

Pred ovom arhitekturom, njenim izvornim, autentičnim plastičnim vrednostima, njenom snagom, moramo da se upitamo i da li bi, možda, bilo moguće zamisliti i jednu savremenu, u ovom slučaju zaista modernu arhitekturu koja bi na svoj način bila vezana za tle, jednu našu današnju arhitekturu tla, arhitekturu koja bi umela da se podredi logici i celini naših pejzaža?

Savremeni gradski arhitekt ne poznaje i ne oseća dovoljno pejzaž. Prirodno je da onaj koji živi u pejzažu ustvari mnogo bolje oseća i poznaje sve njegove karakteristike, sve one odlike lokalnog klimata u neposrednom, egzaktnom smislu reči, ali i u prenosnom, spiritualnom značenju. Gradski arhitekt vrlo nesmelo, nevešto, pa samim tim i neubedljivo rukuje prirodnim materijalima, materijalima koje nalazi na licu mesta, u pejzažu. Trebalo bi mu svakako mnogo više poznavanja i osećanja materijala, a isto tako malo više slobode i malo više imaginacije kad se odluči da barata ovim materijalom. Bar onoliko imaginacije koliko imaju ponekad tamošnji majstori.

Ustvari ,primena lokalnih materijala najbolje vezuje arhitekturu za tle, najbolje je postavlja, određuje i sažima u pejzažu. Danas treba da se bori za znalačku i sistematsku primenu lokalnih materijala u arhitekturi. Ovaj je način rada, između ostalog, i ekonomičniji, dakle i neposredniji i jednostavniji — prirodniji. Primena lokalnih materijala, veština i raznovrsna, uticala bi i na lokalne majstore da usavršavaju njihovu dragocenu veštinu, koja se i to sjajno, može neposredno da primeni u savremenoj arhitekturi. Neposredna saradnja ovakvih lokalnih majstora, njihov, autentični, »folklor« koji bi uneli u savremenu arhitekturu u pejzažu bio bi svakako dragocen. Za mene je ideja dobre, moderne arhitekture sasvim spojiva sa primenom, na licu mesta, izvorne tehnike lokalnih majstora, koji i te kako mogu da pomognu i da pouče savremenog arhitekta.

Međutim, danas valja razmisliti kako da zaštitimo i same ove majstore od uticaja rđave gradske arhitekture. Ukus je njihov kao po pravilu sigurniji ukoliko su dalje od grada. Možda je to na neki način u prirodi stvari. Od grada oni uče savremenije tehnike zidanja. Tehnike koje su ustvari za njih mrtve i koje ne mogu da osete onako kao što osećaju svoj materijal. Sem toga, rđave navike arhitekta i nezgrapne forme moderne arhitekture prelaze nažalost i na njih. Oni postepeno gube svoj osnovni urođeni ukus za dobru arhitektonsku formu u nenarušenoj celovitoj prirodi. Danas, dakle, nije samo problem kako da sprečimo rđavu gradsku arhitekturu da prodre u pejzaž, već je isto tako problem i to kako da se ova živa samonikla arhitektura očuva i zaštiti.

Zar nije moguće ove regionalne karakteristike naših arhitektura, koje su tako raznovrsne, tako prebogate, da zaštitimo i obezbedimo? Zar nije moguće da za izvesne regione naše zemlje zakonskim putem prostudiramo zaštitu lokalnih načina zidanja i upotrebe lokalnih materijala u izgradnji — ostavljajući inače majstorima punu slobodu? Zar pored tolikih tehničkih, ne bismo mogli da uvedemo i neku vrstu estetskih normi? Forsirati, naprimer, u pojedinim krajevima specifičnu i profinjenu upotrebu lokalnih materijala u obradi koja je uobičajena i usavršena u tome kraju, a potisnuti neuku i primitivnu upotrebu betona. Beton je izvanredan arhitektonski materijal u rukama dobrog, školovanog vestog arhitekta, ali je uticaj betonske konstrukcije na lokalnu, samoniklu arhitekturu apsolutno negativan.

Posebno je pitanje upotrebe betona u pejzažu. Teoriski moglo bi da se zamisli da uz izvanrednu veštinu i skrupule arhitekta betonska građevina deluje dobro u pejzažu. Međutim, još uvek se može zadržati pravo na izvesnu skepsu.

Gojko BANOVIĆ

Ostine nevolje

Ljudi iz našeg sela, kad iz rata dođu na »urlab«, iskupe se ponekad na tratini iznad Milakova gumna, pa u šali i smijehu bacaju se potrbuške po zemlji i stalno se izmjenjuju: jedan liježe i odiže se drugi mu komanduje, onda onaj prvi uspravi se na noge i preuzme komandu, a ovaj drugi počne da pada i ustaje. To radimo i mi, djeca, samo ja više od svih padam i odižem se, a ostali mi, u jedan glas, komanduju.

— Nider! Auf!

— Nider! Auf!

Dočekujem se na ruke, ali ponekad klonem i nosem poljubim izgaženu zemlju, a oko mene se kikot ospe. Tek kad sasvim iznemognem, drugi me zamijeni, ali mi tada ne daju da sa ostalima komandujem onom koji stupi na moje mjesto, nego me otjeraju iz svog društva kao da sam šugav ili mi dozvole da samo ćutke gledam šta se radi.

Sitan sam i žgoljav kao nijedno dijete, pa mogu da radе sa mnom što im je volja. A potužiti se nemam kome, jer oca su mi žandari vezali i otjerali sa prekoračenog urlaba u rat, na Galiciju, a i majku odvedoše s njim, valjda u zatvor, zato što je one večeri, na njivi iznad kuće, sakrila oca u snoplje, vjerujući da ga oni, žandari, neće pronaći. Ni u kući ja svojoj nijesam, nego kod ovog starog Oste i njegove Ilinke, a oni su, opet, više u selu, na svom poslu, nego kod kuće.

A njihov je posao — kupanje mrtvaca. Time su se njih dvoje bavili i ranije, dok im je jedinac Rađen bio živ, a kad se Rađen odmetnu od kuće i proljetos, licem na Uskrs, osvanu mrtav u Vilića jaruzi, s njedrima punim nekakvih zelenkastih gljiva, sva njihova briga samo na mrtve prijeđe.

Zatim udari u narod i ova trbušna boleština i smrt krenu od kuće do kuće, kao pop kad vodicu sveti, pa starac i baba i ne stižu da svakog pokojnika na onaj svijet oprana i čista pošalju. Ponekad se uveče i ne vrate kući, pa ja sam prenoćim na slami kod furune, pokriven ponjavom i preko glave, da vještica ne bi iz tame na čelo mi pala i krv posisala.

Oste kupa muškarce, Ilinka žene, ali uvijek se mrko gledaju, kao da jedno drugom kruh iz ruku otimaju. Nađu li se uveče trijezni u kući, oni ćute kao da usta nemaju, ali malo je večeri kad iz njih rakija ne udara i kad oni s mirom odu na spavanje. Oste bi to još i mogao, ali Ilinka bi se ucrvljala kad se o njega ne bi očešala.

— Toliki narod ti okupa, a jesi li se ikad zapitao ko će tebe okupati?

— Meni ni živom kupanje ne treba, a mrtvom pogotovu. A ti se i sad gizdiš i držiš do sebe, pa vidi kako će s tobom biti.

— Rano je meni da na to mislim.

Pa bi ućutala i onda se kao dosjetila:

— Ja ću njega okupati! Kantu vrele vode, pa pljus s jedne strane, pljus s druge — nazdravlje, stari!

— Vo imja Oca i sina — nečastiva! Sebi ruke, stvore pogani!

Ne prestajući da se krsti, Oste bi usred takvog razgovora skočio s klupe na kojoj je, uvrh kuće, obično sjedio, pa pravo u kukuruzanu, gdje će ljeti spavao. Tu je lakše vrućinu podnosio, jer zidovi kukuruzane napravljeni su od razmaknutih hrastovih letvica kroz koje ga noćnik svježinom zapljuskuje. Osim toga, on je u kukuruzani već u zoru mogao da čuje s koje strane sela jauk i kuknjava dolaze, pa bi se zarana opremio i otperjao za svojim poslom.

Za njim, na vratima kukuruzane, ostajao je zaključan katanac, jer Oste je unutra, u burencetu pokrivenom četvrtastom krpom od kostrijeti, držao rakiju koju je iz sela u flašama donosio. Uveče, kad salijeva rakiju u burence, pozivao je mene da se nađem kraj njega i uvek me isto pitao:

— Čuješ li kako miriši? Ko je izmisli, porod mu se posvetio!

U jednoj flaši ostavio bi rakije i, onako u mraku, počeo piti, držeći mene na krilu. Pio je i pušio na lulu dugo ćuteći, a onda bi progovorio, i to uvijek s onima koje je toga dana okupao i na groblje ispratio. Obraćao im se po imenu i svakog posebno učio kako će se pred Bogom braniti i pravdati svoje ovozemaljske grijehe i prestupljenja.

— Ti, brate Ilija, reci za tuću u Klancu da je ono sitnica bila spram ovoga što se na Galiciji i Tirolu danas radi. Nek se Stari malo više odozgo nagne i ovo pogleda, neće mu škoditi... A ti, kume Lazo, što si mnogo psov'o i skid'o svece s nebesa, pitaj Starog kako je njemu bilo kad je jedinca sina izgubio. Još je njegov sin poslije tri dana na nebo uskrsn'o, a tvoj, bome, u zemlji ostade, k'o i moj... rek'o bi i tebi nešto, brate Gvozdene, ali tvojoj naravi ne koristi ništa govoriti. Ti ćeš se sa svima gore odma' posvađati, znam ja tebe.

Zrikavci pjevuše oko kukuruzane, kroz letvice nas gleda mjesec, a Osti jezik zapinje i lula zalađuje. Podigne flašu i mučne je, ali ne nagne, nego nastavi:

— Zamalo, Nikola, da tebe zaboravim: jest da si tuđe tele znao ovnoć da uvedeš u svoju štalu, ali nemoj pred Starim da se pokunjiš i zamucaš k'o najveći krivac, jer ni Stari nije sve pametno radio. Dobro što je sunce i vodu stvorio — to treba i travki i čojeku, ali što će njemu ove boleštine što satiru narod, šta je njemu za tim bilo? Pa što je on ovu Ilinku stvorio, zašto ona oda po zemlji? Zar ona mene da šuri! Nijesam ja krmče, nego čovjek, ej, Nikola, čuješ li ti mene?

Zatim bi se u mene zagledao:

— Spava ti se, a? Lezi noćas sa mnom, biće ti ljepše nego tamo u kući, s onom zvizguljom.

Legnemo zajedno i zadugo ne možemo da zaspimo. Oste ječi i krklja kao da se guši, a meni se čini da se neko šunja oko kukuruzane, čak bih rekao da mu i disanje čujem. To može biti samo onaj bradati Mate za koga kažu da hvata po selu djecu, trpa ih u svoju torbu i odnosi nekud svojim ludim putevima. Neće mene Oste dati, ja njemu uveče donosim iz kuće, ovamo na kukuruzanu, žeravicu da zapali lulu, a danju pazim da ko ne obije katanac na ovim vratima, da mu rakiju ne popije.

— Dedo, jesi li ti jači od Mate?

— Koga Mate?

— Onog, bradatog.

— Spavaj!

Zažmurim, ali ništa od sna: vidim Matu kako je skinuo svoju staru dugačku torbu i traži mene oko kukuruzane.

— A šta on nosi u svojoj torbi? — pitam šapatom Ostu.

— Što mu svijet udijeli: malo ječma, koje jaje, k'o i ostali prosjaci. Spavaj, kad ti kažem!

Stežem očne kapke, ali — uzalud.

— A đe Mate spava?

— Ćuti!

Sjutradan, starac opet odlazi u selo, a ja među djecu.

— Nider! Auf!

— Nider! Auf!

Ljeto je odmicalo i ja sve češće spavao sa Ostom u kukuruzani. Volio me stari, a i ja njega, utoliko više što Ilinka nije ni mene trpila. Pruži mi uveče komadić kukuruzna hljeba, donesena iz sela, a ona bradavica ispod lijevog joj uva pokrene se i pogled zelenih očiju ne silazi s onog što mi ona daje.

— Uzmi, i mati ti je tuđe voljela!

Primim hljeb i žurno izlazim iz kuće da bih ga pred zaključanom kukuruzanom, šćućuren uz ogradu, više izmrvio nego pojeo, i plačem prigušeno, da me Ilinka ne bi čula. Ako trijezan stigne iz sela, Oste me sasluša i samo hukne nekoliko puta, a ako je već pijan, on odmah počne da viče i pesnicom da udara u lestvice iznad onog burenceta.

— Nećeš me šuriti, nemoj misliti! Prije ćeš ti od svog jeda i zloće otegnuti papke, nego ja!

Zatim bi potegao rakije iz flaše i kroz nos, tiho, otpjevao:

Mutna Una, mutna Una,
podigla se buna.

Pa opet:

— Nijesam ja krmče da ti mene šuriš!

Jedne večeri, dok je on tako naizmjenice lupao i pjevao, Ilinka preko običaja ispade iz kuće i stvori se pred kukuruzanom. Pokuša da otvori vrata, ali videći da su iznutra zaključana, pođe duž kukuruzane i stade pravo prema nama dvojici.

— Zaveži! Žandare ću dovesti da ti sude! — zasikta ona kroz letvice.

— A ja ću tebi zeleni kader! — dunu Oste na nju.

— Žandare!

— Zeleni kader!

Ućutavši, Ilinka još malo postaja i — zalupi kućnim vratima, a Oste nastavi:

Mutna Una, mutna Una,
podigla se buna.

Znao sam tu pjesmu od ranije i pjevao sam je sa djecom po sokaku, ali kad god bi nas moja mati čula, prilazila je ogradi i prstom nam prijetila: »Čutite, čuće vas žandari!« Jer to je bila pjesma one vojske što je utekla iz rata, napravila sebi bajte po šumama, pa caru Karlu poručuje da će mu Beč zapaliti, a njega i njegovu Zitu vezati i na lancu voditi po svoj Bosni i ravnome Srijemu.

— Ćuti, đedo, žandari će te čuti! — ponavljam Osti majčine riječi, i pripijam se uz njegovo koljeno. A on me miluje po ošišanoj glavi i rakijavim dahom duva mi u lice:

— Čuj, dragosti moja: ja se više nikoga ne bojim. Naša vlada dolazi, ja je već svojim okom vidim, a ti ćeš njezinu pogaču jesti i vodu piti dok te bude. Sa srećom, dragosti moja!

Kad je trijezan bio, stari o toj vladi nije govorio, niti je onu pjesmu o mutnoj Uni pjevao. Samo tako, kad se posrćući vraća iz sela ili tu, u kukuruzani, prigrli flašu, on se otapao i junačio, spreman na sve. Jednom, u sumrak, dogega nisput, ispe se na prijelaz i bubnu se pesnicom u prsi:

— Evo mene, evo zelenog kadera! Cara ne priznajem, do ženske pameti nimalo ne držim.

Utom, iza kokošinjca, iskrsnu Ilinka mašući okratkim komadom drveta kojim sam se ja bacao za kokošima po avliji.

— Ko si ti? Koga ti ne priznaješ? — izbeči ona oči na Ostu.

Starac htjede da natraške skoči, na put, ali se omače tako da mu noge ostaše s one strane prijelaza, a gornji dio tijela prevjesi se ovamo preko ograde. Šubara mu spade s glave i bijeli, uvijek oprani prsti ukstiše se iznad golog potiljka. Leđa su mu bila zaštićena torbom u kojoj je donosio flaše s rakijom.

— Ko si ti? Koga ti ne priznaješ? — zašišta opet ona držeći ono drvo iznad gole i sijede Ostine glave.

— Iljo, svoji smo mi! Nemoj! — molio je on, onako presamićen preko ograde, s rukama na potiljku.

Mičući onom bradavicom, što je vazda bio znak njezinog bijesa, ona ipak ne udari Ostu, nego ono drvo turi pod pazuho, sagnu se i izvuče iz Ostine torbe dvije flaše začepljene smotuljcima zelenog lišća, pa preko avlije otpiri u kuću. Starac podiže šubaru, uspravi se i glavom mi pokaza da krenem za njim, u kukuruzanu.

— Viđe li ti ovo, dragosti moja? Ne smjede kuja ni da me barne — zna ona da bi joj zeleni kader glave doš'o, k'o što će i caru Karlu doći.

Mutna Una, mutna Una,
podigla se buna.

Toga ljeta, Oste je zelenim kaderom prijetio Ilinki; Pane Kusonjić — onom apotekaru što mu je ženi, mjesto lijeka protiv žigova u krstima, dao nekakvu vodu koja toliko nadima i bruka jadnu Danicu da ona nikud iz kuće ne smije; a stari Teodor Bucalo — svojoj krmači i snaji Mariji.

Odgurliče Teodorova krmača u nečiju baštu ili kukuruze, gdje sikira ima pravo da joj sudi, pa Teodor iziđe gore kod onog jablana više svoje kuće i satra se vabeći i kunući:

— Tpr-tpr-tpr, dabogda se na ražnju zelenog kadera pekla!

Teodor je udovac, a ni s djecom nije srećan: od tri udate kćeri nijedna ne mari za njega, stariji sin poginuo davno kod crkve, u tući oko nekakve cure, a ovaj mlađi ima sušicu, pa samo kašljuca oko kuće i sklanja se s puta ženi Mariji, koja toliko mahnita i viče po avliji da se i ovamo, do Ostine kuće, sve

(Nastavak na 2 strani)

RUDI SUPEK

PSIHOLOGIJA I HUMANIZAM

Nesrazmjer koji postoji između publikacije iz područja filozofije i područja psihologije dopušta da se govori o zapostavljenosti psihologijske knjige. Naročito one knjige čiji je cilj da djeluje više općekulturno, obrazovno nego u uže naučne svrhe. Znademo da u zapadnijim zemljama broj psihologijskih publikacija nadmašuje one filozofije. Samo djelomično moglo bi se to pripisati izvjesnim sklonostima »psihologiziranju« kod zapadne kulturne publike. Ustvari, sama složenost suvremenog života i razvitak ljudske svijesti u najširem vidu uvjetuje psihološko rješavanje mnogih problema koje se nedavna rješavalo još spekulativno, filozofski. Pa ako je i točno da se životna problematika u buržoaskom društvu pretežno usredotočuje na pojedinca previđajući često društvenu uvjetovanost njegovog duševnog života, to se osjetljivo zanemarivanje problema koji se odnose na izgradnju ličnosti ne može dovesti u sklad sa potrebama socijalističkog humanizma.

Istina, ljudska svijest je društveno uvjetovana i njeno oblikovanje ima svoju čvrstu i odlučujuću ulogu u postojanju društvenih ustanova i odnosa. A kod nas se nesumnjivo radi na ostvarenju objektivne i materijalne osnove socijalističkog humanizma: razvijanje socijalističkih oblika samouprave na političkom, ekonomskom i kulturnom planu, borba protiv birokratskih tedencija, odnosno protiv »fetišizma države«, borba za slobodni kulturni razvitak kroz borbu mišljenja — one i još mnogo druge mjere govore o njegovom praktičnom ostvarivanju. Ali, kao u nekim drugim područjima, recimo književnost, tako i ovdje postoji nesrazmjer između teorije i prakse, zaostajanje idejnih formulacija iza društvene prakse, nepodudarnost stvarnog stanja društvene svijesti i smisla ili mogućeg idejnog sadržaja što ga jedna nova stvarnost već nosi u svojem zametku i u svojim prvim, temeljnim crtama ostvarivanja. I jedino taj nesrazmjer je ono što nas može slobodno uznemiriti kad pomišljamo na razvitak kulturnih disciplina koje su nužna idejna sadržina socijalističkog humanizma. A ovdje i psihologija ima značajnu riječ. To bih želio upravo i da pokažem u nekoliko crta.

Psihologija u humanističkoj problematici zauzimlje izuzetno važan položaj, toliko važan da se u novijoj historiji antihumanističke tendencije očituju redovito i kao antipsihologijske. Svoj humanistički značaj stekla je moderna psihologija jednako kao prirodna kao i društvena znanost. Ako je civilizacija stjecanje sredstava da bi se čovjek prilagodio na svoju prirodnu sredinu, onda je kultura stjecanje sredstava da bi se čovjek prilagodio na svoju ljudsku sredinu. Razlika između prve i druge je da su sredstva, u prvom slučaju, prvenstveno materijalne naravi a, u drugom slučaju, duševne ili psihičke naravi. Iako je opće poznato da se ta dva vida razvitka ljudskog društva usko uvjetuju, i da isključivo »ekonomističko«, s jedne strane, ili pak isključivo »kulturno-historijsko« tumačenje, s druge strane predstavljaju zastranjenja, ipak još uvijek i u najnaprednijoj nauci o općim zakonima društvenog i ideološkog razvitka, u marksizmu, ne nalazimo razrađene postavke i metode kojima se ta dva vida povezuju. Posljedica je toga stanja da se u teoretskim raspravama, koje bi trebale imati više sintetički značaj, još uvijek »vozi na dva kolosijeka«, ako mi se dopusti ovaj izraz, tako da oni koji se bave prvenstveno društvenom »bazom«, ostvarivanjem ekonomskih i političkih uvjeta jednog boljeg društvenog uređenja, vjeruju da će savršeniji kulturni odnosi već »spontano« izrasti na savršenijoj materijalnoj bazi, a oni drugi koji se više bave »nadgradnjom«, to jest kulturnim pitanjima, uvjereni su da društveni razvitak ide upravo onim pravcem kojim idu njihove isto tako »spontane« kulturne ili idejne intuicije, jer čovjek u poslednjoj liniji ne može biti drugo da li »izraz svojeg vremena«. Da su teorije o »spontanosti« ili o »automatskim utecajima« znači uvijek izvjesno kočenje u napredovanju ljudske svijesti, pa prema tome i ljudske prakse, nije potrebno isticati.

Više će nas zanimati odakle proizilazi ta prilično raširena sklonost da se gleda na međusobnu uvjetovanost »baze« i »nadgradnje« ili civilizacije i kulture, ako se nekome bolje sviđa ovaj izraz, u smislu teorije o spontanosti ili prostog automatizma međusobnih utjecaja. U buržoaskom društvu je takvo gledanje obično izraz onog liberalizma u pitanju ideologije koji se ogleda u onoj Montaignovoj izreci: »Znati biti svaki kod sebe, to je velika stvar« ali takav liberalizam nije ni malo u duhu marksizma i bilo bi pogrešno tumačiti ga »demokratizacijom« našeg kulturnog života.

Kao što se finom tkanju sve niti koje teku u jednom smjeru ukrštavaju izvjesnim čvornim točkama ili linijama sa nitima koje teku u drugom pravcu, tako se i uticaji koji polaze od »baze« ili od »nadgradnje« ukrštavaju i prelamaju u jednoj »prelomnoj točci« ili »tijelu«, koje jednako kao i tkalački čunjak ne miruje na mjestu, već poigrava i pokreće se, mijenja svoj položaj i ulogu a to tijelo je čovjek sa svojom psihologijom, sa svojom psiho-fizičkom kostitucijom, čovjek kao prirodno i kao društveno biće.

Psihologija je zaista jedna »prelomna« znanost, sa njome završavaju, u hijerarhijskoj podjeli znanosti prirodne znanosti, a nastavljaju se društvene znanosti. Ona taj prelomni značaj zadržava i u odnosima društvene baze i nadgradnje. Sjetimo se kako je Plehanov rezimirao Marksovo i Engelsovo shvatanje tog odnosa. On daje ovu shemu: »1. stanje proizvodnih snaga; 2. ekonomski odnosi koje to stanje uvjetuje; 3. socijalno političko uređenje koje je nastalo na ekonomskoj osnovi; 4. psihologija društvenog čovjeka, koju djelimice određuje ekonomija, a djelomice na ovoj nastalo socijalno-političko uređenje; 5. različite ideologije u kojima se odrazuju osobine te psihologije«. Ta formula, dodaje Plehanov, dovoljno je široka da obuhvati »sve oblike historijskog razvitka«, pa ističe da »sve ideologije imaju zajednički korijen u psihologiji svoje epohe, što se može lako uvidjeti, i o čemu se svatko može uvjeriti onoga časa kad se makar i površno upoznao s onim činjenicama koje dolaze u obzir«. Osnovna pitanja marksizma.

»Psihologija društvenog čovjeka«, koju postavlja Plehanov prema Marksu i Engelsu na prelomu između društvene baze i nadgradnje, i koja mu se čini toliko očita, on nije nigdje razradio a niti itko drugi nakon njega. To nas ne mora začuditi, jer dosadašnji socijalistički humanizam ni socijalistička etika ni socijalistička antropologija nisu dobili svoj naučno-teoretski oblik makar u osnovnim linijama. Nalazimo doduše, elemente i neka osnovna načela tih pitanja u ranijim Marksovim spisima, ali u teškim, hegelijanski sažetim formu, lacijama. Simptomatično je da se u Sovjetskom Savezu na te ranije Marksove spise potpuno zaboravilo.

Susreli bismo se u njima sa nekim osnovnim idejama marksističke antropologije, koja nam govori o oblicima »otuđenja čovjeka« kroz različite klasne društvene sisteme, vidjelo bi se da se razni vidovi otuđenja čovječje svijesti ne tumače apstraktno, hegelijanski, kao razvitak k nekoj »apsolutnoj svijesti«, nego u vezi sa konkretnom ulogom koju ima čovjek u društvu kao i obzirom na njegovu stvarnu, psiho-fizičku prirodu, da ti oblici otuđenja ne pogađaju samo njegovu svijest, već podjednako i njegove potrebe i osjetila, te da je u posljednjoj liniji čitava »historija samo jedan stvarni dio p r i r o d n e h i s t o r i j e (pocrtao Marks), nastajanje prirode čovjekom«. A to znači da marksistička antropologija sadrži u sebi dijalektičko jedinstvo jednog općeg historijskog, kulturnog ili ideološkog razvitka, kao odraza opće svijesti ili »psihologije društvenog čovjeka«, i jedne materijalistički zasnovane personalističke problematike, to jest jedinstva postepenog ostvarivanja ljudske ličnosti kao prirodnog i društvenog bića, dakle kao psihofizičkog jedinstva. Zato se kulturni ili ideološki razvitak ne može posmatrati kao nešto sasvim nezavisno ili samostalno, a niti kao prosti »odraz« općih društvenih odnosa, već kao dio jednog šireg antropološkog razvitka: »emancipacije ljudske ličnosti« u smislu harmonizacije, usklađivanja njegovih protivurječnih tendencija i potreba, ukidanja »suprotnosti između čovjeka i prirode« (i njegove vlastite prirode), između »čovjeka i čovjeka«. U tom smislu socijalistički humanizam znači ono ostvarenje ili sintezu humanističke i naturalističke problematike koju je Marks sažeo formulom da je »završni naturalizam humanizam, a završni humanizam naturalizam«. Ako smo shvatili ove osnovne stavove marksističke antropologije, onda će nam biti jasno zašto treba gledati sa najvećim nepovjerenjem na naprijed spomenute teorije o »spontanosti« nastajanja kulturnih ili ideoloških oblika života čovjeka bilo u ime vulgarnog tumačenja teorije odraza bilo u ime »nepredvidivosti« ili »iracionalnosti« nastanka pojedinih kulturnih tipova ili oblika ljudske egzistencije. Sa takvim gledanjem zatvorila bi se svaka perspektiva k jednom sintetičkom stremljenju, uklonio bi se svaki mogući kriterij koji govori o skladu ili neskladu ljudskih funkcija i potreba, ukratko izbacilo se iz humanističke problematike i posebnih teorija pojedinih grana ideologije njihov opći korijen, »psihologiju društvenog čovjeka« i teoretske i praktične konsekvencije te psihologije u duhu »teorije otuđenja«, da bi se tim lakše moglo predati kojekakvim nenaučnim psihološkim špekulacijama na čisto subjektivističkoj, fonomenološkoj ili impresionističkoj osnovi, da bi se gradile na taj naičn lažne psihološke »dubine« i još lažnije kulturne »visine«.

Da se ne bi iz dosada rečenoga zaključilo kako se psihologija obzirom na humanističku problematiku, kreće u nekim apstraktnim sferama ili veoma dalekim perspektivama razvitka, bez bliže veze sa pitanjima koja nas svakodnevno žuljaju, ukazat ću na neke konkretne probleme.

Suvremena mašinska i urbanistička civilizacija smanjuje značaj grubog mišićnog napora čovjeka u radnom procesu, ali zato traži daleko veću točnost i brzinu u senzori motornim reakcijama, u koordinaciji oka ili uha i ruke. Uloga signala, vidnih i slušnih, postala je veoma velika, i to ne samo u tvornici već i u svakodnevnom životu (pisano i slušano slovo, prometni signali, slike u reklami, — u filmu, itd.), što daje ljudskoj percepciji izrazito analitički karakter a ljudskom radu često visoko-specijalizirano obilježje u nizu čvrsto određenih automatizama, strogo usklađenih sa kolektivnim djelovanjem bilo u »lančanoj proizvodnji« bilo u velegradskom prometu. Porasla je brzina kretanja do neslućenih granica i povećao se veoma opći tempo života, tako da to mnogi smatraju izvorom modernih neuroza (Adler kaže da je »vrijeme postalo glavni izvor neuroza kod modernog čovjeka«.) Jasno je, da je taj tip rada i života postavio veće zahtjeve na čovjekovu prilagodbu na rad i uvjetovalo nastavak posebnih metoda za ispitivanje te prilagodbe, takozvane psihotehnike. Kao što kaže sama riječ, psihotehnika ispituje psihičke sposobnosti čovjeka na zahtjeve posebnih tehnika rada, koje također postaju predmet naučne analize. Njena uloga je da prilagodi čovjeka stroju i stroj čovjeku. Psihotehnika se razvila u kapitalističkom društvu početkom ovoga veka uglavnom radi selekcije radne snage, to jest izbora najboljih radnika za neki posao i otstranjivanja slabih, pa i prosječnih, već prema stanju na tržištu radne snage. Kriterij selekcije bio je povećanje proizvodnosti, odnosno kapitalističkog profita, dakle jedan u suštini nečovječni cilj. Ali je ona istovremeno radila i na ukljanjanju iz određenog radnog procesa svih onih koji su zbog svoje slabe prilagođenosti postajali žrtve radnih nesreća. Iako su kapitalisti imali interes da smanje troškove osiguranja koji su otpadali na radne nesreće, ipak je uloga psihotehnike sadržavala u sebi i jedan implicitni humanistički značaj. Stoga se može lako pretpostaviti da upravo u socijalističkom društvu psihotehnika, naročito kad se profesionalna selekcija poveže sa profesionalnom orijentacijom (usmjeravanje mladića i djevojaka prema zvanju za koje imaju potrebne sposobnosti, da bi se uklonila suvišna razočarenja, lošu uspjehu i nezadovoljstvo sa zvanjem, kad se jednog dana ispostavi da čovjek nije imao neke osnovne preduvjete za izvjesno zvanje), ima izrazito humanistički značaj.

Pa kako treba onda shvatiti činjenicu da je 1936. u SSSR-u posebnim dekretom CK SKP(b) osuđena psihotehnika, sa svojim osnovnim metodom testiranja, proglašena »buržoaskom« i »reakcionarnom« naukom, te zabranjena istovremeno sa pedologijom, dok su savjetovališta za izbor zvanja ukinuta? Argumentacija, koja je tom prilikom upotrebljena protiv tih znanosti, nije uvjerila ni jednog psihologa izvan SSSR-a pa čak niti one psihologe komuniste, kojima je SSSR bio ideal, te su oni i nadalje nastavili sa upotrebom spomenutog metoda. Činjenice su tvrdoglava stvar, rekao je Lenjin. Ali su naučne metode još tvrdoglavija stvar, pa su sovjetski psiholozi bili prisiljeni da spomenute naučne grane, koje su rukovodioci izbacili kroz gornje prozore, ponovno uvuku u društvenu praksu kroz donje prozore. Tek s tom razlikom što su testove prekrstili u općiji naziv »psihološki eksperimenat«, što su pedologiju nazvali također općijim nazivom »dječja psihologija«, dok su psihotehniku prekrstili u »naučnu psihologiju primjenu u praktične zadatke«. Ta zar bi se SSSR mogao odreći selekcije stručne radne snage u mnogim delikatnim tvorničkim ili prometnim zvanjima ili, recimo u vojsci, ratnoj kamuflaži, ili reedukaciji invalida! Ta osuda, koju je život već djelomično demantirao, a demantirat će je daljnim razvitkom još više, imala je po svoj prilici za posljedicu jedino što je izložila razmještanje radne snage u najširim razmjerima društvenog života svojevolji jednog krutog i nečovječnog birokratskog aparata, s jedne strane, i predala psihologiju u njenoj konkretnoj individualnoj primjeni, jer to je predmet psihotehnike ili pedologije, skolastici jedne pragmatističke filozofije i jedne fromalističke, normativne pedagogije. Psihološka praksa našla se u suprotnosti sa »vladajućom ideologijom« birokratske kaste, sa idejama koje upravo osiguravaju njen vladajući položaj, — idejama u suštini antinaučnima i antihumanističkima. Dovoljno je uzeti u ruke, da bi se uvjerili u rečeno neki sovjetski visoko-školski udžbenik, kao što je Rubinštajnov ili onaj od Smirnova i Kornilova, pa da se osvjedočimo na što se srozala sovjetska psihologija po svojoj zarobljenosti od filozofske skolastike, po svojem nacionalističkom ignoriranju svih značajnih neruskih istraživača duševnog života, po svojoj vulgarnoj apologiji sovjetskog života, savršencsti »sretnoga sovjetskog čovjeka«, po citatomaniji Staljinovih »mudrih« riječi, itd., tako da se dobiva utisak kako psihologija za tričetvrt vijeka svojeg naučnog života zaista nije odmakla od toga da bude neka »filozofska prepedeutika« ili »pomoćna grana pedagogije«!

Sličnu sudbinu doživjela je psihologija i u Njemačkoj dolaskom Hitlera na vlast, i tamo su anti-naučne i anti-humanističke totalitarističke tendencije, iako drugojačije po svom historijskom sadržaju, zakočile i razbile razvitak naučne psihologije, tako da je Njemačka, koja je nekada bila najnaprednija zemlja u psihologiji, danas pala među jako zaostale. Ni u jednom ni u drugom slučaju vladajuća ideologija nije mogla podnijeti da se vrši prećutna ili glasna kritika društvenog poretka na osnovu naučnih zaključaka o smjernicama razvitka pojedinca i o društvenim pravima koja taj razvitak traži.

Taj anti-psihologijski kurs sovjetske prakse se bio odrazio u našoj zemlji, kad je došlo 1947. i 1948. do ukidanja stanica za izbor zvanja u Zagrebu, Beogradu i Ljubljani, a u štampi se pojavili napadi na psihotehničke metode. Danas je taj utjecaj u toj oblasti već prevladan,*) i savjetovališta za izbor zvanja ponovno se upostavljaju, ali ne može se tvrditi da se još na mnogim mjestima kod nas i u mnogim sličnim pitanjima ne nailazi na taj sovjetski antipsihologijski stav, iako sada možda više u obliku prostog nerazumijevanja i odbijanja potrebnog interesa nego u jasno izraženom protivljenju.

Nakon što se dotakosmo, jednog problema primjene psiholoških metoda na humanističku praksu u oblasti društvene baze, vratimo se sada nekom aktuelnijem pitanju iz oblasti »superstrukture«, odnosno naše kulturne ili ideološke problematike!

Mogli bi se pozabaviti pitanjem komunističke etike, čija načela se dosada također više formalno, jako uopćavajući upotrebljavalo, a čija konkretna, lična ili personalna razrada ostala je zanemarena. Dosada posjedujemo samo premise jedne komunističke etike, ali još nikakav sistem, pa prema tome niti bilo kakav udžbenik i dosljedno egzaktnija odgojna iskustva u tom pogledu. Međutim, kadgod se pred nas postavi neki etički problem, mi se spotičemo o jednu osnovniju pojavu, o »primitivizam našeg čovjeka«. Primitivizam bismo u najširem vidu mogli definirati kao raskorak između historijskih zadataka koje jedan čovjek preuzima, manje ili više svjesno, na liniji društvenog progresa i njegovih stvarnih ličnih sposobnosti i kvaliteta, njegove samosvijesti ili lične kulture. Treba odmah reći da primitivizam, kako ga shvaćam, nije privilegija nekog sposobnog društvenog sloja, klase ili grupe, već ga nalazimo na svim razinama društvene hijerarhije iako u različitim oblicima. Primitivizam nije drugo do li izvjesna »nestručnost« u pitanjima prilagodbe čovjeka na njegovu društvenu sredinu, to jest izvjesno neznanje i nesposobnost da čovjek pravilno odredi i ocijeni vlastitu ili tuđu društvenu ulogu i vrijednost, odnosno značaj koji on kao ličnost nosi u sebi za drugu neku ličnost.

Razvitak društva koji ide u smislu sve veće podjele rada, veće specijalizacije čovjekova interesa i bavljenja, ide i ka sve većoj individualizaciji samog čovjeka. Ljudski dodiri postaju sve složeniji i nijansiraniji. Pored veće raznolikosti ličnih interesa i dodira, i oni oblici društvenih odnosa koji su predmet opće društvene svijesti, moral, pravo, vjerovanja, prestaju biti sve manje izraz društvenih institucija i objektivno, materijalno sankcioniranih normi, te postaju sve više predmet slobodnog, unutarnjeg, psihološkog, dakle, jednog više introvertiranog odnosa čovjeka prema drugom čovjeku i prema društvu uopće. Očito je, da se ideološke norme sve više introvertiraju, pounutruju i psihologiziraju. U tome, se sastoji priroda »emancipacije ljudske ličnosti« u društvu. A to iziskuje, razumije se samo od sebe, i veće sposobnosti razumijevanja duševnog života uopće i povećanu psihičku p[illegible] čovjeka, koju se stječe jedino podizanjem vlastite unutarnje, u suštini, psihološke kulture. U vrijeme, koje stoji u znaku naglog razvitka tehnike i novih oblika društvenog života, zahtjev da se kulturni život prilagodi tim protrebama postaju još hitniji. To je i jedan od razloga, zašto nas sovjetska kulturna praksa svojim brisanjem individualnih osobenosti i slobode ličnog izražavanja toliko prenerazuje; Ali nas ne manje začuđuje, kad pojedinci ističući s pravom potrebu i poštivanje raznolikosti individualnih izraza u kulturnom životu ostaju slijepi za ono što je stvarno zajedničko svim ljudima u datoj epohi, te bi se moglo govoriti o primitivizmu u dva smjera: o onom koji svojom nezgrapnošću razara proces individualizacije, i o onom koji svojom »istančanošću« gubi niti zajedničkog procesa osvještavanja čovjeka, naročito u njegovoj humanističkoj, općečovječanskoj jezgri.

Prvi primitivizam, koji bi se sastojao u subjektivnoj nesposobnosti da se prilagodi psihi drugog čovjeka u rješavanju jednog zajedničkog društvenog zadatka, susrećemo u onom uprošćavanju, uravnjavanju, shematiziranju individualnih slučajeva, u lakoj razdražljivosti kad oni otstupaju od već gotovih vlastitih predodžbi, u onoj »lukavosti« ili »razrokosti« kad se želi prividno usvojiti i tuđe stajalište, a da se pri tome ostane slijep za ono u čemu je zapravo tuđe »rađanje« ili vlastito »iščezavanje«, u čemu je prolaznost određenih društvenih funkcija. Trebalo bi nešto više reći o »podvostručenosti« ili »razrokosti« čovjeka »prelazne epohe«, koji pati još uvijek od onih birokratskih bolesti, kao što su čisto formalni odnos prema ljudima, suhi prakticizam, osjetljivost za hijerarhijski poredak, potreba za obožavanjem autoriteta, sklonost tajnovitosti i misterijoznosti, fetišizam država i državnih poglavica, ukratko »svijesni ili nesvijesni jezuitizam« (Marks) i koji nije spoznao barem perspektivno kao ideal budućnosti, da »oslobođenje čovjeka nije ostvareno, dok čovjek nije spoznao i organizovao svoje sile kao društvene sile i ne luči više od sebe društvenu silu u obliku političke sile« (Marks). Ali ta tema bi nas odvela suviše daleko!

Primitivizam se ogleda u nerazumijevanju ne samo tuđeg duševnog života, već i duševnog života pojedinih razvojnih doba, vlastitih kao i tuđih ü— poštivanje razlika duševnosti među ljudima različite dobi i spola: djece i odraslih, omladine i odraslih, odraslih i staraca, muškaraca i žena, čovjeka i čovjeka, i konačno čovjeka prema sebi samome (on ne osjeća »nemoralnost« brakova između ljudi čiji se duševni život odigrava na različitim razvojnim etapama, njega nimalo ne smetaju razlike u godinama, ako to dovodi izvjesnoj vrsti »podmlađivanja«!.) Ali bih ja nazvao primitivizmom, pored ovoga nepoštivanja kontinuiteta i specifičnosti razvojnih etapa duševnog života, i neosjećanje i nekritičnost u odnosu na vlastiti duševni diskontinuitet, na životne »prelome«, na promjene svojih idejnih orijentacija i svojih vlastitih unutrašnjih »obećanja«, itd. Danas susrećemo kulturne radnike, koji vjerojatno stoga što starenjem postaju »historijski« nastrojeni prema vlastitom životu, kao što je rekao Gothe, pokušavaju rehabilitirati ne samo ono što su već jednom osudili unutar vlastitog, ličnog razvitka, nego čitave stvarno historijski prevladane etape građanske kulture. Očito se radi o neshvaćanju u kojem pravcu bi trebalo ići proširenje naše kulturne problematike. Izvjestan »modernizam« koji se pojavljuje ponovno kod nas, danas uglavnom kao sklonost suvremenom psihološkom naturalizmu (populariziranom naročito od egzistitencijalista), i nije drugo do li vrtoglavica koju je čovjek, slabo psihološki obrazovan, svagda dobivao kad se okretao prema korjenu vlastite doživljajnosti, kad mu je pogled bačen u vlastitu »dubinu« otkrivao istovremeno i »bezdan« i »ništavilo« i »iracionalno«, tako da parafrazirajući onu poslovicu: kada slijepac slijepca vodi, oba će u jamu pasti, možemo reći: kada »modernista« »modernistu« vodi, oba će u iracionalizam pasti! Da se uprkos ispitivanju iracionalnog, spontanog ili slučajnog, koje sadrže u većoj ili manjoj mjeri sve materijalne i životne pojave, ne mora napustiti pozicije determinizma i racionalizma, to jest svijesnog i aktivnog stvaranja novih životnih struktura, to može pokazati samo jedna solidnija psihološka izobrazba u okviru marksističke antropologije.

*)Postoji što više opasnost da se ne padne u drugu krajnost. Nedavno je »Borba« u jednoj notici objavila da će se rekrutacija ove godine vršiti pomoću psihometrijskog metoda. Taj metod je prvi puta upotvrebila Američka Armija g. 1915., ali je ona posjedovala kadar od nekoliko stotina psihologa i izvršene su solidne pripreme, uprkos hitnosti, koje su trajale šest mjeseci. Kod nas dosada u tom posle nije zaposlen niti jedan psiholog stručnjak. A diletantizam u primjeni tako delikatnih metoda kao što su psihologiciske, metode kao što su psihologijske, može dovesti ne samo do neuspjeha već i do kompromitiranja jedne naučne metode.

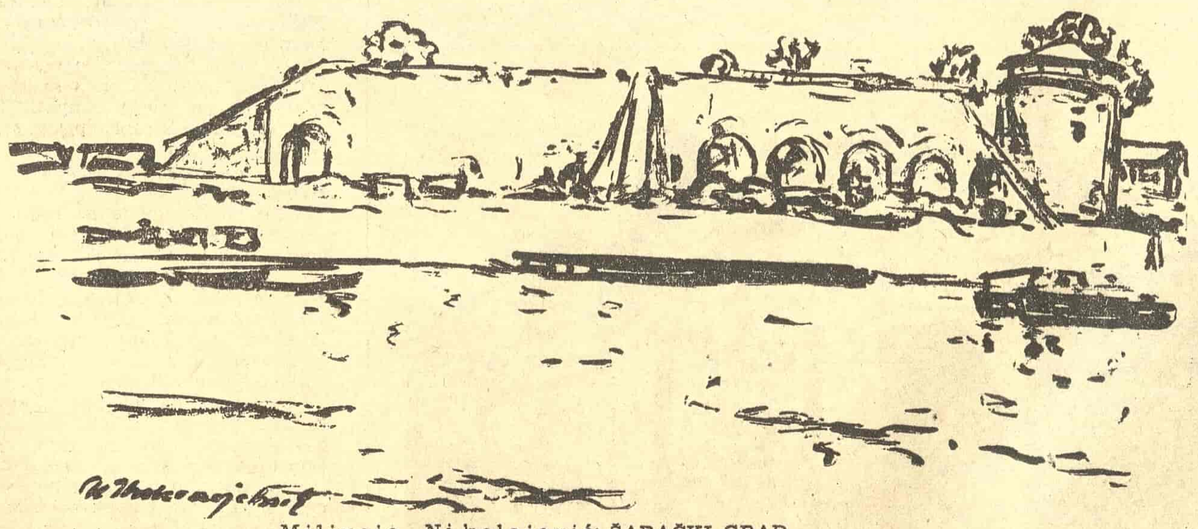

Milivoje Nikolajević: ŠABAČKI GRAD

Ostine nevolje

(Nastavak sa prve strane)

čuje. Sa Ostom se Teodor dobro drži, pa ponekad uveče navrne ovamo u kukuruzanu da čuje Ostu, a i Oste njega. Dodaju oni jedan drugom flašu preko burenceta i plačne riječi izmjenjuju u toploj noći.

— Moj Oste, ti nju samo čuješ, ali ti ne vidiš šta ona radi: brašno, bijeli smok, kuđelje vune — sve odvuče u Jelovac, svojoj materešiki. Zbog nje je moj Boško i suvu dobio, baš zbog nje.

— Stani, Teodore! Čo'jek i žena nijesu ništa jedno drugom, a viđe li ti ovo: mati u grob očera sina, krv krvi svoje, ako za Boga jedinog znaš! Da-a-a, ruži ga Ilinka izjutra, ruži uveče, proriči mu da nijedna cura neće za njega poći — uteče ti moj Rađen od kuće — kako neće! i otrova se gljivama u Vilića jaruzi.

— Mali, spavaš li ti? — okreće se Teodor meni. Ja ćutim — da bih sve čuo.

— Da je istučem, — nastavlja Teodor o snaji, — ne mogu, jača je i od mene i od Boška. Da je sudu tužim — odležala bi nekoliko dana u reštu i poslije još gora bila. Nego, ja sam smislio da zelenom kaderu poručim da dođe i sudi joj po svom zakonu. Ima zeleni kader zakon za svakog.

— Za svakog i za svašta, — potvrđuje šapatom Oste. — Svoj zakon, svog komandanta Relju koga i list na grani mora da sluša... Drukčije se danas, moj Teodore, radi nego u ono vrijeme kad smo ja i ti ganjali Turke po Limanima, pa nam Pecija naređuje jedno, Golub Babić drugo, a Ostoja Kormanoš treće — svi su pokojnici, pokoj im duši.

Nazdrave jedan drugom i ućute. Odnekud iz noći mirišu kruške, a putem pored kukuruzane škripucka-ju nečija kola.

— Meni krv piju krmača i snaja, ovom čo'jeku žena, sve neko nekome. Je li tako, Oste? Ej, Oste, zar ti spavaš? Satraše ga jadnika ovi mrtvaci, nije ovo više za njega... Diži se, Oste, da zaključaš vrata, ja moram kući. Ej, Oste!

Danju je još toplo, ali noći su hladne. Zato me Oste uveče, kad legnemo, pokriva svojim gunjem koji iznutra na znoj zaudara. I stalno mi govori:

— Mate samo prosi, u djecu ne dira.

Jednom se trgoh: stoji on, moj Oste, iznad mene, s krvavim ogrebotinama po desnom obrazu. U jednoj mu ruci gunj, a u drugoj njegova bijela šubara.

— Ustaj, dragosti moja! Neću više ni s njom, ni s mrtvima da imam posla.

Slutio sam: potukao se sa Ilinkom. Gunj obuče, šubaru natuče do ušiju i pesnicom još dublje zabi u bure drven čep omotan plavom hartijom.

— Tako! Ajdemo!

Sa kukuruzane prvo skoči on, pa me dočeka na ruke i spusti na zemlju. Vrata zatvori, katanac zaključa, mena za ruku i — usput. Bio je u opancima i crnim čakširama s velikim turom, a ja bos i u košuljici do koljena.

Sunce je prigrijevalo.

Videći da sam se umorio, pod jednim ljeskarom Oste čučnu i uprti me na leđa, tako da mu ja sklopih ruke oko čupavog vrata. Nosio me tako krke, ništa ne govoreći, a ja sam ćutao. Spavalo mi se, ali starac je često posrtao i ja se trzao da bih ga još čvršće zagrlio. Put nas je vodio uzbrdo i Oste poče da stenje. Vidim da sam mu težak, ali me silazi mi se s njegovih le[illegible] ve bih rekao da Mate ide za nama i [illegible] čepa i ubaci u svoju torbu. Ponekad zaostane, pa opet požuri i toliko nam se približi da čujem kako mu pod nogama grančice puckaju.

— Dragosti moja, ti ćeš mene udaviti, — progovori starac i podiže me uz svoja leđa.

Ništa mu ne odgovorih.

S druge strane ljeskara, Oste me sprti na nisku pjeskovitu obalu plitka potočića, da se malo odmori. Tu se on i umi, prijeđe mokrom rukom i preko mog lica i potapša me po ramenu.

— Ja star, a ti nejačak, dragosti moja! Za pušku nijesmo, ali primiće nas zeleni kader. Pečurke da im po šumi beremo, ako ništa drugo.

Odavde, o Ostinim nevoljama počinje druga priča.

Marcel ARLAND

PRELOM I TRAJNOST U DANAŠNJOJ FRANCUSKOJ KNJIŽEVNOSTI

(Napisano za „Književne novine")

U književni život sam ušao sutradan po završenom svetskom sukobu. To je bilo doba **dada**, to jest vreme odbijanja, bunjenja i ciničnog pozivanja na razaranje. S obzirom na tu krizu, ona koja sledovala Drugom svetskom ratu može se učiniti manje frenetičnom; ali se ni sumnjati ne može da je dublja i trajnija, koliko je u saglasnosti sa žalosnim genijem jedne epohe. Mir je dopustio **dadaizmu** da se razulari. Danas, mi neoporavljeni od rata, slutimo pretnju još čudovišnijeg rata, koji može da stavi na kocku i sam pojam čoveka i kulture. Strepnja jedna je prisutna, i sa njom mi treba da živimo i da pišemo.

Literatura koja se neposredno javila iza rata bila je sačinjena ne toliko od istinskih dela, koliko od krikova, svedočanstva strasnosti, optužnica i političkih parada. Podvrgnuta trenutku i izneveravajući svoju ulogu, kritika se nije usuđivala da jedno delo procenjuje samo po njegovoj književnoj vrednosti. Što se tiče problema umetnosti i osobeno francuske umetnosti, najveći broj mladih pisaca pocrvenili bi i od same pomisli na to. Doduše, ne nalazimo se više u istom stanju. Ali karakteri koje nam pokazuje sadašnja literatura nose i sami svedočanstva neizvesnosti i dramatične zabune našega sveta. Zar bi se moglo biti nezaprepašćen mestom koje u tolikim knjigama zauzima potreba žestine, smisao za svirepost, ukus za čudovišne slučajeve, opsesija erotizmom i opscenim motivima? Što druga dela (a ponekad i ova ista) rado slikaju slabićstvo i srozavanje u rugobu, ni to nije nelogično. A što ta dela čak i u svome razdraženom očajanju ili u svojoj samozadovoljenosti uzimaju ponekad, i kao slučajno nekakav moralizatorski ton, i to nas ne iznenađuje. Treba li tražiti neku vrstu odbegavanja? Predlažu nam ga u obliku komičnih jezičnih smetenija, ili onih tromih i precioznih basana u kojima se opsenarstva sirealizma mešaju se ćudima šume Broseliande.[1]) — Ja ne pretendujem, može mi se verovati, a na to ću se i vratiti, da na ovaj način definišem čitavu jednu literaturu. Ali našu pažnju zadržavaju u isti mah i žestina i rasprostranjenost ovih crta, kao i vrednost izvesnih dela koja baš one karakterišu.

Pre nekoliko godina čitao sam u rukopisu prvo delo jednog mladog romanopisca; delo pisano bez ustručavanja, cinično, zamršeno, ali sa mnogo očiglednoga dara, tako da sam izdavaču rekao: »Oko ovog dečka stvoriće se jedna mala škola.« Škola: mislio sam ustvari jedna mala grupa. I to se dogodilo. Danas, kad je objavio već svoju četvrtu i petu knjigu, taj dečko se pokazuje blistaviji no ikad, ali i isto tako prepun žurbe. Treba li žaliti što je tako užurban? Mislim da tu žurbu prilično dobro razumem. Ona može biti elemenat u karakteru jednoga čoveka: ali je mnogo više izraz epohe, uslova pod kojima se sretaju naši mladi pisci. Prebacuje im se da su nestrpljivi, da se pokazuju suviše lakomi; a to je zato što ne znaju šta ih čeka sutra. Gde će oni biti sutra? U ratu, u izgnanstvu, u zatvoru? Moraju da se žure; moraju, u nekoliko godina, da prožive svoj život, da ostvare svoj lik, da pruže delo.

Ali su se isto tako i uslovi za uspeh izmenili. Dodirujem ovde jedno pitanje koje može izgledati vrlo prozaično ali svakoga dana mu možemo sve bolje da odmerimo ozbiljnost. Pre rata, postojala je u Francuskoj jedna publika od osam do deset hiljada čitalaca, najobaveštenija, najvernija koju bi pisac poželeti mogao. Ta publika, taj pošteni svet nije se ponova stvorio. Bila je to elita iz srednjih klasa a vrlo dobro je poznato koju tešku sudbinu ona danas ima. Ako svake godine treba kupiti nekoliko knjiga, »biraće se« one koje je neka Nagrada ili kakav skandal istakao. Od trideset romana koje taj i taj izdavač objavi u jesen, samo dva ili tri mogu se prodati u više od pet stotina primeraka. A koji je to izdavač, ma koliko bio moćan i desinteresovan koji neće doći u položaj da svoju politiku malo savije prema uslovima trenutka? I ja govorim samo o romanu; ali od nepoznata pisca objaviti esej: kakva smelost! Knjigu novela: kakav prkos! Knjigu poema: kakvo samoodricanje!

Nisu ovo jedini uzroci ove krize. Ima ih i kobnijih i žalosnijih. Kritika nije ponova uzela na sebe ulogu niti se vratila onoj akciji koje su je nekada opravdavale. Isto tako ne postoje više ni časopisi čija bi nezavisnost, unutrašnje jedinstvo i oduševljenje mogli da izazovu jedno strujanje, da vežu za sebe jednu publiku, da nametnu čitaocima kao i piscima volju i gordost da se izgradi zajedničko delo. Publika? Danas se obraćaju njenim najmanje plemenitim ukusima: njenoj lenosti, njenoj glupoj radoznalosti, njenom apetitu za skandal. Njoj se laska i u isto vreme je siluju; i na kraju joj podvaljuju. Priznajemo da se u ovome naročito odlikuju dobar deo štampe i radija. Delo je manje važno negoli pisac, a pisac je važan tačno prema meri legende koja se oko njega stvorila ili svoje paradnosti. Postao je glumac; a kao glumac, hoće da bude zvezda. Potrebno je da svakoga dana obnovi interes gomile za sebe. U ovoj oblasti, bez sumnje, mnogo šta može da nauči od sportskih i filmskih zvezda. Ali takav je tok stvari u svetu: takmičenja na kraju godine, u literaturi, moći će uskoro da rivaliziraju sa onima u Tour de France ili futbalskom kupu. A za to vreme i sami izdavači čine čuda u izmišljanju reklamnih trikova. Svedočanstvo zato su izlozi knjižara sa ogromnim šarenim zavojima oko knjiga, koji zovu, hvataju za peš i hoće da ubede dobronamernog prolaznika; svedočanstvo za to je isto tako i moda književnih vernisaža, koktejla i bifea, kojima se pozdravlja pojava jednog remek dela i koje daje mogućnosti i najmanje srećnom piscu da poveruje da literatura s vremena na vreme, hrani svoju decu.

I što je francuska književnost pod takvim pogodbama još uvek živa, i te kako živa, znak je da ima doista duboke korene i dokaz je njenog genija. Ona može da prihvati ekscese, klonuća i zabunu jedne epohe; ali je ona ipak zato, u svojim najboljim delima, jedna pobeda nad tom epohom. Ona u tim delima pokazuje smisao za čoveka i za lepotu; ona vodi borbu, ona daje dokaza o punoj savesti, u kojoj se prepoznaje njena rasa.

Kriza tu svakako postoji, i to kriza kojoj se ne može predvideti kraj; knjiga se slabo prodaje; izdavači odbijaju da štampaju eseje, novele i pesme; književna parada se sve više širi. Ali Francuska je još uvek zemlja gde stotine pisaca mogu da se predaju svome demonu, čak i bez najmanje nade na nekakav neposredni uspeh; štaviše to je zemlja gde dugo ćutanje uspeva da bude od koristi za dobro delo, i može jednom imenu da posluži kao mnogo sigurnija i mnogo trajnija podloga od ma koje slavne Nagrade, skandala, ili najveštije i najciničnije paradnosti.

Ima već i znakova koji nam, u pogledu na našu književnost, ulevaju novo poverenje. Obeležava se već i jedna izvesna reakcija, pa čak i u samoj publici, protiv one ludačne zanesenosti koja brka najbolje i najsumnjivije u nekim stranim literaturama, a naročito zanesenosti za američki roman. Najveći broj naših mladih pisaca znaju danas da literatura nije počela sa njihovom dvadesetom godinom; i ja verujem da oni neće više crveniti od reči umetnosti, savest i poštenje. Ma kakva bila novina koju njihovo vreme donese, i ma kakav prelom da ona povlači sobom, oni osećaju, u to sam uveren, da nema velikog dela koje istovremeno ne svedoči i o jednoj trajnosti...

Prošle godine putovao sam po Italiji, što mi je bio san već od dužeg vremena. Zanemarujući slavne centre, išao sam od varoši do varoši, od grada do grada, kroz Toskanu, Umbriju i druge krajeve. Potajna namera mi je bila da se što bolje upoznam sa jednim slikarom koji me već punih dvadeset i više godina ne prestaje da uzbuđuje: sa Pjerom dela Frančeska i tako sam dospeo do Areca, Perudе, San Sepulkra, Riminija... I sav sam ostao ispunjen! Ne, nema slikara koji bi me mogao u isti mah intimno jače uzbuditi, i dati mi višu lekciju. Pred freskama u Arecu, razmišljajući o nekim najizvrsnijim i najsmelijim istraživanjima našeg savremenog slikarstva, nisam toga slikara osećao zato ništa manje prisutnim. Jer je on, koji je izašao iz jednog vremena, postao vanvremenski, on pripada svim vremenima. Jer kroz vekove i civilizacije neka dela se uzdižu nad njim — na primer ovo, ili »Jevrejska vereniica« u Amsterdamu, ili »Strašni sud« u Vatikanu, ili, u istom muzeju, kip egipatske kraljice, majke Sesostrisa — dela koja pokazuju jednu zajedničku otadžbinu, koja su svedočanstvo trajanja i večite poezije.

U San Sepulkru, gde se slikar i rodio, u dnu jedne polusrušene dvorane, još postoji ona čuvena freska. »Uskrsnuće«, koju je Haksli nazvao »najlepšom slikom na svetu«. Najlepša! — ova etiketna oznaka je detinjasta, i Urbinova »Devica« čini mi se da je delo još ređe lepote. Ali da ta slika najviše otkriva i pokazuje ,da je najsimboličnija, u to ne sumnjam. Onaj Hrist, rumeno drapiran, koji izlazi iz groba, odlučan i ozbiljan, sa mačem u ruci, dok pred njegovim nogama leže četiri vojnika oborena snom, — taj Hrist koji izlazi iz materije i iz smrti, koji nadživljuje, koji nosi sobom zračenje, smisao i ljubav za život i to je najčistiji lik koji se mogao dati naporu duha, isto tako kao i misiji umetnosti.

(Preveo M. B.)

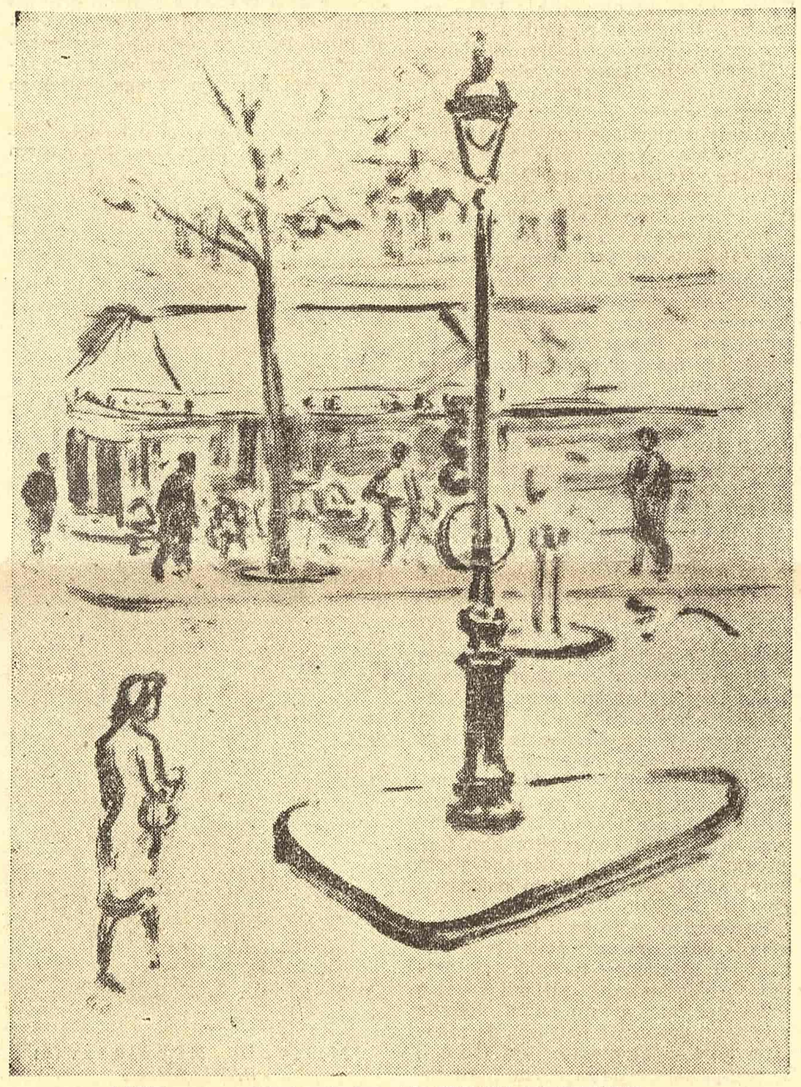

Milivoje Nikolajević: MOTIV IZ PARIZA

1) Šuma u Bretanji u kojoj živi mađioničar Merlen, iz francuskih srednjevekovnih romana »Okrugli sto«. — Pr.

KRITIKA I KRITIZERSTVO

Zoran GAVRILOVIĆ

Najzad je i kritika, uzeta po sebi, kritika kao metod, postupak i analiza, počela da biva predmet raspravljanja. Razume se, da se na tome ne može stati, da se generalizacije moraju ispitati u konkretnom ispoljavanju motiva, u delovanju pojedinačnog, koje je ipak najizrazitije, jer se tek preko njega mogu donositi zaključci i sudovi opšteg karaktera. Tako uzeto, naša se kritika i sama neravnomerno razvija, kao i književnost, zgušnjava kroz delovanje pojedinaca u određeni sistem i metod mišljenja i izražavanja, koji pokatkad uzima oblik prostog nipodaštavanja tuđih napora i postignuća i kretanja po jednostavnoj liniji prazne ironije i potsmeha. Primer Fincijevih replika kojima je, po mom mišljenju, dato više prostora nego što zaslužuju, prosto je klasičan za analizu dobro poznatog, školskog sofizma, **ignoratio elenchi** na argument, na tačku po tačku, na činjenicu, odgovarati nečim desetim, nečim što nema nikakve veze sa diskutovanim predmetom, vređati na način koji u suštini ne može da uvredi onoga koji ceni svoje mišljenje. Ipak tu vrstu »diskusija« ne treba ignorisati, jer su one postale izvestan minir, stil razgovora koji zaslužuje pažnju samo kao određeni izraz jednog nesređenog stanja duhova i ležernosti koja porazno deluje svojom površnošću. U našoj kritici treba ih proučavati kao simptome izvesnih već prihvaćenih šablona, za koje je slobodno sumnjati da će mnogo koristiti razvoju naše književnosti i kritici. Jer — a to je ono što se često zaboravlja — ipak se o njima radi a ne o ličnim razračunavanjima ili o prezrivo-ironičnim stavovima koji ničemu ne vode i, posmatrano iz perspektive razvoja književnosti, veoma malo znače.

Posmatrano iz tog ugla, naša se kritika u poslednje vreme naročito, u negativnom smislu, obogatila kritičkim prikazima Zorana Mišića. Ne uzimajući u obzir njegove ranije radove, izostavljajući čak i onaj tako karakteristični esej o besmislu, i nesmislu objavljen u **Mladosti**, čovek mora da se zapita, kakve će koristi imati naša književnost od njegovih poslednjih prikaza časopisa i kritika Đukićeve i Ratkovićeve poezije. (Iako je reč »korist« u očima nekih naših kritičara dosadno i bledo simplicistička, vulgarna i naivna, volim da je upotrebljavam, jer samo sa njene platsorme ima uopšte smisla baviti se književnošću i kritikom.) A ton Mišićevih kritika, koji sam po sebi i ne bi bio jako zanimljiv, istovremeno otkriva i specifični kritičarski metod, koji je već značajniji, jer često ispunjava rubrike naših listova. Pri tome se metod i ton tih kritika višestruko ispoljavaju: kao opšti manir koji vlada kod jednog dela naših kritičara i kao takav zaslužuje posebnu, dublju analizu; kao stav opšte, generalne negacije postignuća »apologeta nazovirealizma« i svega onog što u našoj literaturi ide određenim putevima realizma, kao potpuna proizvoljnost i estetički impresionizam koji nažalost nije ništa drugo do varijanta starog senzualizma u estetici; Mišićevi prikazi ne idu putem konkretne analize, već najednostavnijim načinom proizvoljnih analogija, trenutnih impresija i asocijacija na nečije tuđe stvaranje, pomoću koga treba da se opravda ili uništi književna materija o kojoj je reč; i najzad kao metod suviše samopouzdane a ne argumentisane, suviše nametljive a u suštini sive i bezbojne kritike. Ovaj poslednji momenat je od najmanje važnosti, jer pretstavlja subjektivnu, individualnu odliku Mišićeva pisanja, ali ga treba spomenuti samo radi dobijanja opšte slike.

Ove konstatacije nije teško dokazati na konkretnim primerima, izuzev one o zajedničkim karakteristikama teoriskih shvatanja i praktične primene tih postavki od jedne grupe naših književnika, jer one zahtevaju posebnu analizu socijalnih i gnoseoloških uslova koji su determinisali njihovu pojavu. Nesumnjivo je da bi takva analiza dovela do interesantnih zaključaka ne samo o estetičkim principima ove grupe, već i o društvenim oznakama vremena u kojem živimo. Ali je za sada dovoljno konstatovati, da su Mišićevi kriteriumi i jedna od manifestacija ove književno-teoriske i ideološke grupacije.

Totalna negacija realizma i realističkog metoda u književnosti kao nečeg zastarelog i prevaziđenog ogleda se kod Mišića u onim neduhovitim, zajedljivim ignorisanjima vrednosti ljudi koji realizam smatraju za životni nerv umetnosti. Pri toj negaciji Mišić se kreće putem prostog mehaničkog suočavanja onog što smatra modernom književnošću, sa realističkom. Kad se pritom ima na umu da se kod nas još uvek teoriski nije odredio pojam »moderne« književnosti — zaustavljene najdalje tamo negde kod Apolinera, a inače, još pre kod Remboa i Lotreamona — i da se mehanicističko suprotstavljanje polova koji nisu određeni i koji uopšte u tom vidu ne postoje redovno ruši u proizvoljnost, onda se, ako ništa drugo, bar može razumeti potreba ovoga članka. Mišić to suprotstavljanje veoma jednostavno izvodi: u članku **Ipak se kreće**, on će proglasiti s jedne strane našu modernu literaturu (koja uzgred budi rečeno još uvek nema određenu fizionomiju a još manje vidljivi literarni i karakter i kvalitet, za pravog vodiča i jedini put kojim se književnost u celini razvija, a s druge, prezrivo odbaciti onaj daleko veći deo književnosti koji je realistički, ipak i uprkos Mišićevog modernizma. Da budemo konkretniji, evo teksta:

»Uostalom, teško da bi se među njima iko smeo zakleti da u poeziji ili esejistici onih koje su apologeti nazovirealizma hladnokrvno (bolje reći uzrujano) proglasili za vampire, astrologe i anticrvenobarjaktareviće, nie pronašao nešto i za ličnu polzu. Moderna poezija...: (a među njima i onih nekoliko pesnika koji su stalno na udaru ćopićevskih zajedanja, političkih podmetanja i nekulturnosti) sve više se afirmiše, njome se obilato služe i krišom posuđuju čak i pesnici koji je javno ne priznaju. Nešto slično događa se sa kritičarima i publicistima«...

Tako se, pomoću nečeg izvanredno labilnog i raznolikog kao što su **pokušaji** nekih pesnika pomoću proizvoljnih apstrakcija koje se teško mogu uklopiti u stvarnost, Mišić ležerno obračunao sa našom književnošću i kritikom. Talentovani Ćopić, čije književno delo spada u red najvećih posleratnih književnih postignuća, je »Apologeta nazovirealizma« (»veliki branioci i mali branko, veliki književnećope i mali ćopići«) itd. ne samo da nema vrednosti, već i on i svi ostali koji ne misle kao Mišić, pomalo kradu od Mišića i time se ipak najzad upućuju na pravi put! »I prirodno je i utešno je i korisno je što je tako« — konstatuje naš kritičar široko dozvoljavajući drugima tu nevinu igru podražavanja svom sopstvenom uzoru i radu. Bar mu se blagonaklonost ne može odreći: »moder-

(Nastavak na sedmoj strani)

Mirko VUJAČIĆ

Dvojica

(Odlomak iz pripovijetke)

— 2 —

Opet je danas sve isto i ništa se vrijedno nema pogledati osim onaj ostavljeni i nedograđeni prsten golubijeg gnijezda kroz koji vidim kako se nada mnom vuku i promiču mokre i vrane magle ovog ratnog proljeća. I uopšte je čudno zašto su ptice počele da savijaju gnijezda ovde gdje ništa nema lijepo za oko ni za krilo.

Samo su jutros u nedostatku prostora po kaušama na tamničko dvorište osvanula dva nova zatvorenika, oba izmučeni i izmoreni, oba zabradatili i oba nevješti i nepovjerljivi prema svima pa i prema sebe samima.

Jedan od njih je dječak sedamnaestih godina koji još raste; popala ga riđa, ima slabu i rijetku blijedožutu bradu, a oči se zatamile kao da su na njihovim zjenama zapisane sve muke koje je odnekud donio.

Njihova odjeća i obuća miriše na memle pećinske i vječite snjegove, na kiše i blata; to se sve drži skoro kao nešto nestvarno, iskrpljeno koncima svih boja i sastavljeno od svih uniformi: stariji ima nekakvu kapu od teleće kože koja sada više liči na opanak nego na kapu — uštavljena je i slijepljena, olinjala se, jer je po svoj prilici cijelu zimu bila na glavi i služila kao jastuk partizanu; na njemu su neke gaće talijanskog kroja, sigurno već davno mrtvog fanterinca od kojih je jedna nogavica ostala, bog zna gdje od Lima do Neretve, zapela za grmen u nekom jurišu ili otstupnici, a jedna dospjela gdje joj ništa bolje neće biti — sagnjeće u grobu ili u nekom mračnom, bezbojnom tamničkom košku. Leđa mu je pokrivao kraj jugoslovenskog koporana, možda obučen negdje na albanskom frontu jednog kišnog aprilskog dana, a na nogama je imao poznatu partizansku obuću — gumenjake s jedne strane debele — izdržale bi sedam ratova partizanskih (mora da je postradao neki novi talijanski kamion), ali im je jedna strana bila poderana i ukazala se gola stopala zbog toga što su opanci bili skrojeni od okrajka gumenog točka.

Mladić se stalno uvijao u neku dugu kabanicu koja je bila izgubila boju i kroj, da čak i kada bi nestao model krojenja šinjela na svijetu — ona ne bi mogla više poslužiti ni za kakav kroj. Po njoj je bilo i zrnobojina, jedan skut bio je nagorio čak do pojasa, a nekakav partizanski terzija, na brzu ruku, privalio je na to mjesto komad crnog platna. Kad bi mladić ustao činilo se da se kreće neko šareno čudo od kabanice, bez čovjeka; vukla mu se čak do peta i pokrivala cokule koje svakako nikome nijesu, već dugo, ostale dužne — činilo se kao da su upoznale sve noge partizanskih kurira. Mladić je svoju kabanicu stalno pritezao oko sebe, jer je po svoj prilici njgova ostala uniforma već davno iščezla i rashodovana ne u nekom magacinu, već po planinama crnogorskim. Kabanica je preko pojasa izgledala čudno, žalosno smiješna, kao da je imala šarke; pod opasačem koji se, izgleda, nije s nje skidao od kako je dječak otišao u partizane otvorile su se neke uzdužne rupe i preko slabina ukazivalo se tijelo. Slabo dječačko tjelo, a sav dječak zajedno sa svojom neobičnom uniformom je ličio na neku umornu sjenku koja je željna da se smiri i da počine. Ponekad se činilo da stvarno on i ne postoji i da ništa nije ostalo osim komad poderana štofa koji je nekada bio vojnička kabanica, a sad samo ostao čudan prkos u njoj, uzrastao negdje na pasištima od Komova do Trebešnjice. Izgledalo je da korača sama kabanica po dvorištu tamničkom. Mali je išao tako kao da je svakim svojim pokretom htio da dokaže da su partizani neobična vojska koja svuda ostaje tvrda i nepokorna, ili kao da je ovdje došao po zadatku da svojim stavom unese vedrinu u ovoj gnjiloj atmosferi tamnice.

— 3 —

Čim je malo sunce ojačalo umoran san prevario je oba novajlije i zaspali su jedan kraj drugoga, ali ledima okrenuti i nekako kao da žele da im ni prostor, koji ih dijeli, nije zajednički. Na kapcima mladićevim počivao je dalek, umoran put, bez predaha i mira, a sjenka od revera kabanice padala je po mladoliku licu kao, nešto nježno i potrebno da mu čuva san. Spavao je komotno i slobodno, a ruka je zaboravila da steže kabanicu pa su se ukazale gole, mršave grudi, bijele i slabašne i jedna rana od kuršuma s desne strane ispod samog grudnog koša koja je zarastala sporo i pod nepovoljnim uslovima. Bila je velika, mora da ga je kuršum pogodio u leđa, inače ulazna rana nikada ne bi mogla biti tolika. Mlada koža tek je bila pokrila prozor na grudima i izgledalo je kao da je tu nakalmljena kao tuđa, pogrešbana, kao nešto što nije njegovo. Od neke osobite nevolje ili od muka i zima — možda od svega podjednako — dala se na licu primjetiti jedna opreznost koja bdi nad njim i onda kada spava i pokatkad, kao nečim trgnut ili opomenut, zaigrao bi mu samo na momenat, damar na sljepoočnici ili pod grlom.

Svi ti nemiri damara i ona opreznost na licu i taj san tvrd i pijan od umora, gladi i žeđi — zajednički su govorili kako je do zla boga tvrda ova naša partizanska vojna, žilava i neuništiva: ubiješ je na jednoj strani, a ona se opet pojavi na drugoj, jača, veća neumoljivija. Pokrio sam ranu mladiću — uopšte nekako nije lijepo vidjeti ranu na tako mladim grudima i šta će rane na ljudima koji još mirišu na majčino mlijeko?!

Onaj drugi, Mandić, spavao je nešto lakše: često se budio, nevoljno i nepovjerljivo pogledao kroz priklopljene trepavice, pomjerao se ispod strehe tražeći sjenku da se skloni od sunca. Zvali su ga i odredili mu kaušu: nagnuo se na vrata, a iznutra ga je dočekao vazduh mrtvačnice i sastavi svih onih neprijatnih zadaha koji mogu da žive u jednoj tamnici gdje suncu ne daju da provali, ni vjetru da promijeni zrak i gdje je, takoreći, zrak koji ljudi dišu izgubio sve svoje osobine i postao nešto skoro opipljivo, gusto i odvratno.

Pomisli novajlija da odmah treba da umre, i da tu, vala, ne vrijedi ni jedan čas živjeti, začudi se svojoj slabosti kako je mogao da dozvoli da se ovdje nađe i kako je ponekad život zaista pogana stvar radi koje ljudi zaboravljaju da postoji nešto iznad njega i da on kaljav i poniženi ne vrijedi ama baš ništa. Strah ga uhvati od tih misli pa ponovo leže na dvorište udaljen od mladića i svih ostalih zatvorenika. Ta ga pomisao zabolje do srži i od nje mu se smrači pred očima; on pokuša da je učini snošljivom, ali ne uspje — ona ga osvoji kao nešto od čega se nije moglo oteti.

Nekada je nešto značio, bio komunista još onda kada je sve bilo daleko i dosta bezizgledno, prkosio i borio se; u svemu tome bilo je draži kojoj se ne može naći zamjena. Kad je izbio rat pokušao je da dokaže kako nema male i velike vojske po moralu i snazi već samo po broju i oružju i u prvim partizanskim borbama vodio je četu, osvajao ustaške kasarne i talijanske posade po za jednu noć razoružavao i svojom hrabrošću dokazivao kako uopšte smiješno djeluju kao okupatori tu na crnogorskom i hercegovačkom tlu. Mnogo se pričalo o njemu kao o hra-

— 4 —

brom komunisti i od Partije je opominjan da se ne vrijedi junačiti svuda bez načina i mjere; trpio je glad i studen, a strah je uvijek savladivao igrom partizanskog rata koji mu je po svemu odgovarao temperamentu i naravi. Prvi je morao da ubije i zarobi i kad god je naišao na neki tvrd i otporan čvor gdje se lako da poginuti osjećao je snagu svih svojih boraca, a opet, svi oni, njegovu još više. Sav je bio kao saliven od onoga što ljudi sada najviše cijene i bez čega je u tim danima život, skoro bih rekao, suvišan i jadan — od hrabrosti. Kuda je on prolazio bilo je mnogo smijeha i pjesme, a stope njegovih boraca blagosiljane su. Važio je kao legenda u svom kraju i ljudi su počeli da nagađaju šta on uopšte znači: ili se rodio pod nekom smjelom zvijezdom koja mu ne da da pogine, pa je sada dobro došao u ovim okupatorskim tminama, baš kao i ta njegova zvijezda — tek samo se sjećao i bio žalostan od tih sjećanja da je nekada toliko značio, a sada postao sasvim nešto drugo ili bolje reći ništa, i od toga »ništa«, sada kada je sve kasno, toliko ga je bezmjerno strah i stid.

Kako to da mu je neko ukrao srce i osjećaje i volju da postoji i dalje takav i kako je nekad postajao sasvim drugačiji i da li je to, upravo, istina? Nekada su iza njegovih stopa čitava sela ostajala slobodna i bio je vrsta svjetlosti kojom se, doduše, nikada nije gordio, ali koja je drugima i te kako bila nužna i ničim nenaknadiva. A sada tu leži u okupatorskoj tamnici punoj smrada i truleži i nad njim se na proljećnjem suncu bljeskaju bajoneti u njegovoj zemlji, bajoneti vojnika koji nijesu visočiji od bajoneta i koji mu ponekad liče na patuljke iz bajke i, sve uopšte što se s njim događa, ne može da vjeruje da je istina, prava stvarna istina.

Nije li to neki san koji će valjda proći i koji ga čini tako mizernim i slabim, nečim što on nikada nije bio i što ne može da bude! Ako se taj san produži i ne iščezne, biće tako nemoguće živjeti! Da li je moguće da je on tako slab i neznatan, nešto što se zalijepilo za beton tamničkog dvorišta, koji nije zavrijedio ni toliko da se pogleda ni pozdravi i šta uopšte ima da znači ta njegova sopstvena nemoć? Sve je izgubio što je imao i za njega, starog komunistu, sada bi bio jedini spas da umre na prečac, da čak ne osjeti ni tu svoju ništavnu malenkost — tek da nekako nestane. Sad mu to sve nije bolje zamišljati i mrzjeti samog sebe: što se dogodilo, dogodilo — jest, on, lično on, postao je jedna zatvorenička brojka, i neki od onih sitnih južnjaka koji u ovoj našoj surovoj zemlji liči na trzunče proljeća jednog opakog i nemirnog vijeka zabilježilo ga je u knjigu, — a sada kakve je razlike između njega i onog broja pod kojim

Novak SIMIĆ

O »ULISU« DŽEMSA DŽOJSA

Intelektualistička traženja, nemir i duhovna pobuna građanskog intelektualca prvih decenija dvadesetog stoljeća formirali su duhovno i Džemsa Džojsa (James Joyce). Njegov je »Ulis«, epos o duši modernog zapadnjaka, epos o duši čovječjoj uopće u dekadansi i propasti jedne civilizacije koja traje već dvije hiljade godina. Njena kovrčanja i vijuganja u iskustvima i spoznajama močno manifestirana u današnjem građanskom intelektualcu, sve komponente iz kojih je sastavljena (počev od rimskog privatnog vlasništva, kršćanske monoteističke etike, obnovljene antike u renesansi, konkvistadorstva, feudalizma, cehova, merkantilizma, fiziokrata, enciklopedista, francuske revolucije, do formiranja i uspona građanske klase, industrijalizma, kapitalizma, utopijskog socijalizma, naučnog socijalizma, i klasne borbe, u kojoj će joj biti i kraj), sav prtljag prošlosti atavistički naslijeđen i spoznan, sva apsurdnost i međusobna protivnost čestica od kojih je sastavljena, očitovala se je u »Ulisu« više nego i jednom drugom djelu svjetske književnosti. Da bi dao dušu svog vremena, njegov unutrašnji nemir, Džojs se poslužio opsežnom umjetničkom aparaturom, razglobio i raščlanio pojedinca našeg vremena, dušu Stefena Dedalusa (Dädalusa), intelektualca, jezuitskog đaka, apostate, srodnika Odisejeva (čija je sudbina progonstva i lutališta jednaka u biti njegovoj, kojem naliči duhovnom nadmoćnošću, oštroumljem, pronalazačkim darom, svim rekvizitama pobune i nemira), te Leopolda Bluma, skupljača i akvizitera anonsa, prosječnog i tipičnog malograđanina, inkarnacije zdravog smisla, onog pozitivističkog u čovjeku, duhovno uravnoteženog u pospanoj prosječnosti, dobroti, skeptičnosti gospodarski tečevnog i konservativnog. Don Kihot i Sančo Panza, kojih su procesi svijesti stenografirani i bačeni na papir. Don Kihot i Sančo Panza na dan 16 juna 1904 osam sati ujutro do 17 juna tri sata ujutro. Njih dvojica su prema tomističko-aristotelovskom Džojsovu načinu mišljenja jedno te isto — duh i tijelo, ljudska jedinica.

Sva Džojsova djela, osim zbirke stihova »Kamerna muzika« (»Chamber Music«, 1937, 36 krasnih pjesama u strogoj formi elizabetijanskih madrigala), prije »Ulisa«, i zbirka novela »Dabinci« (Dubliners«, 1914), i autobiografski roman »Mladost umjetnika« (»A Portrait of the Artist as a Yong Man«, 1916) i drama »Izgnanici« (1918) priprava su i predradnja za ovo njegovo veliko i kapitalno djelo i može se mirne duše reći, kapitalno djelo suvremene moderne književnosti. Osobe koje susrećemo u »Dablincima« ponovo se javljaju u »Ulisu«, one služe kao dekor i pozadina, bolje reći atmosfera u kojoj se kreću Leopold Blum i Stefen Dedalus. S druge strane, Dedalus, glavni junak »Mladosti umjetnika«, također je odmah iza Bluma jedna od glavnih ličnosti »Ulisa«. A problemi koji muče Ričarda Rovena, glavno lice drame »Izgnanici«, »mogu li se ljudi koji su najuže među sobom povezani spoznati i biti potpuno iskreni jedni prema drugima«, proširen je i do krajnosti razrađen u »Ulisu«.

Površno i pogrešno mišljenje izvjesnih kritičara da je »Ulis« ultramodernistički epos — roman, više će dolaziti od nekih Džojsovih eksperimentiranja (koja su uostalom posve opravdana, obzirom na samu zamisao koju je trebalo u djelu provesti, te na sam sistem kojim je ono dano) nego od samog sklopa i arhitektonske obrade.

Tehnika i stil »Ulisa« na prvi pogled, prividno izgledaju kaotični i nerazumljivi. Pa ipak ako se počne paželjivo čitati, ako je čovjek intelektualno dorastao, ima književno predznanje da bi mogao s uspjehom čitati »Ulisa«, opazit će ubrzo da je djelo pisano sa strogom određenošću, uslovljenom savršenošću preciznog stroja, gdje sve ima svoje mjesto i ničega nema ni suvišnog ni izostavljenog.

U eri socijalizacije i koncentracije sredstava proizvodnje socijalizira se i literatura. Kolektivistički pokret masa vratio je ponova u život realizam. Predmet današnje svjetske književnosti nije više čovjek pojedinac kao izolirana jedinica, kao pojava sama za sebe uzeta u odnosu prema prirodi i bogu kao postulatu njenog metafizičkog nemira, nego čovjek u odnosu prema zajednici, prema ekonomskim prilikama. U biti ovo poslednje Džojsa ne zanima, on daje dosada najveću i najzamašniju spekulativnu studiju o čovjeku, studiju o njegovom psihičkom previranju. Njega zanima isključivo problem ličnosti, njenog relativiteta. Taj problem obrađen je analitičko realistički i u biti Džojs je sav u tradiciji, možda više nego ijedan drugi današnji svjetski pisac, u tradiciji koja siže vjekovima unazad. Nova književnost vjeruje u život, po njoj se zadaća suvremenog pisca sastoji baš u tome da potpomogne one društvene snage koje nastoje da se svakoj ljudskoj jedinki osigura što potpunije njezino iživljenje i proživljenje. Najvrednije i najljepše što čovjek ima, upravo je on. Iza njega i pred njim je tama, koja nas se ne tiče: život je glavno i jedino. Za Džojsa, naprotiv, on je nužno zlo. Džojs ne vjeruje da će onog dana kad nestane privatnog vlasništva, klasne borbe i svih ostalih lanaca kojima je okovana ličnost, čovjek biti apsolutno sretan i da će nestati njegovog metafizičkog nemira. To ne zavisi od forme društvenog poretka i ekonomskih prilika. Sve dok bude svijesno osjećao postojanje sebe kao takvog, postojat će i njegovi unutrašnji problemi: manjkavost razumnih spoznaja, strah od smrti i kompleksi vezani uz nju. Stvar nije tako jednostavna. Upravo tu se i ispoljava solipsistička krajnost i individualni anarhizam Džojsov, jer Džojs, Irac, jezuitski gojenac, otpadnik od katoličanstva i kršćanstva uopće, ipak i nesvijesno i nehotično jako se cijelog svog života, u svim svojim djelima počev od članka o Ibsenovom »Kad se mrtvi probude« (»Fortnightly Review, April 1900), s kojim je debitirao u književnosti, pa do svog poslednjeg velikog romana »Finiganovo buđenje« (»Finnegans Wake«), koji je radio 17 godina (1921—1938) borio protiv katoličkog, jezuitskog i skolastičkog — ima mnogo toga i katoličkog i jezuitskog i skolastičkog u načinu gledanja na stvari, u kompoziciji, metodi raščlanjivanja i posmatranja, pa čak, iako u negativnom smislu, u asocijativnom redoslijedu oblikovanja osjećaja. Oslobođenje asocijacija, kako ih provodi Džojs, od jezuitske prigušenosti, smatramo da je provedeno upravo rafiniranom skolastičkom metodom. Skrivena simbolika u neprividnoj struji riječi, da bi se dao odraz trajanja, a u isto vrijeme ostvarivanja svijesti, bez cenzure i logike, metodološki je prije katoličko nego kao što neki smatraju da je vraćanje na prvotno doživljavanje čovjeka, koji još nije logički doprinosio etici.

Problem relativiteta ličnosti i glavni problem koji Joyce pokušava ne samo u »Ulisu« nego i u svim ostalim prijašnjim djelima pa čak i u poslednjem »Finiganovo buđenje«, da riješi, očituje se dvojako: očinstvom i rođenjem. To su ujedno i glavne teme »Ulisa«, do u tančine i lucidnom konsekventnošću razrađene. Kroz njih se kao niti prepliće teorija jedinstva u relativitetu, zapravo ona im je osnovica. I kao što se u kršćanskoj crkvenoj nauci sve tumači simbolima i misterijama, tako se i kod Džojsa ne da točno razlikovati, gdje je granica između simbola i misterija i gdje on prestaje ili bolje: sve je simbol i opet nije simbol. Tu gdje se kršćanstvo prislanja na antiku, tu je zametak i Džojsa. Nema tjelesnog očinstva, postoji samo duhovno. Mr. Blum u kraj njoj liniji je intelektualac Stefen Dedalus. Blum je duhovni otac Stefena. Dedalus je sin, sin koji traži svoga oca. Vidi sebe dvostruko: »Ja sam ja, ali ja mogu biti i neko drugi i još neko treći.« On je Dedalus i sin Dedalusov. On je Telemak. Identificira se i sa Odisejem. Ličnost je potpuno relativna, ona je stanje svijesti u vremenu. Tijelo i duh, mr. Blum i Stefen, kao otac i sin, duhovno su jedno. Tu je podloga kompleksa očinstva.

Međutim Džojs ušavši tako u samu srž i izvana osvijetlivši duhovne osnove kršćanske civilizacije, njenu metafizičku bit, odmah je i negira ili bolje istovremeno postavljajući je odriče je se, jer i materiju postavlja jednodimenzionalno. Ako postoji relativitet vremena, to je posve isto ideja i materija. Jer polazeći od apsolutnosti materije i poistovetujući je ne samo s vulgarnim shvatanjem stvarnog i opipljivog, uključujući u nju i ono što individualistička, idealistička filozofija naziva mišlju, idejom, pa smatrajući to opet dijelom stvarnosti čutila i osjećanja, stvarnost je sve. Sa ovoga stajališta svijet ne postoji nematerijalno, spekulativno-metafizički. Osim stvarnosti oka, dakle viđenog, postoji i stvarnost neviđenog, shvaćenog, stvarnost svijesti postojanja, stvarnost podsvijesnog, racionalistički nesaznanog ali uklopljenog u nas, znači strogo uslovljenog. Ničega nema izvan materije, zato ničega nema ni izvan nas. Time je Džojs dvostruki otpadnik. Kako sa kojega stajališta, gledani u različnim osvjetljenjima, i načini mišljenja i ideološke postavke čovjeka su razne. Džojsu je u biti svejedno. On ruši i negira oboje. Skepticizam individualizma u njemu je dobio svoj krajnji i valjda završni oblik. Vjeruje u sve i ne vjeruje ni u šta. Dobro i zlo, lijepo i ružno, maleno i veliko, bogatstvo i siromaštvo, kretanje i sjedenje u biti je jednako i gubi se u smrti. Sva saznanja pred njom su smiješna, u njoj sve nestaje, u tom ružnom misteriju, koji postojanje rješava ostajući vječno nijem. Čemu sve? Nihilisam Džojsov je razjedački. On mrzi i ubija, bez ikakvog oslonca koji bi se bar na ičemu drugom osnivao. Svijet je stvoren na praznini, na kojoj i počiva. Najbolje bi bilo da ga uopće nema. Stvoreno iz pobune duha, djelo Džojsovo teži njegovom uništenju. E. R. Kurcius (E. R. Curtius) pravilno smatra da je taj metafizički nihilizam upravo osnovna supstanca Džojsa. I tako sav u negaciji, Džojsu, da bi je što temeljitije potkrijepio, služi čitavim bogatstvom filozofskog i teološkog znanja, snažnom psihološkom i estetskom analizom, neobično velikom duhovnom kulturom odgojenom u svim svjetskim književnostima, i najnovijim iskustvima znanosti. Njegovom radoznalom oku ne izmiče ni najmanja sitnica. Ekspanzivna snaga njegova intelekta je golema i zaćuđuje. On vlada isto tako savršeno raznim naučnim sistemima i načinima mišljenja kao i umjetničkim izrazom, svim jezičnim i kompozitorskim formama. Sve to on izgrađuje energijom kojoj nema premca, da bi načinjeno poništio i spalio uživajući.

Razumljivo je da se u toj ispreplenosti kako arhitektonskoj tako stilističkoj i jezičnoj, tematskoj i idejnoj, vrlo teško snaći. »Ulisu« se vrlo teško pristupa, a sam autor izgleda nije se ni najmanje potrudio da razumijevanje svoga djela olakša. On čini se pretpostavlja da ga mogu čitati samo intelektualci. Pa čak i mnogi od njih odvratili su se od Džojsa razočarani i nezadovoljni. Mnogima, i to većini on je izgledao jedna od onih bezbrojnih orgija modernzma kakve su već bile uobičajene prvih godina poslije prvog svjetskog rata (»Ulis« je izišao 1922). Njih je zavarala kompliciranа konstrukcija djela, prividne stilske nastranosti i eksperimentiranja, te i zahtejv krajnje pažljivosti i skoncentriranosti pri čitanju. »Ulisa« treba čitati s onom duhovnom napregnutošću s kojom se čitaju filozofski tekstovi i traktati.

Pa ipak je djelo izgrađeno, kako je već spomenuto, jednom unutarnjom logikom, zakonskom suhoćom činjenica, strogim sklopom ostvarenim u samom sebi, smislom za red i harmoniju. Ta harmonija je izvana nevidljiva i kod površnog se čitanja ne nalazi. Osvijetlimo »Ulisa« pobliže. Knjiga izvješćuje o svim unutrašnjim i vanjskim zbivanjima u nepotpunom danu dvojice ljudi: Lecpolda Bluma i Stefena Dedalusa. Naizgled vrlo jednostavna stvar. I tu gdje bi prosječan pisac s najvećom mukom iscijedio koju stotinu stranica, Joyce ih baca 732, velikog formata i sitnog tiska. Jedan od kritičara[1]) izvješćuje da je opis dana Leopolda Bluma zamišljen sprva kao novela u zbirci »Dablinci«. Tokom godina ona se proširila i narasla u ogromno djelo, koje sa uobičajenim romanom dodanašnje književnosti slabo ima šta zajedničko. Jer »Ulis« je i roman i epos i drama i poema sve skupa ujedno. Književnost kako je Džojs shvaća nije odmor i zabava poslije posla, nego znanost pristupna samo onima koji su se isključivo njoj posvetili. Tako je i njegovo djelo napisano, za izabrane. Tjeskobna težnja istini, znanje o nepromostivoj usamljenosti svake duše, znanje koje graniči s očajem, nije još dostupno prosječnim ljudima, ono nije blizu. Džojs je protivnik svake romantike pa i romantike kolektiva. Iznad svega i poslije svega čovjek je sam i takav će ostati. Taj osjećaj izolovanosti i samoće stvorio je i »Ulisa«, njim on dokazuje, koliki bogati duševni procesi se odigravaju u čovječjoj duši u toku jednog dana i kako su oni mršavi i blijedi prema vani. Toga radi Džojs dušu i razglaba, razrađuje i zagrađuje do u najsitnije detalje i detaljčiće, pa nakon što je reflektorski osvijetli i izanalizira, ponovo sklapa. Vidjeli smo je tu u svim njenim treperenjima. Ona je vječno sama. Šta konačno ostaje iza Bluma i Dedalusa, što konačno ostaje iza čovjeka? Ništa. On je sav tu, kemijska formula, savršen poredak atoma, koji su svijest i opet ništa: jedna slučajna igra.

Konstrukcija »Ulisa« je kompliciрana. Svakom poglavlju u knjizi odgovara i posebna simbolika kazivanja, svaki događaj poistovetuje se s kojom znanošću, umjetnošću, organom ljudskog tijela, odgovara nekoj boji ili tehnici. Valeri Larbo (Valery Larbaud)[2]) navodi kao primjer četvrto poglavlje, koje se odigrava u redakciji jednog dnevnika. Ono odgovara, po njemu, retorici, plućima, crvenoj boji itd. Taj način pisanja, koji odgovara mnoštvu smislova, čisto je srednjevjekovni. Kao kult postoji u liturgiji, likovno je u plastici katedrala. Međutim taj razrađeni sistem suglasja postoji samo u autoru i ponekim upućenim prijateljima. Ostalima je prilično nepristupan i kritika se slabo njim bavila.

Druga pak simbolika djela je u tome što ono, po izgradnji, radnji i osobama, odgovara Odiseji. Te simbolike su međusobno prepletene.

Sama radnja pak se sastoji u reproduciranju procesa svijesti osoba. To Džojs čini asocijacijom u raznim formama, asocijacijom misli, dojmova, slika, doživljenog, slućenog. Ova asocijativna ispremiješanost daje kolorit samom stilu, upravo ona je njegova boja. Svijest stenografirana u svim njenim metamorfozama i preobukama jest samo platno, na kome Džojs boji. I kao sva velika djela pisana riječju i Džojsovo je slikarski rješavano. Jedna od ostalih njegovih značajki je obrada najsvakodnevnijih sitnica u formi muzičkih tema. Slikarski je to ugođaj prikazanog na platnu, njime se daje štimung, rješava problem toplog i hladnog.

Kao najtipičniji primeri u tom smislu spominju se od kritičara tzv. tema uboda pčele i tema krumpira. Džojs tu radi posebnom metodom. U onom, naime, momentu kad se nabaci, ona je posve nerazumljiva, da tek kasnije, mnogo puta stotine stranica poslije u periodičnim vraćanjima dobije svoje pravo značenje i bude potpuno jasna.

Tako na početku »Ulisa«, Blum promatra svoju bašču. Razmišlja o njenom uređenju, sijanju graška i salate. O svježem povrću. »Ali vrtovi imaju i svoje loše strane. Pčele i muhe zukare, zatim duhovski ponedeljak«. Nešto dulje, Blum misli na mladog medicinara Diksona: »koji mi je tada u Mater-u [3]) ubod zavezao, a sada je u Holls-stritu...« Posve nerazumljivo. Tek poslije daljnih četiri stotine strana saznajemo da je 27 maja na duhovski ponedeljak Blum bio ujeden ispod ušnog bubnjića od pčele. Isti ubod nagovještuje se parodično na str. 369. Spominje u fragmentu dialoga na str. 404, da taj motiv bude konačno uvučen u apokaliptičko 15. poglavlje, gdje riječ »Buzz« izaziva kod Bluma podsjećanje: »Pčela ili muha zukara udari onomad o sjenu na zidu, bila je omamljena, pade mi omamljena u košulju i ja sam je morao...« Kako se vidi, taj način obrade životnih trivijalnosti preuzeo je Džojs iz muzičkog komponiranja. Isto je tako i s temom krumpira. Blum nosi u džepu krumpir početkom knjige, da se stotine stranica kasnije razjasni otkud mu on u džepu i iz kojeg razloga. Kao sredstvo naime protiv reumatizma, koje je vjerovanje preuzeo od svoje majke. Ova su dva slučaja također od važnosti za karakteristiku Bluma. Bacivši i stenografiravši bez filtriranja i dotjerivanja procese svijesti kod svojih lica. Džojs ih ujedno karakterizira upravo njima samima. On svoje ličnosti ne tumači deskriptivno, a ni izabirajući događaje u kojima bi se mogle protumačiti i svrstati u koju od školskih kategorija ljudskih tipova; njegove se ličnosti same tumače. Skupljač anonsi Blum primjerak je građanske prosječnosti i uopće ljudske prosječnosti. Ona je egoistična, pozitivna i uravnotežena. Bluma silno zanima medicina, higijena i kosmetika. Devet novih muza ovoga modernog Grka jesu: trgovina, operna muzika, Amor, novinarstvo, manufaktura, sloboda govora, opće pravo glasa, gastronomija, spolna higijena, rivijerska koncertna zabava, bezbolni porođaj i astronomija za puk. On je porodični čovjek i ima jak smisao sa familiju. Karitativan je. Misli sa bolom na svog oca. Žali za sinčićem, koji mu je u jedanaestom danu umro. Žali što ne ostavlja potomstva. Životar je i seksualan. Usprkos sve uravnoteženosti pokatkada perverzan, pun čulnosti. On pretstavlja ljudski instinkt kao što Dedalus pretstavlja intelekt.

Pa kao ličnosti, tako i sama kompozicija počiva na estetskom relativizmu. Svaki pasus, svaka rečenica, rečenični odlomak razumljiv je tek u vezi ili odnosu sa nekim drugim. Svako od osamnaest poglavlja ima svoju posebnu tehniku i zahtijeva posebnu analizu.

Ovaj način književne tehnike preuzet je iz muzike i odgovara Vagnerovoj lajtmotiv-tehnici. Samo sa razlikom što je muzički motiv sam u sebe uklopljen i estetski zadovoljava. Međutim, ako kod muzike ne treba znati smislovni odnos, kod riječi je on prijeko potreban; bez njega njihov poredak ostaje samo besmisleni fragmenat. Izgleda da je Džojs ovu bitnu razliku između riječi i zvuka namjerno ignorirao. Zbog toga njegov eksperiment ostaje problematičan. [5])

Džojs i jezično eksperimentira raščlanjujući riječi na prvobitna značenja, na značenja slova vezujući ih i podavajući im tako nove smislove ili ih potpuno uništava pretvarajući ih u neartikulirane glasove. Kurcius navodi bezbrojne primjere najapsurdnijih kalambura u rečima i glasovima.

Djelo Džojsovo pretstavlja najveći uspon individualizma u književnosti, ujedno i najveći zamah književnim ostvarenjima građanske klase u dekadenci. Kao u svakom vrhuncu, u njemu su podjedno i klice pada. Gigantski zamah kojim je zakovitlana čovjekova duša, perverzna iskrenost kojom je osvijetljena, čini ga monstruoznim. Apostatska tuga, grozna smrti, osamljenost. Joyce traži izlaza, traži rješenja. Može samo da negira. A tu se i očituje beznadnost društva što se ruši. Spasa nema. To Džojs zna. Tu je ćorsokak individualizma.

Ipak Džojs predstavlja jedno od književnih razmeđa, možda do danas najveće. Premda odbačen po svojoj idejnoj formiranosti, ugao pod kojim osvjetljuje stvari i činjenice formalno i stilski je prihvaćen. Uticaj njegova stila je golem i suvremena engleska, pa i američka književnost, a dobrim dijelom i njemačka i francuska, pod jakim su uticajem njegova stila i načina obrade.

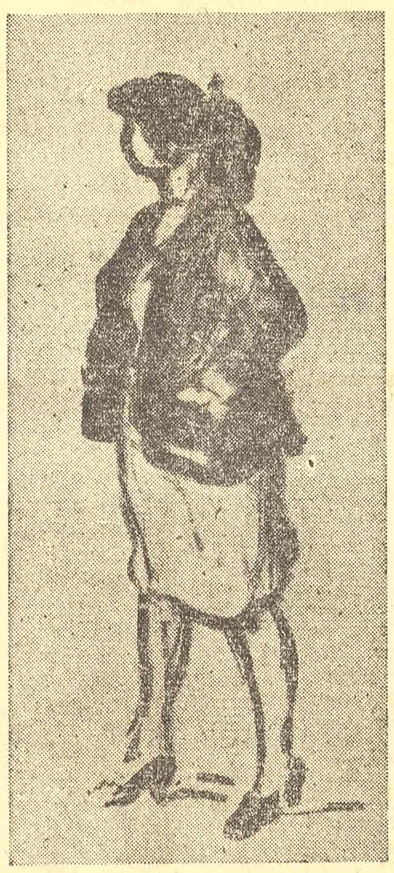

Milivoje Nikolajević: PARIŽANKA

1) Padraic Colum, uvod američkom izdanju »Dablinaca«. (New York, The modern Library 1926).

2) Predgovor knjizi »Gens de Dublin«, Paris, Plon (1926.)

3) Odnosi se na bolnicu.

4) E. R. Gurtius: James Joyce und sein Ulyssess (str. 52, 55).

— 5 —

ga je Talijan zabilježio: broj miruje tamo u nekom protokolu pohvatanih ribela, a on ovdje — samo što taj broj ne osjeća, a on, nažalost, osjeća!

Sada mu se vrzmaju po glavi i uznemiruju ga svi oni pozadinski dani i bune mu dušu one ledene partizanske noći, koje su ipak nekako minule kao varnice života — divne i nezaboravne.

Znao je da je rob uvijek značio nešto ravno nuli, ali nije znao da je čak i ispod toga.

Obazre se i pogleda ruke oslabile i omršavile, beskrvne i kao nakalemljene na ramenima. Postidje se od njih – danas su mu nepotrebne — nekad su nešto značile, oružje nosile, prijatelje pozdravljale, žene grlile, a sada umiru prazne, besposlene i posramljene lancima. Sad su mu uopšte suvišne, osim da mu dosađuju i da ih gleda prazne. I noge mu ništa ne vrijede — uzano je za njih i preuzano, jer kad side noć ozgo niz bajonete i opletenu žicu samo će mu poslužiti da samog sebe unese u mračnu samicu. Plašio se je svoje sopstvene slabosti koju do skoro nikada nije poznavao: možda će zaplakati, zalelekati, a onda će mu se narugati oni koji su tu ogrezli u zatvorskom kalu.

Pa šta, i ako zaplače — neće biti gore — inače je s njim svršeno i sad je gotovo riješen da se pusti svim ljudskim slabostima i nije li kasno da se brani od njih, ništa mu više ne vrijedi i šta se njega tiče — sve mu je jedno...

Sve te misli, koje su mu razdirale dušu i činile ga sićušnim i manje vrijednim od ono malo zatvoreničkog sunca što mu jari kostobolju i razmržnjava srž u kostima — bile su podređene jednoj koja ga je danas osobito mučila i koja se u njegovoj glavi ponavljala kao refleks.

»Dijete hoće da se brani i pogine kako valja, a ja se skamenio kao žena, pa ruke u vis!..«

Taj žalosni monolog stalno odjekuje u njemu i on ga osjeća, skoro bi se reklo, kao neko fizičko prisustvo. Poželio je kao nikada malo rakije ili neki sičan da iz sebe istjera, makar i za kratko, bol tih misli koje riju po njemu i koje su sažete u jednoj jedinoj rečenici:

»Dijete hoće da se brani i pogine kako valja, a ja se skamenio kao slaba žena, pa ruke u vis!...«

Ono »ruke u vis« u njegovoj mašti izaziva sliku obješenog i ništavnog sama sebe i to ga zabolje bolom koji nije ranije poznavao.

»Dijete hoće da se brani, a ja...«

Dići ruke u vis, znači odreći se samog sebe, doživjeti svoju sopstvenu slabost i prezreti sve smjelosti koje su nekada živjele u njemu On to nije znao prije nego onoga dana kad je to uradio: puška je ostala pored njega, mrtva i nijema uza stijenu, a hrabrosti je odjedamput ponestalo. Mora da se i oružje postidjelo. Metak je ostao da čeka spreman u cijevi, a kapisla je ostala netaknuta i nevina, puška gluva i osramoćena! Trebalo je samo jedan pokret i mali napor desnog kažiprsta — sada bi sve bilo mirno i ljudi bi ga žalili i ne bi danas pred samim sobom izgledao takav jadović već bi i mrtav značio nešto.

— 6 —

Dva zatvorenika prišla su da ga upitaju kako je ovamo dospio, u nevrijeme, kad odavno već ne hvataju partizane i gdje su ga tako vješto zatulili, ko je i kako se zove? Odgovorio je više sebi nego njima, teatralno i razgovjetno, slušajući svoj glas da čuje kako mu pristoji ta patetika:

»Do juče sam se zvao Miloš Mandić, komandir partizanske čete i čovjek koji je u srcu za strah uvijek malo mjesta ostavljao, četnici me nijesu uhvatili nego sam ja samog sebe izdao i prevario, a što se tiče moga imena i prezimena, ako već želite da znate — zovem se Jado Jadović i molio bih vas da me ostavite na miru — to ne treba ni meni ni vama. Uostalom ime nikada ništa nije značilo već ono što stoji iza njega. Gledajte svoja posla i manite mi se.«

Kada se mrak navati i tamničari prokontrolisaše sve brave i ulaze, utjeraše novajlije u samicu iz koje su prije desetak dana odnijeli nekog čovjeka u bolnicu kome se dala prilika da umre u krevetu, na bijelom bolničkom čaršavu. Partizane zapuhnu neobičan dah i to im se nimalo ne sviđe. Mandiću se učini da ono što je do sada preživio nije nikakvo junaštvo — tek sada treba da pozna samoga sebe, ali je dospio na mjesto gdje zaista junaštvo ništa ne može da znači. Učini mu se čak da vrijeme ne živi i ne prolazi, već da se i ono u tamnici okamenilo i stalo. Samica grozno prazna, prelivena nekom jezom i on zaključi da mu je ovih dana mjesto u taj mukli, prazni prostor — i da su ga za njegove slabosti sagradili. Naruga se samom sebi glasno misleći:

»I bila bi šteta da ti ko samicu ugrabi moj komandire, — tačno ti po mjeri odgovara. Poplašio si se groba, a nikada nijesi umio da računaš, — kao da ovo nije gore nego grob? Sva naša planina sa lisičjim jamama i jazavičjim jazbinama nema toliko smrada koliko ga ima ova dva metra samice, a samo je trebalo da opališ jedn metak i da ostaneš tamo u planini, miran na bijelom, nevinom planinskom snijegu. Poslije bi gora ozelenjela nad tobom i sunce bi ti oči popilo, što je u svakom slučaju bolje nego ovaj tamnički kafran. Na proljeće bi te čobanice zakopale i zemlje bi se namirisao, ali sve ti to nije dao neki prokleti egoizam — da u jad poživiš! A zar ti možeš garantovati da bi poginuo? Kako čovjek

— 7 —

nekada pomisli samo ono najgore? Možda bi ubio nekoga, a ostali bi se razbježali — uostalom nije ih bilo svega desetak i sva ta desetina četničkih potrkuša izgledala je jadna i bijedna. Mogu da prezrem sve ono moje junaštvo koje mi sada liči na laž. To znači: nosila me je snaga čete i samo je trebalo da se odvojim i ostanem sam pa da se pretvorim u slabo i bezvrijedno stvorenje. Ružna i zavodljiva stvar je strah! Sada samo mogu da se okrenem za sobom i da pljunem.«

U tom monologu misli osta dugo nalakćen uza zid, i kao da je zaboravio da postoji.

»Sve mu svete... rekoh ti da se branimo, a ti požali glavu. Sad smo ih donijeli ovdje na poklon Talijanima Dabogda nam ih psi oglodali« — ovo su bile prve riječi koje je mladić danas progovorio i kada ih je izgovorio pokajao se, tek on to ne bi ni sada učinio da ga ne kolje jedan beočug lanca. Kud se god pomjeri čitava ruka, otečena i okovana, zaboli ga čak do ramena. I čini mu se lakše ako nešto progovori.

»Čuti sada gdje si se našao i trpi da ti ruke oglođu ove karike. Ovdje baš ništa ne pomaže: svi smo jednaki — najveći heroj najgora kukavica« — reče Mandić.

»Mani ti te tvoje mudrosti — otkako si počeo da mudruješ ugnijezdio se je strah u tebe: nigdje ta dva ne idu pod jedan konac pa makar da si popio svu Solomonovu pamet.« — prijekorno reče mladić uzalud tražeći ruci mira pod stegom hladnog gvožđa. Učini mu se da mu je za sve ovo on kriv i niko drugi, okosi se na Mandića i zjene mu sijevnuše od gnjeva koji je sav i bez rezerve rovalio u njemu.

»Ajd' sada, komandire, pa mi pomozi ako možeš! Govorio si: dijete si pa je šteta da izgubiš glavu — 'ajde pomozi djetetu da skine ova gvožđa s ruku što me već drugi dan skubu! Vala sam se opošćenio kukala me majka! Imalo me je zašta Partija kandidovati! Sad nam je svejedno: i ja i ti možemo komotno da se upišemo u fašiste! 'Ajde komandire, rđa te ubila, skini mi ove lance, jer mi pukoše ruke pod njima.«

Mandić pokuša nešto da kaže, ali sve misli koje mu padoše na um učiniše mu se prazne i nekorisne i umjesto odgovora zazveča lancima na rukama čime je svakako htio reći: »Nijesu ni moje od čelika Ja bih ih prvo sebi skinuo kad bih mogao.«

Negdje se jedna zvijezda blijeda i sramežljiva ugasi na umornom nebu koga su partizani mogli da ugledaju kroz jedno prozorče koje je bilo jedino na ovoj samici, visoko iznad vrata. Taj daleki, blijedi sjaj obojici je nekoliko trenutaka ostao na zjenama

— 8 —

ko nešto otkinuto, izgubljeno u nepovrat i ona im toliko odvuče pažnju da čak zaboraviše gdje se nalaze. Kad bi to moglo biti da se stalno po jedna zvijezda prolijeva na onom dijelu neba — ta prva tamnička noć prošla bi lakše i sa manje neobičnosti.

Dijete zabriđe taban od znoja i ono se sagnu ne bi li nekako dohvatilo rukom da se počeše, ali ga stegnut lanac odmah opomenu bolom i tako mladić odustade od namjere.

Ne može da razumije: uzrasle mu ruke negdje na planinskim ograšjima, ruke koje nikoga nijesu ubile, ništa ukrale, samo su iza njih u beshljebne krajeve rasli modri krompiri i klasale rude raži — a sada su te iste ruke svezali nekakvi naoružani stranci koji ga nikada nijesu vidjeli niti poznavali.

Te ruke u ovoj gluhoći tamničkoj sad cepte, zaklane lancima koje je neki kovač tako bezbrižno skovao kao što naši kovači kuju rala ili sjekire.

I nikog nema da požali te ruke i toliko je ova godina rodila svezanih ruku! (Nekada čovjek zaželi da mu je rod gluplji od ovaca ili magaradi — te životinje ne bi umjele da izmisle takva zla kakva ih čovjek izmisli. Doduše, neke životinje pojedu jedne druge i to brzo svrše, a ovoj dvonogoj životinji dodijeljena je mašta da bi samog sebe mučila...).

Mladiću se čini da je noć nečim zaustavljena — gnjila nepodnošljiva tišina u kojoj seređaju neke mučne slike i stalno mu se nameću i napadaju ga u gustom mraku. Još da nije onog stražara što mu s vremena na vrijeme čuje odmjeren i lijen korak — zaista vrijeme ne bi prolazilo.

Mandić zaspa kao zaklan, premoren mislima i dugim putem koji je prešao svezan ali mladiću ruke sve više otiječu, zalaktice ga bole, a prsti mu počeli zamirati i u njima osjeća jedno jako, neprijatno trnjenje. Pokrenut onom unutrašnjom zlobom i jedom upućenim na svoju adresu, poče da trže rukama kao da želi u tome da nađe neko olakšanje, ali nijemo gvožđe zakla ga još jače i neosjetljivije, ruke naglibe počeše da otiječu i mladića svega popade znoj. Sada bi zadovoljno jauknuo, ili dozvao majku, ali sračuna da to ovdje niko neće čuti niti se koga tiče: Mandić je i ovako kapitulirao ,a onaj dežurni Talijan poradovaće se da čuje jauk izazvan bolom i to jauk od čovjeka od kog ga je do juče bilo strah...

Ne moga da izdrži i mladić izgovori nekakvu psovku glasom koji je više odgovarao kuknjavi i zapomaganju. Mandić se samo malo promigolja i zausti da mu nešto kaže, ili da ga utješi, pa se brzo predomisli, pošto mu u ušima progovoriše one današnje prekorne mladićeve riječi o Solomonu i njegovoj mu-

HEROJI ROMENA ROLANA

Dr Ivan JEREMIĆ

U izdanju »Rada« jednovremeno su izašle, ranije već prevođene na naš jezik, monografije velikog francuskog pisca Romena Rolana, o Betovenu, Mikelanđelu i Tolstoju. Ova jednovremenost sasvim prirodno podstiče na razmišljanje o jedinstvenom smislu i zajedničkoj idejnoj osnovi ovih monografija, kao i o Rolanovom shvatanju velikih ljudi, heroja, kako ih je on prikazao u ovim monografijama.

Gorki je nazvao Rolana Tolstojem Francuske. Doista, kao Tolstoj, Rolan je vodio plemenitu akciju za bratstvo i mir među ljudima i jedan viši smisao života na zemlji (koji je Rolan jasnije video, bez zanesenjaštva idejom o jednom novom hrišćanstvu), ali se on u jednom, upravo kao pisac, bitno razlikuje od Tolstoja: dok se Tolstoj jasno zapaža u svim ličnostima svojih dela kao pravi nosilac njihovih ideja, Rolan je sa ne manjim mesijanskim osećanjem, ali manje prorok a više literata, nošenje svojih humanitarnih ideja više prepustio svojim književnim likovima, i ne samo likovima svoje imaginacije — Žanu Kristofu, Klerambou, Aneti Rivijer i Koli Brenjonu, već i velikim realnim uzorima iz svojih monografija — Betovenu, Mikelanđelu, Tolstoju, Gandiju.

Ne može se sporiti, po onoj toliko jasnoj istini o dubokoj povezanosti svakog umetničkog sadržaja sa stvaraocem, da životi ovih heroja nisu bili i etape života i misli samog Rolana. Kako kaže Moris Deskot, pisac jednog dela o Rolanu, »ovi **Životi** su **život** Romena Rolana, istorija njegovih mora, njegovih nadanja, uteha koje je on sebi na pregršt davao... Ovi heroji su ga privukli zato što je u njima pronašao sliku sopstvenog moralnog života... Neophodni svetu, ovi **Životi** behu još neophodniji njihovom autoru: oni su ga vodili, oni su ga pratili; bez njih Romena Rolana ne bi bilo.« Ali Rolan nije ove živote heroja napisao samo iz želje da sebe izgradi, da sebi samom da moralne podrške i snage da istraje u borbi za jedan humaniji svet, nego upravo, čini mi se, zato što je uviđao potrebu vremena za velikim uzorima koji su predano radili iz ljubavi prema svim bližnjima.

Tu potrebu Rolan na početku prve monografije (o Betovenu) izražava pesničkim rečima: »Vazduh je težak oko nas. Stara Evropa tone u tešku i poročnu atmosferu. Materijalizam bez veličine opterećuje misao i truje akciju vlade i induvidue. Svet umire od gušenja u svom mudrom i rđavom egoizmu. Svet se guši. Otvorimo prozore. Udahnimo dah heroja«. Heroji koje je on odabrao i prikazao ponikli su iz naroda i nijedan nije zaboravio da se pre svega njemu obraća, i već sam ovaj izbor potstiče da se misli da je Rolan njihove **Živote** upućivao, ne eliti mudrijaša, nego legionu običnih ljudi, kao ohrabrenje u zagušljivoj atmosferi bezobzirnih nasrtaja na moralnu nezavisnost i čak, svakodnevnu egzistenciju u opakom vremenu jednog društva na izmaku. Rolan, koji je u svom eseju **Pozorište naroda, estetički esej o jednom novom pozorištu** (1903), pisao da u ideji o stvaranju jednog novog, doista narodnog pozorišta nije u pitanju »da se narodu da kao jedini spektakl narod... (već) da mu sve bude pruženo u spektaklu, i da se on kroz sadašnjost i prošlost, solidarizuje sa univerzumom, kako bi se u njemu stekle sve ljudske energije«, želeo je da svako od običnih ljudi nađe u sebi nešto od veličine ovih uzora, i snage da može da istraje i pobedi u doba vrlo teško za moralnu doslednost, slobodno stvaralaštvo i humanu akciju.

Rolan je svoju prvu monografiju o Betovenu izdao 1903 godine. Betovena je stavio na čelo niza herojskih života koje je predviđao da napiše, po principu koji u predgovoru ističe: »Ne nazivam herojima one koji su triumfovali mišlju ili snagom. Nazivam herojima samo one koji su veliki srcem... Gde karakter nije velik, nema ni velikog čoveka, čak ni velikog umetnika, ni velikog čoveka od akcije; tu su samo šupiji idoli za ništavnu gomilu: vreme ih ruši sve zajedno.« Ova prva Rolanova monografija, koju Rene Lalu smatra za njegovo najsavršenije delo, nije značilo samo jednu značajniju afirmaciju Rolana, budućeg nosioca velike nagrade Francuske Akademije nauka, i Nobelove nagrade za književnost (1916), nego i veliki potsticaj, nešto za čime su žudeli ljudi dobre volje, a čega nije bilo. Taj uspeh ohrabrio je Rolana da u toku pisanja **Žana Kristofa** (1904-1912), napiše i dve druge monografije — o Mikelanđelu (1906) i Tolstoju (1911).

Životi ovih velikih ljudi su Rolana pripremili za ono borbeno-humano shvatanje života, za onaj smeli čin da, u vreme početka Prvog svetskog rata ostane u Švajcarskoj i podjednako žestoko napadne obe zaraćene strane koje su rat potpirivale, iako ga zbog toga napadahu kao plašljivca, defetistu i čak izdajnika. U članku **Idoli** (u zbirci **Iznad sukoba**), Rolan je zamerao vođama evropske misli da nisu imali karaktera, upravo one bitne odlike njegovih velikana Svako ko je tražio veličinu ljudi po tom kriterijumu, morao je u to vreme, kao Barbisov heroj iz **Ognja**, da izraste u revolucionarnog borca. On je i Rolana zakonito doveo, neposredno posle rata, u grupu revolucionarnih intelektualaca »Clarté«.

Rolanov kult heroja je jedan od onih koji ne služe kao mistifikatorska podloga za uzdizanje lažnih i nehumanih veličina, iz težnje da se podrži idolopoklonstvo naroda tim veličinama, kakav do dana današnjeg neguju totalitaristički ideolozi svih boja. Jednu takvu tipičnu teoriju dao je u prošlom veku engleski filozof i istoričar Tomas Karlajl, koji je pisao: »U svim epohama istorije nalazimo da je Veliki čovek bio preko potrebni spasilac svoje epohe. Već sam rekao da je istorija sveta bila biografija velikih ljudi.« Rolan je daleko od toga da tako misli. Za njega, kao i za Getea (koji je u svojoj autobiografiji. **Pesništvo i istina** rekao divnu demokratsku reč, uperenu protiv svih totalitarističkih teorija heroja, nadljudi, »reprezentativnih« ljudi: »Samo čovečanstvo je pravi čovek«), čovečanstvo je u svojoj celini bratstvo mnogih i nepoznatih pojedinaca koji se zajedno bore za bolji život, delaju i stvaraju: »Čovečanstvo je velika simfonija duša masa Ko nije sposoban da to shvati i da voli... pokazuje da je varvarin.« Od onih koje Karlajl smatra herojima čovečanstva, (Odin, Muhamed, Dante Šekspir, Luter, Kromvel, Noks, Džonson, Ruso, Berns, Gete, Napoleon), Rolan je isključio i mitska božanstva (Odin), i osnivače religije (Muhameda, Lutera i Noksa), i osvajače i ratnike (Napoleona i Kromvela). Volter je (u pismu Tjerou od 15 jula 1735 god.) podelio velikane ljudskog roda na »velike ljude« (one koji se odlikuju u korisnom ili prijatnom) i »heroje« (ratničke genije); Rolan je međutim, opravdano, samo prve uračunao u velike narodne uzore, samo one koji su veliki srcem, dobrotom, karakterom. Njegovi heroji nisu ni Karlajlovi heroji — polubogovi, ni Sorelovi tvorci velikih mitova ni Emersonova viša bića koja poseduju tajanstvenu snagu onog dela prirode čiju nam tajnu otkrivaju Dok je po Emersonu, u njegovim **Reprezentativnim ljudima**, veliki »onaj koji je ono što jeste i nikada na drugoga ne potseća«, po Rolanu veliki ljudi su ljudi više od nas samih ,njih krše isti bolovi, samo još jače, i iste brige, samo još veće, oni se bore sa istim porocima sa kojima se mi borimo, samo sa mnogo više napora i upornosti od nas. Zato su to samo ljudi u kojima se jasnije vidi prava ljudska priroda U njima, zato nema ničeg tajanstvenog kako to Emerson ističe: »Veliki ljudi imaju jednu simboličku ili reprezentativnu silu... Jakov Beme i Svedenborg poznavahu tu istu silu u stvarima, ali i ljudi su takvi reprezentativni, s jedne strane, stvari, a s druge, ideja«, tj. »svaki čovek je jednom tajanstvenom simpatijom srodan s jednom vrstom stvari prirode, čiji je pretstavnik i tumač određen da bude«, a »sposobnost da se pozna i objasni priroda jedne stvari počiva na društvenoj srodnosti objašnjivača sa objašnjivanim predmetom. Svaka materijalna stvar ima i duhovnu stranu...« Ova mistička interpretacija velikih ljudi po principama Emersonovog transcendentalnog idealizma, prirodno završava u moralnoj preporuci služenja velikima uz samozaborav sopstvene ličnosti »Služi velikom! — kaže Emerson. Budi jedan ud na telu velikog ili dah njegovih usta... Budi jedan drugi: ne više ti sam, nego jedan privrženik Platona«, ili koga drugog od velikana čovečanstva: Svedenborga, Montenja, Napoleona ili Getea. Suprotno Emersonu, Rolan ne ističe ideal služenja svojim herojima, nego ideal ugledanja; njegovi heroji nisu nemilostivi gospodari nego samo visoki uzori. Govoreći o Tolstoju, Rolan kaže: »I za nas, on nije neki oholi učitelj, jedan od onih gordih genija koji svojom umetnošću i mudrošću vladaju nad čovečanstvom kao sa visine prestola On je — kako je u svojim pismima najradje voleo sebe da naziva, imenom od svih najlepšim i najiskrenijim, — »naš brat.«

Po Rolanu, da se zla ovoga sveta pobede, spas ne leži u rasnoj ili nacionalnoj dominaciji, i čak ni u političkim grupacijama nacija, u nekakvom formalnom ujedinjavanju, nego »u povezivanju ljudi srca svih naroda i rasa, koji će zajedničkim naporima i smišljenim akcijama uspeti da se narodi izmire i zavole, a time i svet preporodi.« (U tome je kratkovidost njegovog humanizma sitnograđanskog obeležja.) Njegovi heroji zato nisu ni zatočnici kakvog neposrednijeg političkog ideala (izuzev donekle Gandija, iako su svi, kao po pravilu, republikanci i slobodni demokrati), kakvi su »klerici« evropske misli i evropske zajednice (Erazmo Roterdamski, Spinoza, Napoleon.) Žiljena Bende u njegovoj **Raspravi o evropskoj naciji** (1933). Iznad ideje o evropskoj političkoj i kulturnoj zajednici Brijana, Bende ili A. Rusoa, Rolan stavlja ideju o jedinstvenoj »ljudskoj politici«, koja radi na ukidanju svake ideje o izdvajanju i potčinjavanju ma koje grupe ili pojedinca, na jedinstvenoj ljudskoj zajednici sloge i međusobne ljubavi. Sam Rolan u zaključku monografije o Gandiju kaže: »Naša borba ima za cilj prijateljstvo sa celim svetom«, iako je svestan da je konačan mir u svetu daleko. Zbog tog ideala koji jasno izbija iz njegovih monografija o herojima ljudskoga roda, Gorki je molio Rolana, usred Prvog svetskog rata, 1917 godine, da **Život Betovena** napiše i za decu, u cilju širenja ideje o univerzalnom jedinstvu ljudi. Zato je pogrešno Rolana praviti »prorokom evropskog naroda«, iako za to ima više indikacija u njegovim delima (Žan Kristof kao ideal Evropljanina, koji stoji iznad francusko-nemačkih sukoba; u **Pozorištu naroda** Rolan kaže: »Uzdignimo u Parizu Epopeju Naroda evropskog«), kao što je pogrešno i nevaljalo praviti ga postumnim borcem za informbirovsku akciju za mir (kako je to insinuirao francuski kominformist Žan Lafit 1950 godine u svom govoru u Klamsiu — **Romain Rolland et la paix** u „Les lettres frnacaises", 12. I. 1950), iako je Rolan (a to nije bila poslednja metamorfoza njegove misli niti je bio tada jedini), oko 1933 god. zaista u Sovjetskom Savezu video zalogu mira u svetu.

Mnogo puta je naglašavan pesimizam Rolanov u njegovim **Životima velikih ljudi.** Po Deskotu, posle dve prve sumorne Rolanove monografije, tek treća (**Život Tolstoja**) daje malo manje mračnu sliku života. Mislim da je takvo mišljenje rezultat jednostranog gledanja. Po Rolanu, patnja i mučeništvo je okvir velikih života ,ali radost i optimizam njihove pobede probija ove okvire na putu ka nedostižnim visinama ispunjenja smisla ljudskog života, kao po Betovenovoj maksimi: »Radost kroz bol«, kojom Rolan simbolično završava monografiju o Betovenu. Istina je da Rolanovi heroji umiru prividno savladani, umorni i na putu ka jednom novom traženju ,daleko od cilja kome su težili: Tolstoj umire usamljen, kao begunac od sveta i porodice ,kao čovek koji je odbacio veći i bolji deo svog književnog dela, a Mikelanđelo na smrt izmučen trvenjima i nerazumevanjima, ostavljajući mnoga dela koja su uzaludu čekala dovršenje. Ali je svaki od ovih heroja ,iako prividno pobeđen, pobednik po onome što je dao svetu, svima. Betoven je, po Rolanu, natčovečanskim naporom postigao najsjajniju pobedu »koju je ikada izvojevao ljudski duh: jedan nesrećan, siromašan, bolestan, usamljen i od bola sazdani čovek, kome svet uskraćuje radost, sam stvara radost, da bi je dao svetu«, a »cela Italija je bila naslednica Mikelanđelova«, onog Mikelanđela koji se pred samu smrt tuži: »Bolestan sam nigde ne mogu da nađem mira«. Taj i takav **herojski optimizam** probija kroz Rolanove životopise heroja, pokazujući koliko se za istinski veliko delo treba predano, uporno, požrtvovano boriti, da bi ono, pored svih individualnih teškoća i bolova, donelo radosti stvaranja, radosti čovečanstvu za koje je stvarano.

Heroji Romena Rolana su aktuelni i u sadašnjem času. Dobro je i za čoveka socijalizma da pokatkad pođe u posetu onim divovima čovečanstva i tvoraštva i udahne dah njihove neslomnjive veličine i pobedničke vedrine. Ovi uzori, opisani u tipičnosti njihovih sredina jednom izuzetnom moći oživljavanja velikih duša jednog pisca i humaniste, zato nesumnjivo znače doprinos i duhu našeg novog društva. Zato treba pozdraviti ponovno izlazak Rolanovih monografija o Betovenu, Mikelanđelu i Tolstoju kao koristan za našu čitalačku publiku, sa željom da jedan ne mnogo manji umetnik od Rolana upotpuni galeriju velikih likova i drugim herojima uma, srca, karaktera, nasuprot onim lažnim idolima totalitarizma koji se još uvek uzdižu kao nova pretnja čovečanstvu.

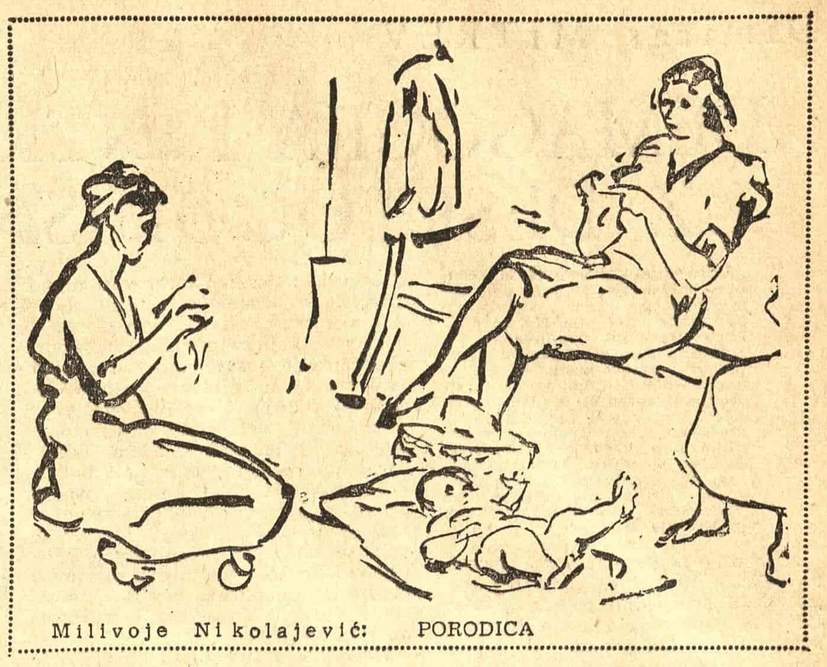

Milivoje Nikolajević: PORODICA

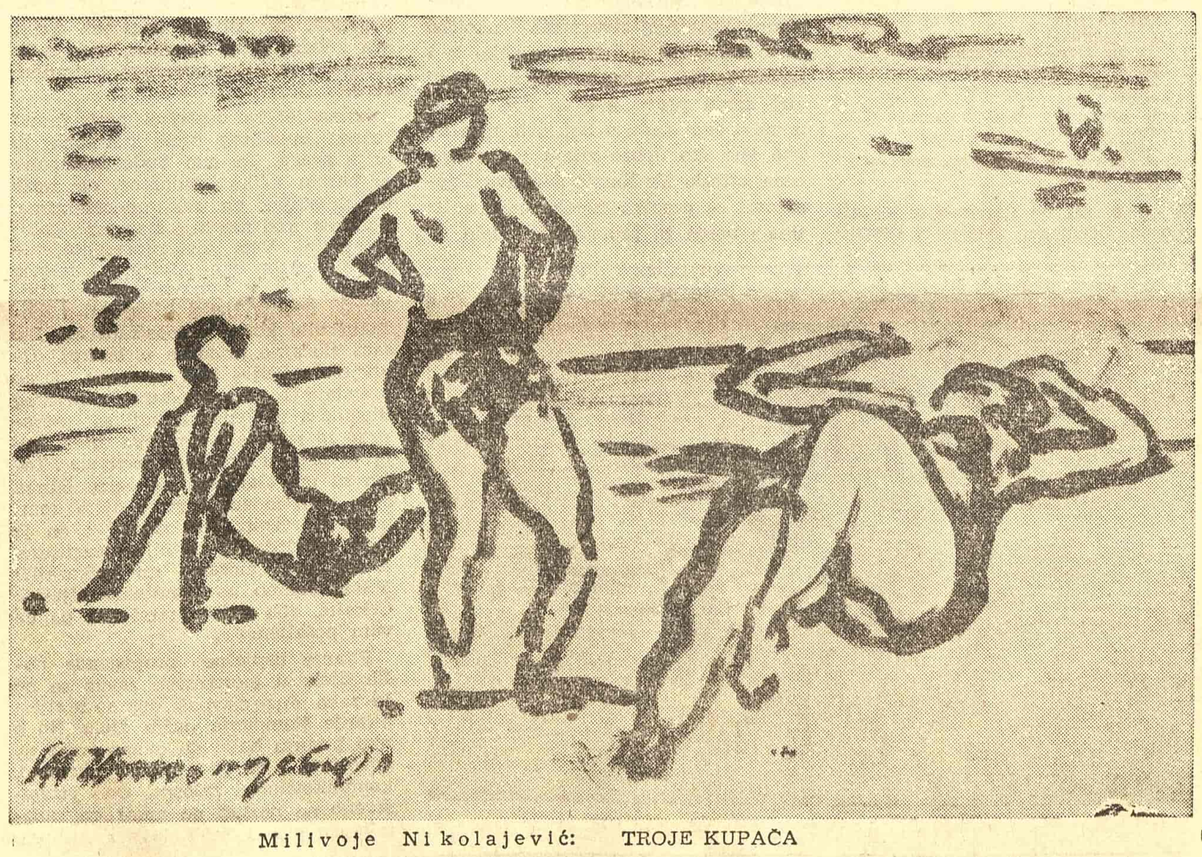

Milivoje Nikolajević: TROJE KUPAČA

— 9 —

drosti. U onom osećaju za mladićev bol kod Mandića se sukobiše dvije želje: boli ga i pomogao bi mu (ali šta svezan svezanome može pomoći — to je kao kad bi slijepac od slijepca tražio da ga prevede preko rijeke), a s druge strane bi mu milo što je dijete popustilo i kao malo obeshrabrilo se, a kako se jutros junačilo.

Ne potraja dugo i brava oštro zareža na samici. Partizanima se učini kao da se vrata sama otvoriše. Zatvorenici podigoše glave i prema džepnoj lampi, nekako kasno upaljenoj, opaziše stražara koji ih je nešto pitao. Partizani, tek da se nešto kaže, nevješto i ustručavajući se u isti mah rekoše odgovor koji ništa nije značio: »Si, sinjore,« ali namah osjetiše da te riječi nikako nijesu skrojene za njihov glas i pomisliše da bi bolje bilo da ništa nijesu odgovarali kada ga ne razumiju. Soldat ponovo upita šta je onome što više, ili im možda nešto treba, a partizani, umjesto odgovora, samo poustajaše misleći da soldat naređuje da se spreme da ih nekud vodi. Krenuše da izađu van, ali stražar ispruži ruku i pokrenu je dvatri puta gore i dolje — tek oni sada, prema svijetlu, razumješe da im naređuje da i dalje ostanu tu. Od bljeska lampe nijesu mogli da vide njegovo lice, da bi makar po njegovom izrazu nešto razumjeli. On se vrati i zatvori vrata polako uvlačeći ključ u bravu.

Mladić ponovo opsova i onda snažno jeknu slično čovjeku koji ima neke neobične napade i soldat ponovo upade unutra ponavljajući:

»Che fai?.. Che ce?..« (Šta radite, šta je?)

Pritješnjen reskim bolom mladić ne moga da istrpi već viknu na sav glas pruživši soldatu obje ruke:

»Ma šta zboriš kad te ne razumijemo, bog te ubio. Ostavi nas barem da se s mirom mučimo!..«

Talijan diže lijevu ruku prema ustima imitirajući nekog koji pije vodu i tek sada se partizani sjetiše da on pita da li su žedni, ali mu mladić ponovo pruži ruke govoreći:

»Boli, sinjore, sinulo ti u glavu!«

Talijan sporo pronađe ključ od lanaca i popusti ih prvo mladiću pa Mandiću. Ponovo zatvori vrata i tek poslije nekoliko minuta čuše kako se on približuje sporim koracima. Pustio im je zrak unutra, a onda ih pojedinačno izvodio na prag od samice i nakvasio im vodom natečene ruke, mrmljajući za sebe poluglasno i bez napora da riječi izgovori kako valja, pošto je znao da on samo sebe može razumjeti.

»Poveri uomini!« (Jadni ljudi)

Mandić nastavi da spava ne progovorivši ni riječi, a mladić osta budan i tamnički mrak sada osjeti kao neki melem, pošto mu je Talijan popustio

— 10 —

lance. Učini mu se da bi s manjim naporom mogao čak i sasvim da ih skine. Sada ne samo da su mu smetali nego tako labilne oko rana osjećao ih je kao nešto što ga na neki način prijatno golica i dalo mu se na misao šta li je palo na um onom soldatu da mu popusti lance? Ili su možda i njega negdje nekada vezali, pa u njemu oživio oni stari bol i od svoga sopstvenog straha učinio im dobro? Ali čemu će mu ta misao — svaki tamničar, baš ne mora imati led u grudima umjesto srca? Neka se neki i dobar nađe. Ali je li moguće? Sad mu bi žao što nije uočio da li taj soldat nosi crnu košulju? Pa dobro za i pod crnom košuljom mora svaki da ima crno srce? I ta mu se misao ne dopade i posumnja da može neki okupatorski vojnik biti dobar. Sada više ne osjeća onaj bol i one zube lanca, a stranac je mogao mirne duše da se šećka ispred samice čekajući smjenu bez da se uzbuđuje što mladićeve ruke kolju zubi lisice.

Oni Talijani koji su ih doveli ovamo krivi su za njegove brze zaključke da je sve jednako pod ovom crnozelenom prekomorskom uniformom — da je sve otuda prispjelo bez srca i osjećaja, ljudi šakalske naravi i lisičije ćudi koji svoje slabosti i ratne kukavičluke nadoknađuju sitnim pakostima i uživanjima u mukama zarobljenika. Jedan takav nesoj, nešto zakržljalo i čvornovato što je samo iz daljine ličilo na čovjeka, (kako bi dobro bilo da se tome »ratniku« trag utre, inače bi se moglo dogoditi da izrodi neke bogalje od prirode koji čitavog života, kao i otac, neće znati da bi trebalo da plaćaju porez onim mjestima kuda prolaze) — i taj »junak« pljuvao ih je i tukao. Tukao ih je pesnicama i po svoj prilici da su ga šake zaboljele pa je onda upotrebio kundak svoga »mosketa«, koji će mu brzih dana visiti pust negdje o nekom žbunu crnogorskog sjevera. Poslije bi se smijao i tada ličio na žabu iz lokvanja i zarobljenicima se učinilo da možda priroda nije bila naumila od njega da pravi žapca, pa se na pola puta predomislila i napravila nešto nalik na čovjeka. Usput je puštao vjetrove kao umorno i prežderano kljuse pod tovarom uza stranu i pošto srpski ništa nije razumio, mladić mu je govorio:

»Nazdravlje, tetkina*) junačino!«

Uostalom, šta bi to bilo kad bi se pojednačili ljudi — neko se ponosi glavom, a ovaj tetkić što nam ga je kraljica Jelena u goste naoružana uputila — zadnjicom. Bilo mu se dosadilo to konjsko podražavanje, pa se je jedanput smjelije okomio na Talijana i osorno mu rekao:

»Muzikaj, majkoviću, sad od bijesa, ali bih te

*) Po kćerki kralja Nikole — Jeleni.

— 11 —

rad vidjeti kad s njom (zna se čime) počneš da pjevaš od straha. Žalosna ti mama, ne znaš da je malo ko ovdje došao nezvan i naoružan, a otišao zdravih gaća!«

Oni ostali su se cerekali kao djeca koja se dosađuju, uzvikivali nekakve samoglasnike kako se nigdje ne uzvikuju i mokrili na svaki kilometar. Jedan je iz fišeklije vadio sir i jeo ne dajući ostalima, a onda su se svi skupljali oko njega i počeli da se otimaju uz glasan smijeh.

Tada Mandić ništa nije govorio, valjda zabavljen mislima kako je zapao u ovu, po njega, kobnu situaciju, a mladić je glasno govorio više sebi nego Talijanima:

»Pazi, ti molim te, oni koji trebaju fišeklije nose municiju po džepovima i suknenim torbicama, a oni što im ne trebaju dali su im da u njih meću sir. U ratu«?..

Nije mogao da shvati kako ih nije stid.

»Tome da na glavu staviš kokoš ili perjanicu — više će se obradovati kokoški.«

Bi mu strašno muka i sramota da je dočekao da ga sveže ova kontrakokošija vojska.

Jedan od njih je umio da mauče kao mačka i da ciči kao slijepo štene, drugi je kriještao kao kreja i rikao bolje od ijednog cuckog magarca. Mladić sa slašću pomisli kako je možda šteta što ovo nijesu životinje. Da nose njihov oblik bili bi od koristi, ovako je gola šteta što hodaju po zemlji.

Jedan koji je lijepo i graciozno pjevao neku južnjačku pjesmu nalazio je zabavu u tome da partizane bocka iglama, a to je što je zanimljivo radio s nekom polnom strašću. Talijan nikada nije jače upirao — samo je bockao tek toliko da igla takne kožu, a satima mu se to nije dosađivalo. Drugi su mu se smijali i uživali u njegovoj upornosti. Mandić je trpio oguglavši bol i nastojao da zaboravi te, više odvratne muke, a mladić nije mogao da istrpi, a da ne kaže:

»Vala kad bih ja tebe uhvatio kao što si ti mene — ja bih te odjedanput ubo za uvijek. No sad svejedno, bodi, bodi, naći će se neki koji će tebe pobolje ubosti. Toga ti neće falitti, sa šiljatim stvarima sigurno ovdje nijesmo siromašni.«

Mladić gleda komandira kako ga onaj sićušni Talijan bocka iglom i ne može da razumije da se ovaj njegov komandir tako preobrazio: čak bi rekao da se i fizički promijenio.

U ratu, kad razoružaš čovjeka koji je sav bio skrojen za oružje, pa ga ubrzo poslije toga vidiš raspasana, obezoružana i svezana on tada liči na starog

— 12 —

olinjalog vuka u proljeće koji nema nade pa ni koristi da dočeka iduću zimu.

Bar ako su mu ruke svezane usta mu još nijesu okovana — mogao bi da kaže koju hrabru riječ, ali se i to u njemu ugasilo. Nekada su mu tako dobro stajali revolver i bombe oko pasa, a sada liči na pokislu kokoš. Da je manji mogao bi se nekako i pogledati, ali ova razoružana ljudina prosto ti iđe na živce kad ga vidiš. Ko bi znao da li se kaje što nije poginuo i šta misli sada? Znači, ima još nešto nad čim moć Partije ne stoji: slabost čovjeka... Šta je bilo: na jednu stranu je metnuo Partiju, a na drugu svoj život i eto pretegao taj slabi život! A da li bi zaista život pretegao da je znao da će jednoga dana biti ovakva nula među naoružanim nulicama? On tu nikako nije načisto, i skrenuo je glavu na drugu stranu da ne gleda svoga komandira kako umoran i izmučen hoda preko crnogorskog krasa ispred jedne talijanske patrole koja prije tri mjeseca za njegovu hrabrost nije pretstavljala ama baš ništa. Četa pod njegovom komandom čak ponekad nije imala potrebe ni da puca na njih, jednostavno bi ih zarobila bez puške i noža i nastalo bi ono mučno i šaljivo, a istovremeno i dosadno asimiliranje srpskog na talijanki jezik:

»Vi nas volere macare, a mi vas prije vatare (uhvatili).«

Poslije bi se dugo smijali tim kovanicama i jedni druge opominjali da paze da ne »prenauče« ovaj strani jezik.

Svi su znali da kažu »no« i »si, sinjore«, »ammazzare«, »bono«, i »no bono«, »fucile«, — uglavnom one riječi koje se u ratu tako mnogo upotrebljavaju.

I sjećao se kako bi Talijani brzo naučili da kažu srpski kako su, bezmalo, bili svi od Adama i Eve pečeni komunisti. Komandir je bio slab prema njima, nije umio da ih veže ni da ih izgladnjava kao oni njega danas. Mladić se sjeća da mu je jednom prilikom pobjegao čitav vod. Poslije se opravdavao da to nije uglavnom velika šteta, pošto vod Talijana ne znači mnogo.

Mladić htjede još da razmišlja o svim tim događajima, prijatnim i ružnim koje je ostavio ne baš davno za sobom, ali mu nit misli prekide neko potmulo zapomaganje i kapi žute, bljedunjave zore orosiše prozorčiće kroz koje su partizani sinoć vidjeli onu zvijezdu kako se prolila na svom kratkom putu.

Kad je svanulo zatvorenicima — novajlijama učini se prljav i neobičan onaj pedalj zore koji im je mamio oči kroz rešetkast prostor.

»Pazi molim te, — dalo se na misao mladiću, — čudnovata stvar — čak se i zora može utamničiti i nju su počeli da dijele kao oskudno trebovanje. Bez nje bi

Dimitar MITREV

DEMAGOGIJA I INTRIGANSTVO U SOFIJI UZ DESETOGODIŠNJICU VAPCAROVA

Udruženje književnika Makedonije održalo je 26 jula o.g. komemorativno veče povodom 10-godišnjice streljanja Nikole Jonkova Vapcarova, pesnika iz Pirinske Makedonije i jednog od istaknutih rukovodilaca bugarskog antifašističkog otpora. Potpretsednik Udruženja i književni kritičar Dimitar Mitrev održao je predavanje o borbenom i pesničkom liku Vapcarova, zadržavajući se u, većem delu predavanja na bugarskim informbirovskim falsifikatima takvog lika Vapcarova. Donosimo taj deo predavanja Mitreva.

Najmanje za pesnike-borce moralne veličine Vapcarova godišnjice mogu služiti kao jedini povod za oživljavanje uspomena i razmišljanja o svetlome i herojskom. U njihovom životnom putu i njihovom životnom činu. Njima se vraćamo uvek kad treba pokazati primer visoke revolucionarne svesti, duga, života punog najuzvišenijih čovečanskih vrlina, ili primer krajnje žrtve za stvar napretka. Potražimo li dokaza o tome, naći ćemo ih još u prvom susretu sa ličnošću, sa njenom poetskom ili praktičnom akcijom, već u prvim saznanjima o celovitim likovima izabranika revolucionarne sredine i revolucionarnog doba, koji su uvek prvi u teškoćama borbenih kretanja i koji, najčešće, padaju prvi u prvom okršaju borbe. Od takvih prvih susreta datira i naša privrženost tika i koji, najčešće, padaju prvi u čovečanski i čovečan kult, koji — baš kao čovečanski i čovečan — ne zna za paradnost i oficijalnu kurtoaziju ili za sentimentalni romantičarski patos i idealizatorski ditiramb. Za nas Vapcarov nije povod, nije aktuelni motiv ili tema dana; on uvek ispunjava sadržinu jednoga, drugoga i trećega, zato što, za nas i za uvek, ime Vapcarova označava deo našeg života, deo stradanja i stremljenja slobodarskog makedonkog čoveka. Sa njim živimo u živom delu naše pobede kao pobede njegovih i naših težnji.

> Ali ispričaj rečima prostim,
> njima — ljudima sutrašnjice,
> koji će nas zameniti na straži,
> da smo se mi hrabro borili.

Jednostavan je i iskren, vapcarovski je ovaj poziv Vapcarova pravdi istorije, ali je on danas nenužan i zastareo. Ničeg trajnijeg od onoga što je on sam — životom svojim, poezijom svojom i činom — rekao savremenicima i onima koji su došli za njim — kao istinu, živu i nepobitnu, koja sama govori jasnije i ubedljivije i od najpouzdanijeg istoriskog sudije ili informatora. Nema ničeg življeg i od onih poslednjih stihova na nekoliko časova pre streljanja, od one deklaracije srca:

> Ali ćemo i u buri biti opet s tobom,
> narode moj, jer smo se voleli.

Nismo kroz jednu samo buru prošli mi, živi sinovi te »krvlju zalivene i u metežima ljuljane« makedonske zemlje, ali u svakoj i posle svake on i mi postajali smo sve bliži, a daleko su ostali, za uvek daleko od njega i od nas oni koji su izneverili njegovu i našu volju za napredak proleterskog dela. I bliži i više svoj i rođeniji je danas Vapcarov za nas — no bilo kad — jer njegovu idejnu i patriotsku čistotu i njegovu idejnu i patriotsku principijelnost možemo odbraniti i sačuvati u njihovoj suštini jedino mi, jedino slobodni ljudi njegove slobodne domovine, koji su preživeli kao pobednici veliki ispit za svoju današnju gordu sudbinu — da smelo i otvoreno ukazujemo koji su ideali socijalističkog i nacionalnog progresa. Jedino mi, i povodom desetogodišnjice od pogibije Vapcarova, možemo reći koji je istinski Vapcarov i, preko toga, da sagledamo svu falsifikatorsku monstruoznost sofijskih majstora licemerja, koji su priredili takozvane »Vapcarovljeve svečanosti« u Bugarskoj i u Pirinskoj Makedoniji. »Svečanosti«, ali ne Vapcarovljeve, i ne »svečanosti«, već jednu ciničnu šarlataniju sa imenom i delom Vapcarova, makedonskog pesnika i bugarskog proleterskog borca, — jer ih svektuju samo Červenkovljevi »aparatčici« i satelitski gosti. Manifestovala se samo laž i falsifikat, jer istina o istinskom Vapcarovu nije ništa drugo sem optužba protiv tiranije staljinizma u Bugarskoj i u Pirinskoj Makedoniji.

Nevoljno, u susretu sa onim što je ovih dana izvršeno u Sofiji, sećamo se članka Javorova povodom zvaničnih svečanosti u slavu Boteva pre 40 godina, u kome je ovaj veliki bugarski pesnik demaskirao zvanične manisestacije sarkastičnim rečima jedne budne književničke savesti: »Neka zvone crkvena zvona, neka trubi vojnička truba, neka blješti svim svojim bleskom činovnička Bugarska neka svetkuje! Neka zvone crkvena zvona, ona neće zaglušiti nezaglušivi eho Kozloduja. Neka trubi vojnička truba — ona neće sprečiti da hiljaditi put čujemo uzdah Vesleca. Neka blješti svim svojim činovničkim bleskom činovnička Bugarska — ona ne može pomračiti nepomračeni sjaj lika koji je ovenčan oreolom večne slave. Hoće li oduzeti pravdu jedan ukrađeni dan onome kome pripadaju vekovi?«

I sada — zvaničnog 23 jula — u Sofiji su zatrubile punim glasom samo demagoške fanfare birokratske i kastinske Bugarske, koja kao što ni ona činovnička Bugarska Koburgova nije uspela da sakrije istinski lik velikog Boteva, ne može ničim pomračiti ni lik divnog pesnika i borca Vapcarova, koji je živ u srcima poštenih ljudi. On nema ničeg zajedničkog sa tom Bugarskom. On je pao sa botevskom pesmom na usnama u ime jedne sutrašnje slobodne, nezavisne demokratske Bugarske. Današnji gubernijski lik bugarske zemlje je potpuna protivurečnost onoj Bugarskoj za koju je Vapcarov vojevao zajedno sa najboljim sinovima bugarskog naroda. Vapcarov se borio i umro sa čvrstom verom da će sutrašnji život biti lepši, da će biti »lepši od pesme, lepši od prolećnog dana«. Danas je zemlja u kojoj se borio zemlja konclagera u kojima trule 250.000 bugarskih sinova i kćeri, danas je ona neograničeno polje eksploatacije bugarskog truda i denacionalizacije bugarskih ljudi. Umesto poletnih vapcarovskih stihova o spokojnoj radosti sutrašnjih oslobođenih ljudi:

> Kao da će život poteći
> spokojno kao Dunav ravnicom.
> Razvij svoj crni perčin
> i utrkuj se sa prolećnim vetrom —

rastu patnje i pritajeni bunt kod ljudi, pod inkvizicijom.

Vapcarov je junački prolio svoju krv i za slobodni dan porobljene makedonske domovine, da bi izgrejao čistiji i vedriji azur Ohrida, da bi zablistali slobodni i gordi pirinski vrhunci, da bi zemlja Delčeva i Sandanskog postala domovina slobodnih ljudi, kao što je sam pevao u ciklusu »pesme o domovini«. Ali kao u mračno doba vančovističkog krvavog banditizma, danas pirinska rodna zemlja očekuje jednog novog Vapcarova, da bi opevao njene nove nevolje, da bi u gordom i kristalno jasnom patriotskom stihu izrazio njenu ljubav prema slobodnoj i nezavisnoj domovini Prilepa i Ohrida. Zato se danas iz nedara hajdučkog Pirina podiže jedan glas koji ponavlja vapcarovsku borbenu devizu:

> I ako su potrebne parole — dobro!
> Dići ćemo plakate do meseca!
> Slobodnu je hoćemo!
> Nećemo,
> Nećemo protektorate!

Vapcarov je voleo bratski bugarski narod, ali nije sakrivao svoju jedinu patriotsku ljubav prema Makedoniji. Danas »aparatčici« tipa Karaslavova i Radevskog — ne znam po koji put, grakću svojim starim klovnovskim glasom o »bugarskom nacionalnom pesniku« Vapcarovu. Ali ni on ni mi se ne sporimo sa njima, jer je spor rešen još u pesmi »Izveštaj«:

> Ja mislim da će prva
> kap, koju ću
> od moje krvi
> za svet
> proliti,
> biti za moju
> porobljenu braću,
> biti za Nju.
> I ti pokušaj
> da se sporiš sa mnom,
> pa ću te ja za sekund,
> za tren
> smrviti,
> ja osećam
> vatrene reči
> Lenjina:
> »U pravu je drug Vapcarov« —
> reći će on.

Ni on ni mi ne sporimo se — ali besporna, bezmerno žalosna i bespri-merno falsifikatorska izrašćuje još jednom parodiska paradnost današnjih Vapcarovljevih »poštovalaca« sa červenokovskih tribuna. Oni koji nisu napisali ni jedan red o prvoj i jedinstvnoj zbirci stihova Vapcarova »Motorne pesme«, oni koji su mu 1941 godine zabranili da se uključi u redove pirinskih partizana na poziv pirinskog prvoborca Nikole Parapunova, oni koji su njegovo ime držali u zaboravu i posle 9 septembra, da bi počeli da govore o njemu pompeznom i falsifikatorskom frazeologijom — kad je ime Vapcarova postalo gordost njegovog naroda u slobodnoj Makedoniji, ti i takvi jučerašnji i današnji maroderi istinskog Vapcarova takmiče se danas kao njegovi... poštovaoci. Oni jesu poštovaoci, ali ne poštovaoci Vapcarova, već jedne parole iz laži i falsisikata spremljene u laboratorijama Červenkovljeve inform-propagande.

Falsifikatorskoj buci današnjih bugarskih marodera oko istinskoga Vapcarova pridružio se i falš zvuk kulturtregera iz Moskve. Oni govore o odanosti Vapcarova prema »prvoj zemlji socijalizma«. Vapcarov je bio odan, ali zemlji Velikog oktobra i besmrtnog Lenjina. Njegovo proletersko slobodarsko delo niti je imalo niti može imati ičeg zajedničkog sa satrapijom staljinizma. Vapcarov je cenio Sovjetsku književnost, ali književnost Maksima Gorkog i Alekseja Tolstoja, Majakovskog i Bagrickog. On je još 1941 godine vojevao na stranicama progresivnog lista »Literaturen kritik« za vaspitanje mladih pisaca u duhu realističkog stvaralaštva.

Za one za koje je Vapcarov — Vapcarov ne od juče, već još iz godina borbe protiv borisovske tiranije — za one koji znaju zašto se Vapcarov borio i zašto je u borbi pao, »Vapcarovljeve svečanosti« u Sofiji jesu najnovija manifestacija farisejske demagogije i intrigantstva u današnjoj zvaničnoj bugarskoj stvarnosti. I ukoliko je to žalosnije za lakeje, utoliko je i radosnije što i tamo i ovde ima ljudi koji znaju pravo ime za ono što se izvršilo ovih dana u Sofiji, baš onako isto kao što dobro znaju i pravilno cene istinski lik Nikole Jonkova Vapcarova — pesnika revolucionarne istine i borca za proleterske ideale.

Milivoje Nikolajević: NA KLUPI

ZA BOLJU PROPAGANDU JUGOSLOVENSKE MUZIKE U INOSTRANSTVU

Prošli muzički festival u Beču bio je dvadeset i peti po redu od svog osnutka (1927 godine) On je bio povezan i sa međunarodnim muzičkim kongresom na kome su svoje zanimljive referate održali kompozitori i muzički naučnici iz čitavog svijeta. Diskutovalo se o aktuelnim muzičkim problemima iz svih područja muzičke umjetnosti, no najviše se naravno govorilo o pitanjima savremene muzike, o njenoj strukturi i o putevima kojima ona danas ide. Muzički program ovog festivala pretežnim je dijelom sadržao djela savremenih i modernistički orijentisanih kompozitora sviju narodnosti. U glavnome smo upoznali interesantna i umjetnički vrijedna djela. Publika ih je redom dobro primila uz male izuzetke, koje je u prirodi i spontano — otklonila.

Posmatrajući ovaj festival, a gledajući muzičke programe brojnih drugih sličnih festivala, koji se danas održavaju u muzičkim centrima Evrope (Firenca, Venecija, Salcburg, Edinburg, Pariz Cirih, Darmstat, Lucern itd.), — moramo doći do jedne žalosne konstatacije: gotovo nigdje na programima ne nalazimo makar i jedno djelo kojeg jugoslovnskog kompozitora! Redovito su na tim priredbama zastupani kompozitori svih narodnosti, samo Jugoslavija tu kao da uopće ne postoji. Mislim, da mogu slobodno ispred svih naših kompozitora ovdje ustvrditi, da mi danas imamo zaista kudikamo vrijednijih, interesantnijih a prije svega i pozitivnijih djela od mnogočeg, što se slušaocima na svim ovim festivalima servira.

Naši mjerodavni faktori, naš Savez kompozitora, naš Savjet za Nauku i kulturu, naši kulturni atašeji na inostranim poslanstvima, — svi oni bi tu trebalo, da se malo zamisle i da u taj problem najozbiljnije zahvate. Držim, da je izvođenje i propagiranje djela jugoslovenskih kompozitora u širokom svijetu isto takva — ako ne još i korisnija! — propaganda, kao što su nogomet, tenis, šah i razni drugi športovi, koje naša država i te kako podržava u inozemstvu.

Istina je: za uspješnu propagandu jednog muzičkog djela potrebno je prije svega, da ono bude štampano ili barem toliko umnoženo, da može uvijek stajati na uvid interesentima. Nažalost, kod nas nije štampano gotovo ništa! Veći dio reprezentativne jugoslovenske simfonijske i kamerne muzike leži u kompozitorovim fijokama, neobjavljeno i sasvim nepoznato bilo kome u inostranstvu. Bio sam slučajno prisutan u bečkoj »Universal-ediciji« kad je tamo došao pretstavnik organizatora muzičkog Bienale-a u Veneciji, koji se interesirao za nova i zanimiljiva djela, koja bi ušla u program festivala. Tamo su mu stavljena na ogled čitava brda svih mogućih vrsta djela kompozitora raznih narodnosti i on je tada pregledao i odabirao partiture. A što mu možemo mi prikazati?! Ništa! Jedino ga možemo utješiti: Čekajte, dok nešto prepišemo, pa da vam pošaljemo...

Pitanje uspješne propagande naših djela u inozemstvu zaista se ne će tako dugo da riješi, dok se ne riješi pitanje štampanja naših djela. No o tom pitanju bolje da danas ovdje ne govorimo, jer je previše krupno, komplikovano i žalosno. Ono prvenstveno ne nailazi na nikakovo razumijevanje kod mjerodavnih faktora, a najmanje kod naših nakladnih preduzeća. Sva ta preduzeća uzimaju u štampu jedino one stvari, koje mogu u što kraćem vremenu plasirati. Razumljivo je, da se note ne mogu rasprodavati tako brzo kao što se rasprodaje kakav bukvar ili kakova interesantna knjiga. Jedna naklada nota može da »leži« na skladištu i po nekoliko godina, dok se ona pomalo ne rasproda, isto tako kao što i neka rijetka znanstvena knjiga. I ako preduzeće tu nakladu nota ne može prodati u jednoj sezoni, ono je eto prodaje na kilograme, kao makulatur-papir, kao što smo nedavno doživljeli u Sarajevu od preduzeća »Svjetlost — Naša knjiga«, koja sa nekim svojim notnim izdanjima tako postupa, a nezna da li ne će za koju godinu ipak nastati potražnja baš za ovim muzikalijama, koje sada tako lakoumno uništava. Problem štampanja nota držim da se tako dugo ne će riješiti, dok se zaista ne osnuje samostalna štamparija muzikalije u našoj zemlji.

I konačno: sa ovoga mjesta najtoplije apeliram na naš Savjet za Nauku i kulturu (veze sa inostranstvom), a napose na naša poslanstva u inozemstvu, koja bi svojim direktnim posredovanjem trebala da vrše mnogo intenzivniju ulogu u propagiranju naše produktivne muzičke umjetnosti. Samo na taj način moći će naši kompozitori doći do izražaja na raznim muzičkim festivalima. Mnoga njihova djela moći će mirno da stoje uz bok djelima, koja su napisali kompozitori svjetskoga renome-a. O tome sam čvrsto uvjeren. Jer, tek kada na ovakvim festivalima slušamo sva ta djela, koja su nastala u posljednjem deceniju, a naročito djela koja su nastala nakon prošlog rata, tek onda možemo ocijeniti, koliko u stvaralačkom radu jugoslovenskih kompozitora zapravo imade pozitivnog, originalnog i zdravog, za razliku od onog dekadentnog negativnog i pod svaku cijenu »novog«, neoriginalnog i hohštaplerskog, što danas dolazi na međunarodno muzičko tržište i što razne klike i strane nakladne kuće reklamiraju kao »uspjelu modernu muziku«.

Međutim, pokazalo se opet i prigodom ovog festivala, da se veći dio slušalaca nije dao zavesti ni bučnim reklamiranjem, ni raznim »parolama«, pa ni samim velikim i poznatim imenima kompozitora svjetskog glasa: idejno slaba i neubedljiva djela propala su sama od sebe. Publika ih je kratkim putem i hladno otklonila, isto tako kao što se oduševila za sva ona djela iz kojih izbija dah spontanog i iskrenog muziciranja, djela, koja zaista imaju što da kažu, pa makar su u svojoj koncepciji orijentisana i najmodernijim, najekstremnijim pravcima.

Boris PAPANDOPULO

— 13 —

se nekako i moglo, ali bez zraka i vode ne ide. Pa da, uopšte danas sam počeo glupo da mislim: a da neće me smjestiti u sanatorijum zato što sam im puškom kože isprovrćivao«.

Mladić uzdahnu kao bolesnik:

»Ej komandire, kosti ti tamnica izjela kao što hoće! Zar me na bolje mjesto ne umje dovesti?«

Ne potraja dugo i samicu otkjuča solda', uliskane i brižljivo zalizane kose, mladić skoro golobrad, koji je ličio na neku dobrodržanu gospođicu. Taj uhranjeni i upeglani soldat u mladićevim mislima zastade kao nešto neobjašnjivo i nestvarno: zar danas, u jeku rata može da postoji jedan takav gospodin-soldat i ta neobična vojnička figura učini mu se još više zagonetna sjećajući se kako su prije dvadeset dana izgledali neki crkvički zarobljenici sa kojih je partizanska vojna Save Kovačevića bila skinula svu tu mušku šminku i finu glazuru vojske koja dosad nije poznavala tvrda šanca.

Mladić iziđe prvi ispred samice i kuvar mu pljusnu kašiku kafe-surogata, čiji miris do njegovih nozdrva dođe kao nešto neobično i u skladu svega onoga što se od juče događa s njima ovdje u tamnici. Pošto primi kafu on krenu, ali ga Talijan vrati i pokaza prstom na Mandića:

»Per tutti due.«*)

Mandić se nije ni osvrtao na dijeljenje kafe već je ležao nalakćen i kao da spava, otvorenih očiju, ili kao da ga je tu, pri tom kraju samice naglo skamenila neka strašna i neizreciva kletva.

Činjaše se da su nekoliko trenutaka oba zaboravili na to trebovanje u crnoj boji i još crnjoj količini i kvalitetu, ali kad ih nadraži para vruće obojene vode s miris[illegible] koji nijesu navikli, glad [illegible] odnekud tako osjetljivo javi i oba posvađana partizana vidješe da je neugodno što im se hrana posebno ne dijeli. Mladić riješen da ne govori, gurnu porciju bliže Mandiću time mu stavljajući do znanja kako mu je čitavu poklanja i da on ne želi ništa da dijeli s njime. To Mandića grozno uvrijedi i desnica mu se pokrenu hitrinom da njegov drug čak i ne opazi kad surogat proliven po samici dospje ispod njegovih leđa. On ne nađe za potrebno ni da se pomjeri sa te vrele tekućine i nasta nijem, veoma neprijatan mir dok istog trenutka oba partizana zaželješe nekakvo riješenje i spas pa makar to vodilo i u nešto — gore.

Ne zna se zašto ovaj dan Talijan i hljeb donese nepodijeljen, (tek soldat ponovo otškrinu vrata i naredi Mandiću, koji je bio bliže ulazu da ga

*) Za obadvojicu.

— 14 —

uzme, ali pošto ovaj sporo pokrenu ruku kao da mu je ka tijelu vukao neki nevidljivi teg, karabinjer izgubi strpljenje i baci hljeb koji se otkotrlja, a onda se zaustavi kao neprijatna granica između dvojice zatvorenika, nezgodno namještena meta za gladne oči. Sada oba pomišliše da bi bolje bilo da kroz prozor samice ne gleda dan unutra i tako im taj nepodijeljeni hljeb ne bi mamio oči. Mladić uspje da se u onoj tjeskobi samičkoj malko zaokrene pazeći da ne dotakne Mandića, ali onaj polovičak malog talijanskog hljeba opet ispliva pred njegovim vidom i on zaključi kako je glad nešto slično polipu što se očajno lijepi i uznemiruje, — gadna stvar koja i dobre i jake goni na ružna iskušenja; zadrhta iz straha od pomisli da možda uopšte neće biti jak da se od nje brani ni pet dana kako valja...

Kad se približi jedanaest sati prozvaše Mandića i povedoše ga nekud, valjda na prvo isleđenje. Mladić osta sam u samici i začudi se kako bi mu bilo neobično samu i što to može biti da žali za čovjekom koji mu je kriv što sada čuči u ova dva metra ozidana i zapletena prostora? Tek što mu se dade nešto na misao zaboravljajući glad — onaj hljeb ponovo se natače na njegov pogled i on bi gotov pa ga brzo skloni u čošak. Od njega otpade meka i mirisna korica koju bi vrijidelo pojesti ,a da opet nikad niko ne primijeti, uostalom to se može računati od njegove polovine i ruka poseže da je prihvati. Osjeti kako se crijeva skupiše i pretvoriše u bezbojan bol. Mladić ipak uspje da vrati ruku sebi i ta ga snaga odricanja pokrenu s mjesta. Prošaputa kao da se izvinjava:

»Nijesam znao da je glad tako bezočna zavodnica. Stisni se, kamen izio, pa umri!«

Ne potraja ni petnaest minuta i mladić opet sjede. Ponovo, kao da sama ruka bez njegove volje prihvati onu koricu i tek što nije dospjela u usta ona pade kao iz mrtve ruke.

»Pa da, — sada sasvim zaboravivši na hljeb i na koricu koja se bila otkotrljala prema vratima mladić poče da razmišlja o herojstvu o kojemu je još kao skojevac dosta slušao. — Pa da to su bile samo rane gimnazijalske naivne misli i mudrosti Na skojevski sastanak dolazio sam u sekund na vrijeme, i to sam mislio da se zove revolucionarnost, a danas sam bojkotovao komandira da samom sebi dokažem da sam veći i jači jer sam mu predlagao da nas, ako mora tako biti, neprijatelj žive ne gleda, a eto sada, sve to dobro i snažno u meni krenulo je dva puta da posrne pred ovom mrvom hljeba koja čeka da je neko pomete ili pojede, da kami s njom učutkam veliku zatvorenički glad, koja, svakako nema dimenzija.«

— 15 —

Mandića uniješe dvojica Talijana i bacivši ga kao kakvu stvar u samicu njegovo prostrto tijelo izgledalo je kao da je tek umro, a još ne stigao da se ohladi. Jedan od njih dvojice bio je onaj ulickani čija je bluza bila nešto pogužvana, a na cipelama i zelenim punphoznama stajale su nekolike krvave mrlje koje je Talijan tek sad primijetio. Zamahnu nogom da udari polumrtvo tijelo, ali se povrati: ne zna se zbog čega — ili mu se ražalilo, ili nije htio da čini toliki napor kad i ovako onesviješćeno tijelo ne osjeća udarce. Onaj drugi koga nije uspio ni da vidi, ni da mu oblik ostane u sjećanju, mladića udari iza vrata dok se on skoro sa zemljom sveza i ni sam ne zna kako ga je održao neki drveni, tupi prkos da sasvim ne padne.

Vrata su se zabravila brže nego ranije, u samicu je ušao gluv i gust mrak, a pred mladićevim očima sastavljena od bola, straha i iznenađenja — ukaza se neka slika nejasnih oblika i još nejasnijeg sadržaja.

Taj bol od udarca on brzo zaboravi i potište mu ga slika Mandićeva tijela koje je ležalo ukraj njegovih nogu.

Mladić osjeti neku tegobu u grudima i dva tri puta pokuša da udahne zrak, ali mu kao davljeniku, tek četvrti put jedva uspje. U taj momenat u njemu puče onaj čvor bola i kajanja kako je mogao prema Mandiću biti grub i nepromišljen, a sada su ga ovdje donijeli ni mrtva ni živa.

On se skruši naglo i izgubljeno pokraj lješa iz koga se osjećao isprekidan dah, a onda vidje kako samicu obnaži neka tamno-pepeljasta svjetlost kao u snu ili u bunilu i on instinktivno jeknu od bola koji je bivao sve oštrij na mjestu gdje ga je udario karabinjer.

Zagledan u tu tamno-pepeljastu svjetlost i u to nepomično tijelo svoga komandira sinu mu kroz splet brzih i nesređenim misli ona komandirova primjedba o herojstvu koje se ovdje niti piše, niti čuje, nit se s njim što može, a koga bi ipak trebalo nazvati neherojskim herojstvom. Tuku te, a ti imaš ruke i ne braniš se, jezik imaš a ćutiš kao riba, neprijatelju vraćaš udarce podnošenjem bola koji se njega ništa ne tiče i od čega ga ne hvata ni najmanje uzbuđenje i, ukratko predmet si na kome se obavlja jedan posao, potreban sadistima.

Eto, sada, ovaj partizanski komandir tu ništa ne znači osim što zaprema prostor jedne samice koja je sva ogluvila i oslijepila od rana i krvi.

Od ove mrkle sive gluhoće napade ga jeza koja se snažno proši kroz svaki njegov damar i da bi taj

— 16 —

gluhi mir makar nečim savladao poče da razgovara sam sa sobom i tada mu te neobičnosti i strahote postadoše snošljive i manje:

»E moj komandire, moj Mrčo vidiš šta znači u ratu biti živ bez oružja! U ratu ti je: pušku na rame ili lobanju u zemlju da je drugi živu cokulama ne razbija — sve što bi bilo treće — to je ovako ili još gore! Ako ostaneš živ danas, nećeš sutra. Bože, kako bi dobro bilo da si zimus poginuo tamo pokraj zelene hajdučice rijeke Trebišnjice! Sad je ljeto obuklo svu njenu obalu u onu pitomu krašku travu, ona se strmoglavljuje niz uzane procijepe i milina je slušati kako noću bugari kao izgubljen putnik i kako nepresahnjiva, svojim nabreklim dojkama napaja žednu Hercegovinu. Sada bi s mirom ležao tamo i ništa te ne bi boljelo, a kada bi mrtvi mogli čuti — šta misliš kako bi bilo dobro slušati partizansku četu kako se umorna spušta niz kamenjar i pjeva, a pjesma umornih boraca uvijek je lijepa i pitoma. Možda bi te probudila ona pjesma »Po kamenju hercegovskom« i to tj je tako lijepa balada, a ja znam da si ti volio tužne pjesme! Koze bi ti sišle na humku, a onda se verale gore uz litice, a to je prava zabava gledati kako se koze bacaju s kamena na kamen.

A ja, Mrčo moj, ne bih prodao jednu bijelu i meku hercegovačku rosu pokraj Trebišnjice za jedan čitavi tamnički vijek! A sve to skupa nije ti se dalo: sreća je pored tebe prošla neopažena i nezainteresovana. Na grobu bi rasla djetelina, ili bismo imali dosta vremena da te lijepo sahranimo, a ovdje, i kad umreš izniješe te vani kao džak, a ja neću moći ni da zaplačem ni da požalim kako valja. Toliko mnogo imam da žalim samog sebe.«

Mladić i ne osjeti kad mu se oči napuniše suzama, tek one potekoše velike i tople i nekako mu dođoše kao naročita slast u ovom momentu. Uhvati se za lice i krenu nekud, a onda se sjeti da nema kuda i ponovo zastade kao kamen nepomičan nad Mandićevim tijelom.

»A opet ti ne mogu nikada oprostiti zašto oba nijesmo poginuli tamo! Mnogo je ljepša smrt u zavičaju, a ti sada ovdje nijesi ni smrt, ni život — nešto na granici između to dvoje, a biti na granici gdje se oni otimaju i bore, — to ti brate nije ništa«

Napuče smeđa i meka zora nad tamnicom, sakrivena od zatvoreničkih očiju...

Ljubo BABIĆ

XXVI BIENALE

(Venecia, početkom avgusta 1952)

Dostaju li same riječi, da bi izrekle, naznačile i utvrdile onu sunčanu igru što preda mnom drhti između tamnih bokora zelenila pored ovih laguna? Kako da se rečima zahvati trepetljivo srebro u letnjoj vrućini, što izmiče na zamagljenom nebosklonu ispod kristalne kupole neba? Lijeno se njišu nada mnom lepeze lovora i klena. Tamne se, podaju okvir sivilu daljina. I nisu to možda one daljine što ih umorna mašta nostalgično izvija u crnini besanih noći, već su ovdje preda mnom te daljine pod kapom nebeskom. Sudjeluju u sunčanoj igri što se raspela i potegla živa čitavom prostranošću. Živi sila svijetla, povezuje daljine i blizine, i sliva sve u jedan jedinstven drhtaj. Treperi vizija. Prožimlje sve kao da su se sva osjetila rastvorila da zahvate taj sveobuhvatni drhtaj, da se usklade njegovim ritmom, te da upiju u sebe mirise, zvukove, okuse, ćućuć čitavom puti taj živi nemir, to uzbudljivo treperenje. Miriše svijetlo more, dah mu je gorak. Tiho šušti i šumi granje, plaze na tlu ljubičaste sjene, što ih je rodilo svijetlo. Kroz srebro puzaju siluete brodova, štropoću njihovi motori odavajući svojim čas jačim čas slabijim pućkanjem zakoprenjene daljine. Zrake svijetla tiču sve, crveni se put isto onako kao što se crvene koluti što kruže okolo, kad silina tih zraka, tog svijetla spušta moje vjeđe. Sred njih titra krugom uzavrelo crvenilo. I kad se ponovno raskrivaju vjeđe, zaostali se crveni koluti miješaju sa srebrom slike. Oni dalje kruže i srebro treperi, a boje to je sunce, toplo i neposredno upija svijest i tiče davna sjećanja.

Gledao sam ovo zelenilo u »Giardinima«, kad je još bilo maleno i šubo. Gledao sam ga još kad su ga sadili kraj rijetkih golemih stabala. Kroz to vrijeme ono se razraslo dok su generacije prolazeći tim drvoredima unosile svake druge godine svoje slike, kipove i crteže, svoja umjetnička djela, svoja vjerovanja, i svoje iluzije. Koliko se izmijenilo već ovdje slava? Koliko tisuća i tisuća platna prošlo je ovim prostorima? Prolazilo i prošlo, i prolazi ove godine. Sve su te tisuće platna u ruhu najraznovrsnijih »izama« nastajale da na svojim površinama uhvate svijetlost, da zaustave neprekinuti tok same životnosti, te da ostvare novu prirodu — umjetnost. Kakovi su sve rukopisi i kakve su sve tehnike slagale boje šarene duge, da bi na male i velike površine ostvarila se svjetlsot? Svako od tih tisuća platna nosilo je svoju sliku svijeta i na svakom se tom platnu ponovo rađala svjetlost. Nastajao je novi izvor svjetlosti. Ta rađanja bila su mučna, obično rađala se na protuslovlju. Koliko je tu među tim šarenim slikama bilo protuslovlja, napora i muke? Koliko je bilo nesporazuma? I kako je malo bilo u tom ogromnom broju onih pravih likovnih vrednota? Koliko je tu ovim drvoredom prošlo jednodnevnih slava i jednodnevnih uspjeha? »A kako slava i bez slova dugo »živi«, ovdje je bilo više slava koje bez slova nisu mogle živiti, jer je bilo više slova nego istinskih pravih slava. Više od pedeset je godina prolažila ovdje revija internacionalne umjetnosti. Tko sve nije na Bienalama sudjelovao? I pojedinci i čitave skupine. Mali i veliki. Slavni i neslavni, jedni i drugi danas zaboravljeni. Talenti i geniji, modni umjetnici i mediokriteti, fanatici umjetnosti i račundžije. Svi su oni prošli tom revijom na lagunama. A kad se pokazalo da ova revija savremene umjetonsti godinama postaje sve manje privlačiva, to su se toj reviji stale sve više pridodavati retrospektivne izložbe, da bi one podigle značaj Bienala. Ukoliko ne bi privlačila savremena umjetnost, to bi privlačila djela predašnjih perioda. Ta se praksa još uvela između dva rata, i bilo je kroz to vrijeme u sklopu Bienala priređeno mnogo vrijednih i vanrednih kolekcija retrospektivnog karaktera. Tako su bile priređene kolekcije evropskog portreta, pa evropskog pejzaža. Na taj su način upravo te retrospektivne izložbe podigle Bienale i u značaju i u privlačljivosti. Prije dvije godine, 1950, bio je »dan« čitave te velike izložbe Konstable (constable), s velikom kolekcijom, što ju je priredila Engleska iz svojih privatnih i državnih zbirki.

Ove godine su tako sastavljene kolekcije Goje i Koroa (Goya i Corotsa). Te su i najviše privlačive na čitavoj izložbi. Dvorane u kojima se nalaze redovno su pune posetilaca. One druge, naprotiv, redovno prazne. I čini se kao da se veliki broj posjetilaca jureći kroz dvorane savremene umjetnosti spasava, da bi došao što prije do Goje ili Koroa.

Kamij Koro: ALBANKA (

Kao i ranije, izložba obuhvaća gotovo jednaki broj izložaka. Za prva dva mjeseca broj posjetilaca je nešto veći, nego prije dvije godine. Prema mojoj ulaznici početkom avgusta bilo je posjetilaca prosječno oko 10.000. Kad je poznato da je Venecija prepuna i da u nju pristižu dnevno nekoliko tisuća stranaca, tad je broj od 350 posjetilaca na dan vrlo nizak. Ta se brojka čini još nižom ako joj suprotstavimo broj posjetilaca sredovjekovne umjetnosti, priređene u Zagrebu u prva dva mjeseca, koji se popeo na 70.000 Kao svake parne godine, tako je bilo i ove, mnogo galame pravdanja i diskusija uokolo Bienala, iza kulisa i na samoj sceni. I ove je godine Širiko (Chirico) priredio svoju posebnu izložbu kao i prije dvije godine nasuprot Bienala. I ovog se godišta majstor Širiko naslikao pod velikim šeširom, samo se nije potpisao kao prije dvije godine na svojoj slici »Il piu grande pittore« (najveći slikar).

Ni ove godine ne izlaže Rusija, ruski paviljon zarastao i oronuo, zabit starim daskama, čeka. Iz sovjetskog bloka izlaže jedino Poljska. Mađarski je paviljon na po razbit, izgleda kao bombardiran. U češkom paviljonu izložen je divizionizam. U rumunjskom izlaže Meksiko i Gvatemala. Po prvi put izlažu Argentina, Bolivija, Brazilija, Kanada, Kuba, Japan, Gvatemala, Norveška, Južna Afrika i Švedska. Godine 1948 sudjelovalo je 14 država, prije dvije godine 21, a ove 26. Novi paviljon je sagraila država Izrael, sasvim u blizini američkog paviljona. Podigla je i novi paviljon Švajcarska, ona se povukla iz udaljene zone sa otočića Sv. Elene, te je gradila svoj novi izložbeni prostor tik kraj samog ulaza u Bienale. Svoj je stari paviljon prepustila Egiptu, tako da je Jugoslavija dobila novog susjeda.

Ante Motika: MUSLIMANKA

Sagradivši svoj novi paviljon, Švajcarska je uspjela ostvariti upravo uzor isi gufs — model, kako se imadu u savremenom duhu ovakovi izložbeni prostori podizati. Sav paviljon zajedno sa izlošcima čini jednu povezanu cjelinu. Izlošci postali su sastavni dio same gradnje, napose to vrijedi za skulpturu, dok su slike gotovo isto toliko uklopljene u samu gradnju, a grafički listovi logični su dio čitave cjeline. Arhitekt koji je to projektovao Bruno Đakometi, vodio je o tome naročitu brigu da svaki izložak bude već po svom postavu na pravom mjestu, da sa drugim izloškom stvori u ispravnim odnosima skladnosti. Od poda, zidova, stropa do stolica, sve je tako projektirano sa povezanim vrtom, da je upravo ostvaren uzor savremenog načina izlaganja. Izlažu samo tri umjetnika. I to Probst, koji ima u sebi nečega seljački snažnog. Volumene njegovih likova modelirala je spretna ruka čovjeka, koji znade i osjeća šta je skulptura. Isto takvi znalački majstor je Gubler, koji slika velike likove ugođenom i čistom paletom. Tendencija je monumentalnosti očita, on se čini kao neki nastavljač Hodlera koji umije da interpretira sunčano svijetlo kao najosetljiviji lirik (Zimski pejzaž, kopnjenja snijega). Treći je Fišer (Fischer) izložio među apstraktnim crtarijama ilustracije La Fontenovih basni, koje su vanredne i daleko bolje nego one razvikane a brutalne ilustracije. M. Šagala istih basni.

U njemačkom su paviljonu izložene slike i crteži predratnih njemačkih ekspresionista, koji su se ujedinili u grupi »Die Brücke« i bili neke vrste njemačkih »fovista« godine 1905. Premda su se poslije razišli i svaki je pošao svojim putem i bili značajniji i bolji, to je ipak profesorski znanstveni izbor pokazao djela, koja ne pretstavljaju ni Kirhnera (Kirshnera) ni Noldea, ni Hekela (Heckela), a ponajmanje Pehštajna (Pechstena) u najboljem njihovom djelovanju. Mnogo bolje je pretstavljen kipar Gerhard Marks (Marchs), koji svojim djelima nastavlja solidnu i konstruktivnu skulpturu Georga Kolbea. Među ostalim izlagačima izlaže i Unold, prijatelj Kraljevića i Becića. Tako se izmjenio, da ga je teško prepoznati.

U engleskom paviljonu sve je apstrakcije, i skulptura i slikarstvo. Grahama Soterlanda (Sutherland) još zadržava koji taj oblik iz prirode, isto to radi i Edvard Wadsworht, prvi kubista Engleske, ali zato kipari svi su od reda majstori što svijaju lim, rastežu bronzu i vežu žice, ali ne stvaraju volumene i mase, »već je njihova umjetnost bliza nervima, sva nervozna i sva napeta.« I prema riječima. H. Rida (Read) ovi engleski kipari dali su kiparstvu što ono nije nikada imalo: a to je tekući linearni kvalitet. Prije dvije godine na istom mjestu nije bilo istina takvog tekućeg linearnog kvaliteta, ali je bio vanredni Konstabl u jedinstvenom izboru!

Francuski je paviljon pun protuslovlja. U kiparstvu Bourdele i Lipšic (Lipchitz) i Rišie (Richier). Predgovor kaže da su tu tri generacije i tri tendence, ali ne kaže to da se te tri dendence potpuno niječu. Duhoviti Difi (Dufy), koji je dobio prvu ovogodišnju nagradu, dominira pred Ležeom (Léger) izlažući čitavu veliku kolekciju svojih svježih, šarenih i živih platna. Od drugih se izlagača ističe Moris Brijanšan (Brianchen) i Densaje (Desnoyer), a od najmlađih Andre Mino (Minaux) i Pol Rebejrol (Rebeyrolle), ovaj potonji velikim platnom »Interijer radionice«. U Grafici su prvaci i Andre Žakmen (Jaquemin) i to ne samo u francuskom paviljonu, već i na čitavoj izložbi. Sasvim se čudnovato doimlju slike francuskog i talijanskog divizionizma. Sve se te značajne slike poznatih imena kao Sera-a (Serurat), Sinjena (Signaca), Krose (Grossa), Riselberga (Russelbergha), Sedantinia, Previatia, Pellizze, Bočinia (Boccinia), Sarre, Severinia i drugih danas čine kao da je po njima pala prašina. Nekud su izblijedjele, kao da su izgubile svoju živu snagu, prije nepunih 50 godina značile su te slike jedino i veliko osvajanje svijetla i sunca na znanstvenoj osnovi.

Danci su izložili samo skulpture, jer one tri jedine slike ostale su u toj zbirci samo neki ukras. Njihovi skulptori nisu ni akademici ni apstraktni, oni nastoje biti neki realisti što polihromiraju svoje oblike. Američki skulptori su naprotiv po svemu druge vrste. Na čelu im je Aleksander Calder. Crta žicama, na žice veže lim, šali se, on je humorista. On stvara neke velike fantastične igrače — »le jou-jou est la premiere initiation de l' enfance à l' art«. Sve je to sasvim razumljivo, samo nije vjerovatno da je Calder dijete i to naivno.

Među amerikancima ima i jedan Japanac Yasno Kuniyoshi. On je za vrijeme rata slikao propagandne plakate, a sad slika simbolične slike i pripovjeda o konjima bez glave. Među ostalim izlagačima naročito se ističe Edward Hopper. Impresivno upravo jezovito slika ulice američkih gradova.

Kraj Amerike je paviljon Izraela, u kome izlažu trojica izlagača, u njima se očituje, prvo, egzotičnost biblijskog kraja, drugo, neka teška atmosfera i, treće, nastojanje da se bude u svakom slučaju savremen, Marcel Janco bio je dadaist, a uselio se iz Rumunjske. Iz Poljske je došao Manady, dok je treći pionir, isto iz Rumunjske došao u novu svoju domovinu. U grčkom paviljonu izlaže »De Stijl«. To je organizirana katedra s primjerima apstraktne umjetnosti. Drže se i predavanja. Jedna je od parola i ova: svesti kvantitet prostora na kvalitet boja, zamjeniti osobenost oblika sa neosobnom formulom. Posljednji cilj je isključenje tragičnosti, kako kaže Mondrian itd. Sve te parole izazivaju dojam da je ovdje na djelu prerušena stara metafizika, koja pobija realnost inženjerskim ravnalom i šestarom, sve u ime jedne pravovaljane umjetnosti!

Goja: KANIBALI

Kraj tog novog umjetničkog katekizma odmah se nalazi poljski paviljon. Naravno, ovdje sve je na liniji socijalističkog realizma, kakvog smo imali prilike vidjeti prigodom ruske izložbe u našoj zemlji. Između poljskog i egipatskog paviljona nalaze se izlošci muranskog stakla, koje vuče još svoju tradiciju iz Srednjega vijeka. U egipatskom se paviljonu može pratiti kako se odražava evropska umjetnost na blizom Orijentu.

Moram iskreno priznati da sam poslije ove dosta mučne peregrinacije, u našem paviljonu odahnuo. Po svim tim prostorima, koje sam prošao svuda je bila galama. Deru se boje, kriče i nadmeću se. Sve je puno protuslavlja i nemira. U jugoslovenskom paviljonu svega toga nema. Slike se i ne pobijaju, i tim isključuju. Iza sve razlike koje postoje između tih slika, nema onog oštrog protuslavlja, što se moglo u drugim prostorijama primjetiti. Kad svi viču u jednom velikom skupu, tada ona skupina, kako god bila malena, koja mirno govori i dobro govori, svakako upada u oči. To se dogodilo i u Veneciji. Naša skupina je nesumnjivo zapažena i dobro primljena ispred mnogih drugih. To je činjenica. Isticalo se mnogo naše slikarske kvalitete, o skulpturi se nije mnogo govorilo, kao da nije zapažena. Isticala se naročita rafiniranost pojedinih izlagača, poneki je kritičar smatrao to i minusom, ali se odmah nakon te primjedbe ispravljao da je ovogodišnja jugoslovenska izložba u cjelini daleko bolja od one prije dvije godine. Glavni tajnik izložbi, taj diktator Bienala Pallucchini isticao je, da je u čitavom našem skupu ponajbolji Milosavljević, dok su opet moji znanci slikari isticali Stupicu i Motiku kao najzanimljivije slikare u našoj skupini. Imali su sigurno i pravo, likovno je ipak najskladnija slika Stupičina: ono malo platno što nosi ime »Jasmin«; a od Motike, kapriciozno platno koje prikazuje »Muslimanku«. Na tom je liku naročita likovna draž.

Do našeg je paviljona Austrija i u njemu davno poznati grafičar svjetskog glasa Kubin. Još je na toj strani i Meksiko, koji je ove godine izložio samo grafiku. U velikom talijanskom paviljonu nađoše mjesto strane skupine izlagača iz Argentine, Brazilije, Kanade, Kube, Bolivije, Južne Afrike, Japana, Norveške, koji se inspirišu svježim bojama svoga folklora, zatim, konačno, Švedska. O svima ovima ne bih imao nešto naročito reći, ali moram reći, da nisam nigdje toliko razočarenje doživeo koliko pred slikama Kokoške. Da li je to moguće da slikar Kokoška, slikar onih sjajnih portreta, naslika onaj nemogući triptik »Prometeja«? Isto tako odbija kolekcija Santina, ali zato i osvaja veliki Kore, uvijek ponovno svojim čistim kristalnim nebesima povrh ugođenih bregova i šuma. Osvaja taj njegov prigušeni ton iz kojeg bljeska svjetlost kao na kakvom biseru. Njegove boje zrače svijetlo, ispod epiderme njegovih slika ključa život. Takva je ona nadasve vrijedna slika »Albanke«. Takve su vedute iz Italije i Francuske. U svim tim nezaboravnim platnima Koroa pogođena je prava mjera i sklad je ostvaren prozračnim i jasnim tonalitetima profinjene palete.

Retrospektivne su izložbe i najveće skupine one domaćina Talijana. Izložbu piemonteške pejsažiste XIX stoljeća zatim kolekciju Zandomeneghia (1841—1917) koji pripada u neku ruku Krgu Degesa. Nesumnjive su njegove vrednote likovne u finim pastelima koji su zadržali svu svoju životnost. Ostali izlagači razdijeljeni su na skupine. U glavnom pola na pola. Apstraktni su jedna, a drugu polovicu čine svi ostali, koji su još toliko zaostali da prikazuju objekte iz realnog svijeta!

Među tima tvore prvu skupinu već priznati majstori ,ali koji izlažu samo svaki jednu sliku. To su Pisis, Balla, Bartolini, Campigli, Cadorin, Carra, Funi, Morandi Tosi, Tozzi, Semeghini i još neki. Pod kupolom su na početku, ali im je dano na znanje da su suvišni, jer progresivnim elementima treba mjesta, a oni nisu više važni, oni su antologija. Ni stari Carehna nije bio pošteđen od te predsmrtne počasti, ali on je odbio sudjelovanje. Počasno mjesto ove godine zauzima Casorati sa čitavom svojom kolekcijom od 36 slika najranijih i onih u kojima je Casorati evoluirao prema modernijem shvaćanju. Slikao je i slika još uvijek stilizirane figure. Za njim i oko njega dolaze pojedini uzvanici sa pet radova. Otone Rosai ima punu kolekciju od 60 i više radova. Teško je dokučiti zašto je upravo on toliko zastupan. I sad se ređaju uzvanici i oni žirirani u gustim skupinama. Pravog pregleda nema, bezbroj slika, bezbroj slikara, koje tu i tamo prekidaju kipovi i čitave skupine skulptura. Mnogo imena: Tamluvi, Viviani, Mandelli, Vagneti, Pirandello, teško ih je sve i pobrojati. Držeći se rasporeda Herberta Reada, tu postoje: 1) buržuji umjetnici akademskog načina; 2) revolucionarci, i 3) funkcionaliste. Slijede u čitavom nizu od 36 prostora na stotine i stotine slika, i skulptura, i grafika. Tko da se u tom metežu svih mogućih načina pravo snađe? Preobilje protuslovnih izraza mora u svakom slučaju izazvati kod većine posjetilaca mučni dojam. Da je samo polovina svih slika, bilo bi previše, a kamo li, kad ih je toliko! Naprosto, posjetilac otupi i ostavlja mrzovoljan čitavu priredbu. Premda u toj masi mora se priznati ima i takvih djela koja nisu zaslužila da potonu u obilju prosječnosti.

Domovina Rembranta i Vermeera izlaže u svom paviljonu samu apstrakciju. Ovi Holandezi, čini se da muziciraju ponajviše na krajnjoj ljevici. Do njih Belgijanci nisu takvi ljevičari, oni su još uvijek slikari objektivnog svijeta. I mora se istaknuti da su ovi upravo od svih takozvanih ekspresionista na ovoj priredbi ponajbolji. Tu je izvrsni Floris Jespers sa svojim »Kermesom«, Hubert Malfait u svojim zanimljivim figurama i poznati narativni Tutgart. Pred svima njima je Constant Permeke, sa čitavom svojom kolekcijom. Uz Ensora, on je pravi i veliki pretstavnik čitavog gibanja. Monumentalan je i izražajan. Snažan u zahvatu i jak u boji. Tek pred ovu značajnu izložbu pokosila ga smrt i time je jedan od velikih likova današnjeg evropskog slikarstva nestao sa likovne scene. Do ovih pozitivnih ekspresionista, odmah pri ulazu, nalazi se španjolski paviljon. On sigurno ne bi bio privlačiv, da u sebi ne krije nekoliko slika Goje. Čitava Bienale ove je godine upravo tim slikama dobila ovaj najjači akcenat. Tu je izložena Maria Lujza u žutom kostimu, tu su oni klasični portreti kao što je portret Bayeu-a, pa Cabarris-a i Satue-a. Tu su i Kanibali i onaj divni portret Marianita. Jedan komad ljepši od drugoga. jedan likovno vredniji od drugoga. Svijetlo upravo zrači iz tih dragocjenih platna, a one duboke tamne boje prožete su tim počelom. Svjetluca živo halja na Mariji Lujzi, dok boje palucaju u žutoj svili, a put smežurana staračkih lica i ruku prosijava život. Magija slikarstva dana je na tim platnima. To nisu ni opisi, ni pričanja, ni odrazivanja, već je to puna interpretacija. Među te mrlje stari je gluhi majstor shvatio i zadržao živi tok i taj traje i struji sa tih čuda slikarstva. Ako ništa drugo, a ono tih nekoliko slikarskih dragocjenosti daju pravo priređivačima kad tvrde da je ovogodišnja priredba Bienale uspjela.

KRITIKA I KRITIZERSTVO

(Nastavak sa treće strane)

na esejistika i publicistika« nije toliko uskogruda da ne dozvoli da služi kao potpuni i jedini mogući primer! U tome je »pozitivan« doprinos Mišićevih negacija. Dakle, ako išta ono je zacelo više nego utešno i korisno po našu literaturu!

Ne bi bio moguć ovakav stav da ne izvire iz druge odlike Mišićevog metoda. Mišić voli proizvoljnost, on je »impresionist« i zato mu je moguće da se lako i elastično kreće u neodre- . Kada se estetički sudovi svedu na neposrednu impresiju sa pokušajem negacije racionalnog, tada je kritičaru sve dozvoljeno i sve moguće. Još je stari opat Dibo govorio o »šestom čulu« kojim primamo lepotu umetničkih dela. Mišić je razume se bar prividno daleko od ovoga naivnog senzualizma; njegov »impresionizam« je složeniji i »moderniji« i svodi se u stvari na princip podržavanja i traženja umetničkih kvaliteta u onome što je, bar u nameri, što dalje i suprotnije kontroli racionalnog. Drugo je pitanje da li je ovaj estetički princip iracionalnog kao osnovne umetničke vrednosti logički moguć; on bar omogućuje potpuno proizvoljne asocijacije i klasifikacije, kao što je povezivanje poezije Riste Ratkovića sa strujanjima u francuskoj književnosti, olako stavljanje Valerija uz Apolinera itd. Kritikujući Ratkovićevu poeziju Mišić će, valjda, i jedino na osnovu svojih impresija, tražiti i naći dva pola modernog poetskog govora koji su ustvari daleko od toga da budu zaoštreni do protivurečnosti, već samo predstavljaju razne vidove jednog u osnovi istog traženja novih izražajnih mogućnosti. Ali su zato »nadrealisti i ostali« učinili da je poezija »povratila svoje prevratničke impulse i magiju otkrovenja, svoju dublju misaonu, moralnu i saznajnu funkciju i zbog toga iz današnje perspektive njihov značaj ukazuje nam se kao nesravljeno veći«.

Mišić će nam verovatno jednom objasniti »magiju otkrovenja« nadrealista. Zanimljiviji je metod kritikovanja Ratkovićeve poezije, koji se kreće linijom »nesigurnih klasifikacija« i negacijom jednostavnosti u književnosti. Po Mišićevom mišljenju između pojma jednostavnog i pojma praznog u književnosti postoji samo jedan korak. »Impresionizam« njegovog tipa zadovoljiće se samo što mutnijom emocijom i izrazom, jer jedino tako se stiče utisak da je hladna i ukočena racionalnost pobeđena. Da bi najzad dokazao bezvrednost ovih pesama, on će ih prosto porediti sa francuskom književnošću potpuno ispuštajući iz vida da je Ratković naš pesnik, i to pesnik jednog određenog doba koje ima svoj određeni literarni izraz u onome što se naziva socijalnom literaturom. To nije bitno i zanimljivo za Mišića; krećući se po talasavom ritmu svojih utisaka i emocija, ne obraćajući nikakvu pažnju na pesnika i delo koje kritikueje, on će se zadovoljiti nekim malim efektom, iznenađujućom paralelom i proizvoljnim odredbama. Za dokaz svojim tvrđenjima, on će isključivo odabirati slabe tekstove koji imaju veoma malo veze sa umetnošću, beskrajno će nizati slaba mesta, prazne fraze, citirajući ih na način koji zamara čitaoca i ne govori ništa o pravoj vrednosti kritikovanog dela. Takav metod ustvari više govori o kritičaru nego o kritikovanom delu. Njegov metod već u svojim osnovama počiva na nestabilnim postavkama »iracionalističke« estetike, pa otud realizacija tog metoda nije sigurna, već u tesnoj zavisnosti od trenutka, slučaja i ćudi kritičareve. A sa ćudima nije prijatno imati posla.

I najzad, sve Mišićeve kritike pisane su izvanredno nehajno, sa visine koja je smešna, tonom omalovažavanja koji nikako ne odgovara rasplinutom sadržaju i idejama kritičara. Na takvim visinama vazduh je veoma razređen, rekao bi čovek prazan, teško se diše i potrebna je maska i kiseonika i strpljenja da bi se izdržalo do kraja. Prateći misao Mišićevu, izrečenu sa tako i toliko samouverenosti i prezira, i sa te razređene visine, čovek zaželi malo čvrstine, sigurnosti i normalne ljudske skromnosti. I malo kritike, a ne kritizerstva.

Zoran GAVRILOVIĆ

Milivoje Nikolajević: SUNČANJE

PEROM U RABOŠ...

Milkina aikula

Koja zemlja ima more, osuđena je na morsku bolest i morske pse, osim dakako današnje Italije, čijoj je propagandi pošlo za rukom da sve morske pse upravi ka jugoslovenskoj obali, obzirom na povećanu posjetu stranih turista. Da bi valjda i naši domaći gosti bili pravovremeno obavješteni da oko naše obale psi laju, našla se neka Milka (koja se valj da iz straha da slijedeće sezone ne bude pojedena od morskog psa, potpisala u Politici samo inicijalima M. S.) i prepričala po pričanju opet nekog Milkana, dopinsika Narodne armije, jedno »Besprimerno požrtvovanje hrabrog vojnika Joze Miškovića« (specijalna rubrika u tom broju Politike), u kojem je požrtvovanju hrabri vojnik »Privukao morskog psa na sebe da bi spasao dete sigurne smrti« (glavni naslov u tom broju Politike), a u kojem su privlačenju »Borbu na život i smrt prekinuli njegovi drugovi koji su noževima dotukli razbesnelu neman« (podnaslov u tom broju Politike).

Naš Oceanografski institut još nije izdao zvanično saopštenje o porijeklu i vrsti Razbesnele nemani (iz Otrantskih Vrata? krvoželjni plavi morski pas?), o širini razjapljene čeljusti Razbesnele nemani, o broju i veličini njenih zuba i ostalim ličnim podacima.

Objektivna vatikanska štampa uzdržala se od toga da pojavu Razbesnele nemani dovede u višu vezu sa sušom koja hara Titovom Jugoslavijom, ali su zato Milkan i Milka čitaocima Narodne armije i Politike uputili svoj Lanac Sv. Antuna.

Evo kako se čitav događaj zbio, po kazivanju »Politikine« Milke, ako je vjerovati hrabrom Milkanu iz Narodne armije; komentari koji se ovdje daju u zagradi, razumije se, tendenciozni su i zlonamjerni.

Evo šta priča Milka:

Hercegnovi, 7 avgusta

»U malom primorskom mestu Igalo, nedaleko od Hercegnovog odigrao se uzbudljiv događaj koji je i dalje povod mnogobrojnim prepričavanjima i pohvalama glavnoj ličnosti u ovom događaju, o čemu piše današnji broj »Narodne armije«.

Na obali, oko 9 časova ujutru, kupalo se nekoliko vojnika desantne mornaričke pešadije i grupa dečaka (kupali su se, dakle, na obali). Tu je bio i mali, desetogodišnji Božo, sinčić obalskog radnika Steva Pavlovića (dete dakle iz radničke klase), pored čije su kuće stanovali vojnici. On se bezbrižno brčkao po vodi (dete ko dete!), a onda je prošavši kraj vojnika (koji su se kupali na obali), počeo plivati sve dalje od obale. Najednom neko je preplašeno viknuo:

— Bježite! Morski pas!

I odista, sa pučine se velikom brzinom približavao morski pas. Svi plivači su usplahireno počeli bežati obali. I mali Božo, grcajući od plača, grčevito je mlatarao rukama i polako se primicao obali. Ali suviše daleko (jer je mlatarao rukama). Morski pas mu je bio najbliži i ustremio se pravo na njega. Rep morskog psa oštro je sekao vodu i već je svima izgledalo da će mali Božo postati plen strašnih čeljusti, da će nestati ispod okvrvavljene vode.«

BORBA GOLORUKOG S MORSKIM PSOM

»Na nekih dvadesetak metara ulevo (gledajući sa mjesta gdje su se nalazili Milkan i Milka) od usplahirenog deteta (koje je dakle u međuvremenu prestalo da grca od plača i samo se sad usplahirilo) nalazio se i vojnik Jozo Mišković (u društvu pomenutih dopisnika, koji su mu upravo čitali neki svoj besprimjerni dopis). U tom trenutku kada je video da malom Boži nema spasa naglo je skočio i zaplivao u njegovom pravcu. Baš u momentu kada je morski pas s otvorenim čeljustima (jer ni on ne može najprije kašiku u usta staviti pa onda zinuti) bio na metar dva (tako otprilike) od malog plivača, Jozo se iznenada (za morskog psa) našao između njih dvoje. Tada je tek primjetio da je pas, iako dugačak oko metar i po, ipak manji nego što je predviđao (to je primjetio kroz njegove otvorene čeljusti, na jedno pola metra-metar ispred njih). Ne oklevajući ni časka, naglo (opet naglo!) je zaronio i pokušao da skrene pažnju morskog psa na sebe, da bi spasao dete sigurne smrti (taktički potez desantne mornarice). Pokušaj mu je uspeo. (Kao i Milki).

Mališan je vrišteći skrenuo malo u stranu (da bi Jozi dao prostora za besprimjerno junaštvo). (I sad je morski pas naglo zastao i gledao šta se to radi, od čuda otvorivši čeljusti.) Tada je počela žestoka borba (joj, i Milka je od užasa naglo pokrila oči rukama, da ne vidi užasni prizor) i (i samo je kroz prste vidjela kako je) neman zarila zube u Jozino telo.«

DETE SPASENO — VOJNIK POVREĐEN

»Jozo nije popustio (a dabome ni morski pas). Bez obzira na bolove, nastavio je borbu. To je bila borba na život i smrt, koju su prekinuli ostali vojnici. Oni su doplivali do druga, sevnuo je nož i zario se u razbesnelu neman (od učkura pa do bijela grla). Ubrzo, na pesku, ispred okupljenih kupača, protegao se (kad se probudio poslije svega) ubijeni morski pas.

Spaseni mališan plakao je nad Miškovićem, koji je bled i povređen klonulo ležao na pesku. Odnekud je (strahovitom brzinom) dotrčao i otac malog Božeta. Ganut do suza grlio je hrabrog vojnika. On se prvi dosetio da donese zavoj i lekove (penicilin i tetanus inekcije, kojih u Igalu ima u izobilju) i da očisti i zavije ranu (svršio je dakle sanitetski kurs) svom prijatelju, spasiocu njegovog sinčića.

Za svoje besprimjerno požrtvovanje i hrabrost vojnik Jozo Mišković zaslužio je svaku pohvalu i priznanje. (Bogami i ti, Milka!)

Pokraj naših plaža psi laju,
Oni naše Milke čitaju. a—d.

Kralievi francuske književnosti

U poslednjem broju »Svedočanstava« Tanasije Mladenović objavio je, i svoje drugo pismo iz Pariza. Kad neko otkrije Pariz za sebe, pa onda odmah poželi da ga otkriva i drugima, stvar je isuviše razumljiva, ali i legitimna, niko joj se suprotstaviti ne može sem možda onaj sam koji ta ko nešto poželi. Ali kad to već nije učinio, onda je doista trebalo da dobro odmeri svaku svoju reč, jer Pariz i Francuska, njihova kultura i njihova literatura nisu vaistinu »terra incognita«! A ja ne znam da li je T. M. dobro odmerio svoje reči kad je u tom drugome pismu napisao i ovo:

»Međutim raniji marksista Malro, koji je sad postao jedan od izrazitih antikomunista... veliki (je) kao pisac, i van svake sumnje, sa Sartrom i Ramijom (sic!), navrhu savremene francuske literature...« (Podvučeno našim perom.

A ne znamo ni to da li su ove reči dobro merene i pre no što su odobrene za štampu. Ali zacelo znam da se ovi kraljevi na ovome prestolu doista nikad krunisati neće!

ln

Eva u „politici"

Gete je negde, ne bez izvesnog pesimizma, izrazio bojazan od štamparski naoružane ljudske glupos.i u budućnosti. Mora se reći da se ta bojazan i danas ponekad ne čini bez osnova. Šta više, zar poneki put ne izgleda kao da se naše savremeno novinarstvo dobrim svojim delom sve više trudi da pruži praktične dokaze za osnovanost jedne ovakve bojazni. Jedan ilustrovani beogradski list je tu nedavno otvoreno propagirao nadrilekarstvo, ma koliko to izgledalo fantastično i neverovatno za XX vek. Čitav niz listova jedan iz drugoga prepisuju verzije o »letećim tanjirima«, prvim ljubavima i dražesnim osmejcima budućih filmskih diva ili novim brakovima stogodišnjih baba, itd. itd. Te pojave jedanput nastale rastu dalje takvom brzinom i u takvim razmerama kao da imaju neku neodoljivu snagu i zaraznu moć. Pojavivši se najpre u »zabavnim stupcima« one su se širile i po prostoru i po problematici. I najzad, evo nas gde jedan od najvećih naših dnevnih listova, »Politika«, u svom broju od 1 avgusta ove godine objavljuje uvodni članak o ...Evi Peron.

Umrla je jedna Eva, koja je bila značajna za »svet u kome živimo« iako naravno to nije ona drevna, bibliska Eva opterećena klasičnim prvim grehom, pa čak nije ni ona poznija Eva varirana, uzdizana i karikirana kroz mnogobrojnu staru i novu literaturu. Ne, to je prva Argentinka, ledi Južne Amerike, koja će, po mišljenja uvodničara »Politike«, ući u istoriju — doduše svejedno da li »s jedne ili druge strane barijere koja označuje napredak i nazadak« — a to je već dovoljan razlog da i ovaj deo sveta ožali ovu ledi pa makar i samo jednim uvodnikom. A kako i ne bi, kad nas taj uvodničar obaveštava o tako dirljivim stvarima iz njenog života kao što su bili njen neodoljivi šarm koji joj je omogućio da se radio talasima proslavi na ekranu! Pa iako nije jasno da li u tom njenom uspehu treba ceniti više triumf njenoga šarma ili sposobnost pisca da poveže radio talase sa filmskim platnom, anticipirajući time veliki budući progres televizije svakako je po sredi neki uspeh koji treba podvući. To utoliko pre što je taj uspeh, opet po mišljenju ovog uvodničara, omogućio ovoj nesrećnoj ledi da, već slavna, postane neke vrste »institucija« (!), zahvaljujući čemu je i uspela da omogući svome mužu da postane novi diktator Argentine, a ona skromni ministar rada u njegovoj vladi, ministar koji deli milostinju radnicima.

Pa ima li onda šta prirodnije do da ti isti radnici predlažu sada, posmrtno, ovu nesrećnu ledi za hrišćansku sveticu i šalju molbe, kako nas izveštava jedan drugi list, rimskome papi da je kanonizuje?

Posle svega ovoga ostajemo u nestrpljivom iščekivanju da nas »Politika« obavesti da je rimski papa udovoljio narodnoj želji i kanonizovao ovu novu sveticu, odužujući se time makar i delimično za usluge koje je Peron njemu učinio pružajući azil jugoslovenskim i raznim drugim ratnim zločincima. Ako se iščekivanje ispuni uvodničar »Politike« moći će da napiše još jedan članak o blaženom životu nesrećne ledi kao srećne nove svetice, samo će morati da je ubuduće naziva sv. Eva, a ne prosto i familijarno Evita, kako to sad čini. Šteta za stil..:

o—c

* * *

Dobra reč

Dobra reč, što će reći ona koja u određenom trenutku najprostije i najjasnije, kratko i razgovetno, a duhovito i oštroumno kaže suštinu same stvari koja se pred čoveka ili pred ljude postavila kao pitanje ili problem — ta i takva dobra reč doista je ona za koju se kaže da zlata vredi. Ona u danom trenutku ima silu čina, a posle toga se pamti i traje. Ona ima svoj život, a ponekad i besmrtnost.

Jednu takvu dobru reč, da ne bi ostala nesaznana, iznećemo ovde.

Nedavno su tri zagrebačka »frajera« s oružjem u ruci primudila pilote jednog našeg putničkog aviona da preleti u Italiju, sa putnicima i posadom. Posle ateriranja na jednom malom pomoćnom talijanskom aerodromu, pokraj nekog neznatnog gradića, mesne talijanske vlasti su ostale zbunjene i našle se u nedoumici šta da preduzmu. Prva namera im je bila da preslušaju sve putnike i da im traže lične papire. Ali pred jednodušnim njihovim otporom, one su zbunjeno zastale, odustajući od svakog oštrijeg postupka. U diskusiji sa talijanskim činovnikom, koji je tvrdio da talijanska vlast čitavu tu stvar treba da ispita i da razjasni, jedan od naših putnika, zanatlija iz Zagreba, koji je znao talijanski, rekao je samo ovoliko:

— Nema se tu šta razjašnjavati. Sve je po sebi jasno: Italija je dobila tri bandita više, a u Jugoslaviji je tri bandita manje!

Smeh na jednoj strani, zabuna na drugoj, i stvar je odmah legla. Naši putnici su mogli na miru, u hlad pod avionskim krilima, da sačekaju pretstavnika naše ambasade u Rimu. Reč je, dakle, dejstvovala, bila je čin.

I doista je treba zapamtiti.

ln

* * *

„Leteći tanjiri" uleteli i u našu štampu

Ima raznih »čuda« i nedavno su iako ne sa mnogo biblijske mašte, izmišljali krilate madone koje samo padaju po lipama (na ta nevina i mirna drveća). Te madone »opominjale su« na grehove i pretile kaznom...

Sada su se otkrila »čuda« druge vrste: po nekim stranim agencijama i publikacijama počele su se još 1950 javljati »leteće ploče«, koje su kasnije prekrštene u »leteće tanjire« ,a ponekad su ih zvali, milošte radi i u deminitivima — tanjirići. Ta mala, bezazlena nebeska stvorenja javljala su se negde u obliku tanjira, negde u obliku balona, iznad nekih mesta »letela su« sa jako velikim repovima, a onda su postala kusasta (može biti od pregolemog letenja da su im i repovi opali). Nekad su bili bele, a opet nekad crne boje. Ti tanjirići imali su belu i crnu boju — kako kad i kako prema kojoj agenciji i oni su se presvlačili! Čak su se pretvarali u tajanstvene posetioce koje je Mars uputio sestrici Zemlji u posetu, a onda su na brze brzine postajali ništa manje nego stvarni aparati ratnog vazduhoplovstva SAD, koji imaju brzinu od 800 do 950 km na sat. Neki su tvrdili da to nisu ni avioni već neka tridestometra čuda tamne boje iz kojih modri plamenovi suču, kao iz zmajeva po našoj narodno pjesmi. Opet su se pretvorili u nešto deseto — u vidu »srebrnastih ploča« i ti nevini »tanjirići«, sada, lišeni svojih relatih mogućnosti i žute i sive boje izgubili su se negde neznano (siromasi kuda su lutali) da se najzad jave na jugu Meksika. Jednog od njih opazio je jedan neinački gradonačelnik koji je imao sreću da ga sretne jedne »mesečne večeri« dok se vozio sa svojom »ženicom i ćerićom«. Gradonačelnik je vidio »tanjirić« koji je bio ogromne veličine i od koga se uplašio, jer su blizu njega stajala dva čoveka, koji su ličili na »dve koze«! (Možda su to bili neki kozoliki piloti). Tu nedavno »tanjirići« su leteli iznad Vašingtona i bila je izdata naredba da se pohvataju ta plavožuta-srebrnoloptastasivorepata čuda, ali ih zbog oblaka nijesu uspeli uhvatiti. Posle se »tanjirić« premestio u Koreju i ko zna što se on tamo vrti u blizini Panmundžoma.

Tako su mnogo kružili ti »tanjirići« dok su najzad uspeli da ulete i u našu štampu. Na stranice NIN-a sleteli su dva puta, jedanput kao fatamorgana a na drugoj stranici »Politike« kao »Pripravnost u Americi« (!) zbog »letećih tanjira«. Cetinjska »Pobjeda« imala je sreću da im čak i sliku donese na kojoj se vidi kako šetaju nebom iznad Amerike. Ne zna se tačno da li je Zagrebački »Vjesnik« ovu čudnu sliku preštampao iz »Pobjede« ili »Pobjeda« iz njega tek uglavnom i jedan i drugi list osigurao se sa slikama ovih letećih »čuda«.

c—v.

Drugi festival beogradskih amaterskih pozorišta

Nije slučajno što su amaterska pozorišta, mada ne sva, pokazala na ovoj svojoj javnoj smotri napredak i ozbiljna umetnička ostvarenja. To je rezultat predanog dvogodišnjeg rada, koji je došao do izražaja naročito osnivanjem Beogradske amaterske scene. Veliki broj pretstava (312), datih od njihovog osnivanja i na Beogradskoj amaterskoj sceni, u domovima kulture, u preduzećima, na radilištima, kao i u Zagrebu, Rijeci, Puli, Nišu, Novom Sadu, Zrenjaninu, Cupriji, Smederevu, rudarskim bazenima Istre i drugim mestima, pred oko 100.000 gledalaca, potvrđuje ove njihove uspehe.

Ovogodišnji festivalski repertoar bitno se razlikovao od prošlogodišnjeg. Prvi festival amaterskih pozorišta bio je posvećen nacionalnoj drami: od Držićeve renesansne komedije »Mande«, Trifkovićevog »Ljubavnog pisma«, preko Sremčevog »Pop Čire i pop Spire« i Nušićevog »Sumnjivog lica«, do savremenih pisaca Miška Kranjca »Put u zločin« i »Operacije« Mire Pucove. Medutim, na ovogodisnjem festivalu sva pozorišta (izuzev »Stevana Brakusa«, koji je izveo »Zlu ženu« od J. S. Popovića) imala su na svome repertoaru dela strane dramske literature. Pored »Dece sunca« od Gorkog i »Devojke bez miraza« od Ostrovskog, bili su zastupljeni Klod-Anri Piže sa »Srećnim danima« i Mjasnički sa »Čikinom kućom«, koju su izvela dva pozorišta.

Pretstave »Deca sunca«, u režiji Miroslava Belovića (Akademsko pozorište »Branko Krsmanović«), »Srećni dani«, u režiji Aleksandra Ognjanovića i »Devojka bez miraza«, u režiji Predraga Dinulovića i Miomira Terzića (obe u izvođenju članova Malog sindikalnog pozorišta »Goran«), pokazale su ozbiljan i studiozan rad i reditelja i glumaca.

U »Deci sunca«, pored Bosiljke Boci i donekle Maje Belović, koje su već i na profesionalnoj sceni pokazale svoj talenat, naročito su zapaženi dobro i ostvareni likovi Protasova Branimira Živojinovića. Cepurnoja Antonija Pejića i Lize Mirjane Popović. Wrotasov Branimira Živojinovića, lako glumac nije odgovarao ulozi po godinama fizičkim mogućnostima, ostvaren je ubedljivo i sugestivno, blagodareći ozbiljnom radu na obradi lika i neospornom talenutu ovog mladog glumca amatera. Ova pretstava je imala homogenost u ansamblu, što je rezultat solidnog rada reditelja Miroslava Belovića. Ona može da posluži kao primer da se upornim i sistematskim radom i sa amaterima može da ostvari pretstava koja jasno prevazilazi granice diletantizma.

Prijatno iznenađenje na festivalu prikazala je grupa mladih amatera, članova MSP »Goran«, koja je izvela veselu lako prilično beznačajnu francusku komediju »Srećni dani« od Pižea. Članovi ovog mladog ansambla, od kojih većina prvi put izlazi na scenu, potvrdili su da i amateri, sa oduševljenjem i sa nužnom merom talenta, a pod rukovodstvom reditelja, koji ima scenskog ukusa i dovoljno mašte, mogu da ostvare svoj zadatak isto onako dobro kao i već poznati njihovi stariji drugovi. Na ovoj pretstavi bilo je nekoliko lepih ostvarenja. Perneta Dragice Katić bila je jedna od najreljefnijih uloga na festivalu. Za njom nisu mnogo izostajali ni Predrag Grujić, Ljiljana Popović i Dragan Šahović, dok se za Miodraga Popovića i ostale to ne bi moglo reći.

Stariji članovi MSP »Goran«, koji su već prilično poznati beogradskoj publici, izvođenjem »Devojke bez miraza« od Ostrovskog potvrdili su i ovom prilikom svoju dobru meru. Usled malo vremena za pripremu dela i nedovoljnog rediteljskog iskustva Milomira Terzića, koji je na kraju sam vodio režiju, pretstava nije bila dovoljno ujednačena, naročito u III i IV činu, niti su svi likovi i pojedine scene bili do kraja prostudirani. Ali i sa ovim minusom pretstava pokazuje ozbiljne kvalitete. Miomir Terzić, Anita Brzanović i Dušana Markovića bili su sasvim pristojni. Nikoli Miliću, talentovanom amateru, može se zameriti, na momente, preterano karikiranje i izvesna neobuzdanost. Na ovoj premijeri je Dušica Đukić, ulogom Ogudalove, proslavili trideset godinama amaterskog glumačkog rada, što je doista jedan divan dokaz amaterskog oduševljenja.

Železničko amatersko pozorište »Branko Cvetković«, napravilo je jedan smeli, ali teško prihvatljiv eksperimenat prikazivanjem savremene francuske drame »Covek kao i drugi« od Armana Salakrua. Ova savremena francuska drama koja tretira, i čak u izvesnoj meri i odobrava, nenormalne i amoralne odnose u jednoj porodici i njenoj bližoj okolini, nikojim naročitim kvalitetom se ne preporučuje, a svojom sumnjivom sadržinom se upravo nameće kao neprihvatljiva. Prirodno je zato da se i glumci-amateri nisu mogli saživeti sa ovakvim sadržajem, te su gotovo svi bili ispod svojih stvarnih mogućnosti. Reditelju Soji Jovanović moglo bi se zameriti što je ovu »slobodnu« materiju suviše slobodno tretirala, a upravi pozorišta za izbor ovog dela.

Odmerivši realno svoje snage i mogućnosti članovi amaterskog pozorišta »Stevan Brakus«, koji su pretežno radnici, izveli su, u režiji Milenka Maričića, apsolventa Akademije za pozorišnu umetnost, »Zlu ženu« od J. St Popovića. Ovo je bila pretstava ujigranog ansambla, koji je pokazao znatan napredak. Vredno je pomenuti dobro ostvarenu, i realistično datu ulogu Srete Dragoljuba Trifunovića i ulogu sluge Dragoljuba Todorovića.

Za preživelu rusku komediju »Čikina kuća« od Mjasnickog, koju su igrali Amatersko pozorište »Abrašević« i Amatersko pozorište iz Zemuna, može se reći da je znatno slabije prošla od već pomenutih pretstava. »Čikina kuća« »Abraševića« pokazala je da je ovo pozorište u krizi sa izvođačkim ansamblom i rediteljem. Obe »Čikine kuće« pokazale su neizdiferencirane likove i individualna iživljavanja glumaca, koji su na momente prelazili u kič i grotesku. One su potvrdile da njihovi reditelji Petar Govedarević i Vasilije Pantelić nisu odgovorili svome rediteljskom pozivu.

Festivalskim pretstavama nisu prisustvovali naši poznati pozorišni radnici i umetnici. I to je šteta. Njihova reč i mišljenje o ovim pretstavama, repertoaru, umetničkom dostignuću i naročito budućem radu Amaterskih pozorišta i Beogradske amaterske scene bila je nužna i potrebna. Pozorišni radnici bi sa rukovodiocima amaterskih pozorišta trebalo da povedu ozbiljnu diskusiju oko njihovog repertoara i umetničkog rada uopšte. O ovome bi trebalo doista da i oni kažu svoju reč i mišljenje i da pruže savetodavnu pomoć našoj amaterskoj sceni. Možda bi trebalo za njih da se zainteresuje Udruženje dramskih umetnika.

Branislav ĐORĐEVIĆ

SELJAK U PROLEĆNO JUTRO

Svaki se dan rađa kroz siva jutra
A svaka je misao u crno zavijena.
Zašto se ne radujem kad u zoru, sutra
Pozove njiva da bacim semena?..

Čobanju ko će da napuni vodom
Za žedan dan od nemirna sna?
A ko će vedrim da korakne hodom
Kad sušnom letu nebo kišu dâ?

Njivama ko da daruje sejača
A livadama stada i pastire,
Majkama smeha mesto crnog plača
A deci bosoj što iz kuća vire

Beloga mleka i kap svetle rose,
Mladiću svakom smelosti i snage,
Uzrelom žitu žetelačke kose
I devojkama oči plave, blage?

Ne, ja ću kao i komšija moj
Kad se uzdignem od zemlje i pluga
Da stanem na među, i da viknem: Stoj!
Samome sebi... i stanem uz druga.

I da stegnemo u rukama kose
Sto sasecaju pozlaćene trave
Vihori da nas u oblake nose
Kad zaviore u osvite plave...

Da raspevani krenemo kroz vrste
I grlimo se na smiraju dana,
Mrvimo zemlju kroz blatnjave prste
Kad zadnja brazda bude uzorana...

Nikola RAVIN

BIBLIOGRAFIJA

Sreten Stojanović: **O umetnosti i umetnicima.** Izdanje »Prosvete«, Beograd 1952, ćirilicom, strana 120. Sa reprodukcijama.

Maksim Gorki: **Život Klima Samgina** (četrdeset godina). Roman. Deo drugi. Izdanje »Kulture«, Beograd, 1952, ćirilicom, str. 500, cena 320 din.

Onore de Balzak: **Evgenija Grande.** Preveo Dušan Đokić. Izdanje »Kulture«, Beograd 1952, ćirilicom, str. 260, cena 180 din.

André Gide: **Povratak iz SSSR i Dopune mom povratku iz SSSR.** Preveo Vladan Desnica. Izdanje »Glasa rada«, Zagreb 1952, latinicom, str. 120.

Hans Kristijan Andersen: **Bajke.** Preveo Stanislav Vinaver. Izdanje »Novog pokolenja«, Beograd 1952, ćirilicom, str. 318, cena 235 din.

Džon Štajnbek: **Crveni poni.** Preveo Slobodan N. Jovanović. Izdanje »Novog pokolenja«, Beograd 1952, ćirilicom, str. 121.

Jurgen Kuczynski: **Položaj radnika u SAD od 1789 do danas.** Preveo Dušan Ćurčija. Izdanje »Glasa rada«, Zagreb 1952, latinicom, str. 248.

Etjen Kabe: **Put u Ikariju.** Izdanje »Kulture«, Beograd 1952, strana 750, ćirilicom. Preveo sa francuskog Petar Bešević.

Đorđe Buzganović: **Krajinski odredi 1941.** Izdanje »Prosvete«, Beograd 1952, ćirilicom, strana 80. Biblioteka »Svedočanstva«.

Hug Lofting: **Zračna pošta doktora Dolittla.** Izdanje Matice Hrvatske, Zagreb 1952, strana 291. Preveo Zlatko Gorjan.

Teofil Gotje: **Kapetan Franas.** Izdanje »Novo pokoljenje« Beograd 1952, ćirilicom, strana 669. Preveo Milija Stanić.

Sesil Dej Luis: **Slučaj u Oterberiju.** Izdanje »Novo pokolenje«, Beograd 1952, strana 168, ćirilicom. Prevela Nada Prodanović-Ćurčija.

Franc Mering: O istoriskom materijalizmu. Preveli Stana Gerk i Vuko Pavićević. Latinicom, strana 91. Izdanje »Kultura«, Beograd 1952.

Karl Maj: Vinetu. Sa nemačkog preveli dr fil. Svetozar Rančić i dr fil. Svetomir Ristić. Izdanje »Novo pokolenje«, Beograd 1952, ćirilicom u tri knjige: prva knjiga 558 strana, druga knjiga 560, treća knjiga 557 strana.

Džems Oliver Kervud: Kroz divljinu i belu pustinju. Preveo Ivan Dimitrijević. Ilustrovao Milan Marinković. Ćirilicom 357 strana. Izdanje »Novo pokolenje«, Beograd 1952.

Viljem Henri Brag: U svetu svetlosti. Sa nemačkog preveo dr Jovan Bogićević, ćirilicom, strana 209. Izdanje »Novo pokolenje«, Beograd, 1952.

Aladin i čarobna lampa, priča iz »Hiljadu i jedne noći«. U prevodu Stanislava Vinavera. Ilustrovao Aljoša Jocić, ćirilicom, strana 139. Izdanje »Novo pokolenje«, Beograd 1952.

A. S. Puškin: Poltava. Preveo Milorad Pavić. Predgovor napisao dr Đorđe Živanović. Izdanje »Novo pokolenje«, Beograd 1952.

UREDNICI
MILAN BOGDANOVIĆ
SKENDER KULENOVIĆ

Odgovorni urednik: Milan Bogdanović. — Štamparija »Borba« Beograd, Kardeljeva 31, telefon 25183. Broj čekovnog računa 102-9032020. Poš. fah redakcije i administracije 629. Rukopisi se ne vraćaju.